

1982 ANAYASASI'NIN HAZIRLANMASINDAKİ TARİHSEL SÜREÇ

Levent ASLAN

Yüksek Lisans Tezi

Tarih Anabilim Dalı

Doç. Dr. Bilal TUNÇ

Ağrı-2023

Her Hakkı Saklıdır.

T.C.
AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

LEVENT ASLAN

1982 ANAYASASI'NIN HAZIRLANMASINDAKİ TARİHSEL SÜREÇ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ DANIŞMANI

Doç. Dr. BİLAL TUNÇ

AĞRI – 2023

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “1982 Anayasası’nın Hazırlanmasındaki Tarihsel Süreç” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

☐ Tezimin 10 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda erişime açılması için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı erişime kapalı olacaktır.

3/07/2023

Levent ASLAN

T.C.
AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

TEZ KABUL VE ONAY FORMU

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Doç. Dr. Bilal TUNÇ danışmanlığında, Levent ASLAN tarafından hazırlanan bu çalışma 03/07/2023 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalında yüksek lisans tezi olarak oybirliği / oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Figen ATABEY

İmza:

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Bilal TUNÇ

İmza:

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Ersin MÜEZZİNOĞLU

İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine ait olup;
Enstitü Yönetim Kurulu .../.../2023 tarih ve / nolu kararı ile
onaylanmıştır.

..../...../.....

Prof. Dr. İbrahim HAN
Enstitü Müdürü

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaklardan yapılan bildiriş, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak olarak kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR	iii
ÖZET	v
ABSTRACT	vii
ÖNSÖZ	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1982 ANAYASASI'NA KADAR TÜRKİYE'DE ANAYASALARLA İLGİLİ TARİHSEL VE HUKUKSAL SÜREÇLER

1.1. Demokrat Parti Dönemi Türkiye'sinde Siyasi Meseleler	6
1.2. 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi Sonrasında Siyasi Durum ve Yeni Bir Anayasa Hazırlanma Süreci	24
1.2.1. Milli Birlik Komitesinin İdaresinde Türkiye'de Siyasi Ortam	26
1.2.2. Kurucu Meclisin Oluşturulması	27
1.2.3. 1961 Anayasası'nın Hazırlanması	28
1.2.4. 1961 Anayasası'nın Referandum Süreci ve Hukuki Değerlendirilmesi	31
1.3. 1960-1970 Arası Dönemde Türkiye'de Siyasi Gelişmeler	35
1.4. Türk Siyasal Yaşamında 12 Mart Muhtırasının Etkileri	44
1.4.1. Türkiye'de Muhtıra Öncesi Önemli Siyasal Gelişmeler	45
1.4.2. 12 Mart 1971 Muhtırası ve Sonrasındaki Gelişmeler	47
1.4.3. 12 Mart Ara Rejim Döneminde Siyasal Gelişmeler	48
1.4.4. 12 Mart 1971 Sonrası 1961 Anayasası Değişiklikleri	50
1.4.4.1. 1971 Değişiklikleri	50
1.4.4.2. 1973 Değişiklikleri	54
1.5. 1980 Askeri Darbesine Kadar Koalisyonlar Dönemi	58

İKİNCİ BÖLÜMÜ

1982 ANAYASASI'NIN HAZIRLANMA SÜRECİ VE GENEL ÖZELLİKLERİ

2.1. 1982 Anayasası'nın Hazırlanmasındaki En Önemli Olay Olan 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi ve Sonrasındaki Gelişmeler	67
---	----

2.2. 1982 Anayasası'nın Hazırlanma Süreci	71
2.3. Yeni Bir Anayasa ile İlgili Kamuoyundaki Tartışmalar	83
2.3.1. Anayasa Taslağı Hazırlanmadan Önce Kamuoyunda Yapılan Tartışmalar	84
2.3.2. Hazırlanan Anayasa Taslağı Hakkında Kamuoyunda Yapılan Tartışmalar	87
2.3.2.1. Siyasi Partiler Kanunu Hakkında Siyasal Konulardaki Tartışmalar	87
2.3.2.2. Temel Hak ve Özgürlükleri Kapsayan Hükümlerle İlgili Tartışmalar	88
2.4. Hazırlanan Yeni Anayasa'nın Halka Duyurulması ve Referandum Süreci	92
2.5. 1982 Anayasası'nın Genel Özellikleri ve Temel Esasları	99
2.5.1. 1982 Anayasası'nın Genel Özellikleri	99
2.5.1.1. Kazuistik Özelliği	99
2.5.1.2. Sert Anayasa Olma Özelliği	100
2.5.1.3. Geçiş Dönemi Öngören Bir Anayasa Olma Özelliği	101
2.5.1.4. 1961 Anayasası'nda Karşılaşılan Tıkanıklıkların Giderilmesi Bakımından Özelliği	103
2.5.1.5. Katılımcı Demokrasi Modeli Bakımından Özelliği	105
2.5.2. Egemenlik ve Siyasi Güç	106
2.5.3. Seçim Sistemi ve Hükümetin Yapısı	108
2.5.4. Demokratik ve Laik Devlet Anlayışı	111
2.6. Kuvvetler Ayrılığı ile İlgili Genel Esaslar	116
2.6.1. Yasama Erki	118
2.6.2. Yürütme Erki	119
2.6.3. Yargı Erki	123
2.7. Temel Hak ve Özgürlükler	127
2.7.1. Kurucu İktidarın Temel Hak ve Özgürlüklere Bakışı	128
2.7.2. Ödevlerden Doğan Haklar	129
2.7.3. Temel Hak ve Özgürlüklerin Sınırlandırılması	130
SONUÇ	133
KAYNAKÇA	137
EKLER	161

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AP	: Adalet Partisi
ASALA	: Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia (Ermeni Ulusal Kurtuluş Ordusu)
AÜHF	: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi
AYM	: Anayasa Mahkemesi
AYİM	: Askeri Yüksek İdare Mahkemesi
BK	: Bakanlar Kurulu
bkz.	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
CCA	: Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi
CGP	: Cumhuriyetçi Güven Partisi
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP	: Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
CMP	: Cumhuriyetçi Millet Partisi
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
DGM	: Devlet Güvenlik Mahkemeleri
DP	: Demokrat Parti
DP	: Demokratik Parti
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
Dr.	: Doktor
E.	: Esas No
Ed.	: Editör
EGM	: Emniyet Genel Müdürlüğü
EOKA	: Ethniki Organosis Kiprion Agoniston (Kıbrıslı Savaşçıların Milli Örgütü)
E.T.	: Erişim Tarihi
FK	: Fon Kodu
haz.	: Hazırlayan
HP	: Hürriyet Partisi

K.	: Karar No
KHK	: Kanun Hükmünde Kararname
KT.	: Karar Tarihi
MBK	: Milli Birlik Komitesi
MGK	: Milli Güvenlik Konseyi
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
MNP	: Milli Nizam Partisi
MP	: Millet Partisi
MSP	: Milli Selamet Partisi
MTTB	: Milli Türk Talebe Birliği
NATO	: North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)
nu	: numara
ODÜ	: Ordu Üniversitesi
Ord.	: Ordinaryüs
Prof	: Profesör
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfa Sayısı
S.	: Sayı
SBF	: Siyasal Bilgiler Fakültesi
TBMM	: Türkiye Büyük Milet Meclisi
TBMMZC	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TBMMTD	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi
TİP	: Türkiye İşçi Partisi
TRT	: Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
Yay	: Yayınevi
Yay. Haz.	: Yayına Hazırlayan
YBP	: Yeniden Birlik Partisi
YSK	: Yüksek Seçim Kurulu
YTP	: Yeni Türkiye Partisi

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

1982 Anayasası'nın Hazırlanmasındaki Tarihsel Süreç

Levent ASLAN

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Bilal TUNÇ

Türkiye siyasi tarihinde 1950'li yılların sonunda Demokrat Parti (DP) iktidarının başlamasıyla, Türkiye siyasi meselelerde yeni bir döneme girmiştir. 1960 yılında gerçekleşen askeri darbe sonrasında Milli Birlik Komitesi (MBK) tarafından Türkiye yönetilmiş ve kurucu meclis oluşturulmuştur. 1961 Anayasası, bu meclis tarafından hazırlanmış ve referandum sürecinin ardından kabul edilmiştir. Ancak, 1960-1970 arası dönemde Türkiye'de bir kaos ortamı oluşmuş ve 12 Mart 1971 muhtırası sonrasında 1961 Anayasası'nda değişiklikler yapılmıştır. Bu dönemde koalisyon hükümetleri dönemi yaşanmıştır.

12 Eylül 1980 Askeri Darbesi sonrasında Milli Güvenlik Konseyi'nin (MGK) yönetiminde Türkiye'de yeni bir siyasi ortam oluşmuştur. Yeni hükümetin yapısı ve çalışmaları, MGK bildirileri ve hazırlanan yeni anayasa ile ilgili tartışmalar gündeme gelmiştir. 1982 Anayasası, referandum sürecinin ardından kabul edilmiş ve aynı zamanda yeni cumhurbaşkanı da seçilmiştir.

Anayasanın temel esasları arasında egemenlik ve siyasi güç, seçim sistemi ve hükümetin yapısı, demokratik ve laik devlet anlayışı yer almıştır. Yasama, yürütme ve yargı erkleri olmak üzere kuvvet ayrılığı ilkesi benimsenmiştir. Anayasada temel hak ve özgürlükler de kapsamlı bir şekilde yer almıştır. 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi sonrasında hazırlanan anayasa, Türkiye'nin demokratik ve laik bir devlet anlayışı çerçevesinde yönetilmesine yönelik temel esasları belirlemiştir. Anayasa, kuvvetler ayrılığı ilkesi doğrultusunda yasama, yürütme ve yargı organlarının işlevlerini belirlemiş, ayrıca anayasa temel hak ve özgürlükleri de garanti altına alınmıştır. Söz konusu yeni anayasa Cumhuriyet'in son anayasası olmuş ve halen yürürlükte geçerliliği devam etmektedir. Ancak günümüze kadar siyasi yapının etkisi ve değişen dünya şartları gereği üzerinde değişiklikler yapılmıştır.

“1982 Anayasası'nın Hazırlanmasındaki Tarihsel Süreç” adlı çalışmadaki amaç, 1961 Anayasası'ndan itibaren siyasi alanda yaşanan kaos ve tikanıklıkların

yarattığı siyasi gerginliklerin 1982 Anayasası'na kadarki süreçte anayasanın hazırlanmasına ne gibi katkıları olduğunu bu sürecin anayasanın hazırlanmasındaki etkilerini ortaya çıkarmaktır. Türkiye siyasi hayatında demokratikleşme adına 1961 Anayasası'nın bu sürece katkıları ve 1961 Anayasası'ndan sonra da devam eden siyasi gerginliğin, tikanlıkların demokrasiye etkilerinin neler olduğunu tespit edilmesi ve 1980 Askeri Darbesi'nin bu siyasi gerginliği nasıl ortadan kaldırdığı, 1982 Anayasası'nın bu süreçte hazırlanmasının demokratikleşme sürecine katkılarıyla tarihsel sürecin etkilerini belgelerle ortaya çıkarmak hedeflenmektedir.

Yukarıda yapılan açıklamalar bağlamında, bu çalışmada 1982 Anayasası'nın hazırlanma sürecindeki siyasi gelişmelerin anayasanın hazırlanmasına ne gibi etkileri olduğu ve anayasanın hazırlanması sürecine hangi olayların götürdüğü ele alınmıştır. Söz konusu anayasanın bu süreçten sonra demokrasiye nasıl bir katkı sağladığının ortaya çıkarılması tezin temel problemi ve amacı olmuştur. 1982 Anayasası'nın hazırlanma süreci incelenirken konuyla ilgili kitaplar, makaleler, lisansüstü tezleri, doktora tezleri, süreli yayınlar, mahkeme kararları ve Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tutanakları incelenmiştir. Son olarak bu tez nitel bir çalışma olup; araştırmadaki veriler doküman analizi tekniği kullanılarak elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: 1982 Anayasası, 1980 Askeri Darbesi, Kurucu Meclis, 12 Mart Muhtırası, Temel Hak ve Özgürlükler.

ABSTRACT

MASTER THESIS

The Historical Process in the Preparation of the 1982 Constitution

Levent ASLAN

Advisor. Assoc. Prof. Dr. Bilal TUNÇ

In the political history of Turkey, many political and legal processes have been experienced until the preparation of the 1982 Constitution. With the onset of the Democratic Party's rule at the end of the 1950s, Turkey entered a new era in political matters. After the military coup in 1960, Turkey was governed by the National Unity Committee and a constituent assembly was formed. The 1961 Constitution was prepared by this assembly and adopted after the referendum process. However, in the period between 1960 and 1970, an atmosphere of chaos occurred in Turkey and after the March 12, 1971 memorandum, amendments were made to the 1961 Constitution. During this period, there was a period of coalition governments.

After the military coup of September 12, 1980, a new political environment has emerged in Turkey under the management of the National Security Council. Discussions about the structure and work of the new government, the declarations of the National Security Council and the new constitution were brought to the agenda. The 1982 Constitution was accepted after the referendum process and a new president was elected at the same time.

The basic principles of the constitution included sovereignty and political power, the electoral system and the structure of the government, and the understanding of a democratic and secular state. The principle of separation of powers, namely the legislative, executive and judicial powers, has been adopted. Fundamental rights and freedoms are also comprehensively included in the Constitution. The constitution, which was prepared after the military coup of 12 September 1980, determined the basic principles for the administration of Turkey within the framework of a democratic and secular state understanding. The Constitution determined the functions of the legislative, executive and judicial organs in line with the principle of separation of powers, and also guaranteed fundamental rights and freedoms.

The new constitution in question was the last constitution of the Republic and is still in force. However, changes have been made on the effect of the political structure and changing world conditions until today.

The aim of the study named "Historical Process in the Preparation of 1982 Constitution"; The aim of this study is to reveal how the political tensions created by the chaos and blockages in the political arena since the 1961 Constitution contributed to the preparation of the constitution in the process until the 1982 Constitution. The contributions of the 1961 Constitution to this process in the name of democratization in Turkey's political life and the determination of the effects of the political tension and blockages on democracy that continued after the 1961 Constitution, and how the 1980 Military Coup eliminated this political tension, the 1982 Constitution in this process. It is aimed to reveal the effects of the referendum process with documents with the contribution of the preparation of the referendum to the democratization process.

In the context of the explanations above, this study deals with the effects of the political developments in the preparation process of the 1982 Constitution on the preparation of the constitution and what events led to the preparation of the constitution. The main problem and aim of the thesis is to reveal how the constitution in question contributed to democracy after this process. While examining the preparation process of the 1982 Constitution, books, articles, graduate theses, doctoral theses, periodicals, court decisions and the minutes of the Turkish Grand National Assembly were examined. Finally, this thesis is a qualitative study; The data in the research were obtained using the document analysis technique.

Keywords: 1982 Constitution, 1980 Military Coup, Constituent Assembly, 12 March Memorandum, Fundamental Rights and Freedoms.

ÖNSÖZ

“1982 Anayasası’nın Hazırlanmasındaki Tarihsel Süreç” isimli bu yüksek lisans tezi giriş, iki bölüm ve sonuç kısmından meydana gelmiş olup; giriş kısmında çalışmaya bütünlük kazandırmak amacıyla anayasa, anayasacılık hareketleri, asli ve kurucu iktidar ve modernleşme kavramlarıyla Türkiye’de anayasacılık hareketleriyle ilgili temel bilgiler ana hatlarıyla ele alınmıştır. Tezin birinci bölümünde “1982 Anayasası’na Kadar Türkiye’de Anayasalarla İlgili Tarihsel ve Hukuksal Süreçler” başlığı ve buna ilişkin konular incelenmiştir. Bu bağlamda 1961 Anayasası’nın hazırlanışı ve bu süreçteki siyasi olaylara değinilmiştir. Aynı şekilde MBK idaresindeki Türkiye’de siyasi ortam, 1961 Anayasası’nın referandum süreci, 1960-1970 arasındaki siyasi gelişmelerle 12 Mart Muhtırasının siyasi sürece etkileri ile ara rejim dönemi siyasi ve hukuki gelişmeler, 1961 Anayasası’ndaki değişiklikler ve koalisyonlar dönemi ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.

Tezin ikinci bölümünde “1982 Anayasası’nın Hazırlanma Süreci ve Genel Özellikleri” başlığı ve buna ilişkin konular ele alınmıştır. Bu bölümde 1980 Askeri Darbesi ve sonrasındaki gelişmelerin tarihsel sürecin yanı sıra 1982 Anayasası’nın hazırlanma süreci irdelenmiştir. Söz konusu anayasa hakkındaki tartışmalar incelendikten sonra çalışmanın ana konusu olan anayasanın genel özellikleri ve temel esasları ayrıntılı bir şekilde incelenmeye çalışılmıştır.

Bu tez çalışmasının hazırlanmasında, her şeyden önce modern, demokratik ve laik bir cumhuriyet kurarak yolumuzu akıl ve bilimle aydınlatan ulu önder Gazi Mustafa Kemal Atatürk’e, çalışmanın her aşamasında yardımlarıyla bana yol gösteren, tezin oluşmasında her türlü bilimsel katkıyı sağlayan kıymetli hocam tez danışmanım Sayın Doç. Dr. Bilal TUNÇ’a, eğitim ve öğretim hayatım boyunca her zaman yanımda olan annem Neziha Aslan, babam Ömer Aslan ve abim Latif Aslan’ güler yüzünü esirgemeyip beni her zaman motive eden, her türlü fedakârlıkta bulunan, sabrıyla beni yüreklendirip hayatın her alanında yanımda olduğunu hissettiren değerli eşim Avukat Pelin Bengü Aslan’a, hukuki değerlendirmeleri yapmam noktasında benden yardımlarını esirgemeyen, değerli bilgileri ile bana katkıda bulunan kardeşim Hakim Gözde Dağlı’ya sonsuz şükranlarımı sunarım.

03/07/2023

Levent ASLAN

GİRİŞ

Anayasa kavramı için her dönemde farklı terimler kullanılmış olsa da 18. yüzyılla birlikte olgunlaşmış ve nihayetinde Latince “constitutio” teriminden türetilmiştir¹. Anayasa kavramının, olgunlaşarak gelişimini tamamladığı ve gerçek anlamına kavuştuğu zemin anayasacılık faaliyetleri olmuştur. Bu kapsamda anayasa kavramına zemini oluşturan anayasacılık; hukuk devleti ve insan hakları kavramlarının altlarının doldurulmasını ve toplumda yaygınlaşmasını sağlayan bununla birlikte iktidarın sınırlandırılmasına ilişkin kuralların tek bir metinde yazılı hale getirilmesi hedefleyen bir düşünce akımı şeklinde ifade edilmiştir. Oder’in² de ortaya koyduğu gibi, anayasalı devlet ile anayasal devlet kavramlarının birbirlerinin ikamesi kavramlar olmadığı, özellikle 18. yüzyıl ve sonrası anayasacılık hareketlerinde görülmüştür.

Burjuvazi ve monarşi arasında oluşan çatışma anayasacılık hareketini tetiklerken sınırlı iktidar anlayışının oluşmasına da sebep olmuştur. Bu anlayış çerçevesinde oluşturulan anayasa metinlerinde görülmektedir ki temel hak ve özgürlüklere yönelik düzenlemeler ve garantiler yer alırken devlet yapısını oluşturan erklerin yapısını açıklamanın yanında sınırlandırılması ve dengelenmesi için gerekli yöntemlere de yer vermiştir. Bunun sonucu ise iktidarı hukukun varlık sürdüğü bir düzende bizzat hukuk materyalleriyle anayasal metinde sınırlı hale gelmesinin en somut hali olması olarak ifade edilmiştir.

Türk siyasi tarihinde anayasacılık hareketlerini ilk olarak 19. yüzyılda ortaya çıktığı kabul edilmiştir. 29 Eylül 1808’de Osmanlı Sadrazamı Alemdar Mustafa Paşa’nın Rumeli ve Anadolu âyanlarının İstanbul’da yaptıkları anlaşma bir anayasal hareket olarak değerlendirilmese de anayasal belge olarak nitelendirilmiştir³. 3 Kasım 1839’da Mustafa Reşit Paşa’nın hazırladığı ve Gülhane Parkı’nda okunan Tanzimat Fermanı ile 28 Şubat 1856’da Bâb-ı Alî’de devletin ileri gelenlerinin huzurunda okunan Islahat Fermanı gibi belgeler anayasacılık hareketlerinin ilk adımları olarak kabul edilmiştir⁴.

¹ Faruk Turinay, “Dil, Hukuk ve Anayasa: Bir Kelimenin Tarihi”, *Yaşam Bilimleri Dergisi*, cilt:1, Sayı:1, Batman 2012, s. 480.

² Bertil Emrah Oder, *Anayasa Nedir? Anayasacılık Nedir? (Ed. İbrahim Ö. Kaboğlu) Türkiye’nin Anayasa Gündemi*, İletişim Yayınları, Ankara 2016, s.14.

³ Gülistan Başcı, “1808 Sened-i İttifak ve 1839 Tanzimat Fermanının 1215 Magna Carta İle Anayasacılık ve İnsan Hakları Açısından Karşılaştırılması” *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı: 46, (2021), s. 238.

⁴ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi VI. Cilt*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2007, s. 5.

23 Aralık 1876’da bir Hattı Hümayun’un ilanı ile kabul edilen Kanun-i Esasi ise ilk anayasa olarak tarihimizdeki yerini almış ve ilk anayasa ile kurulan parlamentolu hükümet sistemi dönemi başlamıştır. Bahse konu anayasa, bir anayasada olması beklenen halkın oylarıyla kabul edilmiş ve bağımsız bir yasama organı tarafından oluşturulmamıştır. Anayasa hazırlanırken yürütmenin başı olarak kabul edilen padişah tarafından atanarak oluşturulan Meclis-i Mahsusa adındaki 28 üyeli bir kurul tarafından ve farklı ülkelerin anayasalarından faydalanılarak hazırlanmıştır. Bu çerçevede Kanun-ı Esas-ı mutlak monarşiden meşruti monarşiye geçişi sağlamış, devletin temel organlarının kuruluş ve çalışma esaslarını belirlemiş, kişinin hak ve hürriyetlerinin düzenlemiştir. Bu yönüyle günümüzdeki anayasalara benzer özelliktedir. Ayrıca bahse konu anayasa ilk kez “*milletin temsili ilkesini*” benimsemiş ve devlet literatürüne girmesini sağlamıştır. 1876 Kanun-ı Esas-ı 119 maddeden oluşturulmuş ve yürürlükte kaldığı sürece 7 kez değişikliğe uğramıştır⁵.

Milli mücadele döneminde Gazi Mustafa Kemal Atatürk tarafından verilen talimat doğrultusunda bakanlar kurulunca hazırlanmıştır. TBMM’nin özel bir encümeninde incelediği anayasa 20 Ocak 1921 gün ve 85 sayılı “*Teşkilat-ı Esasiye Kanunu*” adını almış ve temel kaynağı olarak milli egemenlik ilkesine dayandırılmıştır. TBMM’de görüşülse de nitelikli çoğunluk aranmaması ve katılaştırma tekniği kullanılmaması sebebiyle “*esnek (yumuşak) anayasa*” olarak nitelendirilmiştir. 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, 24 maddeden oluşması nedeniyle “*çerçeve anayasa*” olarak sınıflandırılmıştır. Kuvvetler birliği ilkesinin benimsendiği bahse konu anayasa “*meclis hükümeti*” sistemini kabul etmiştir⁶. Cumhuriyet tarihinde 1921 Anayasası dışındaki anayasaları çerçeve ve yumuşak özellikli olarak nitelendirilmemektedir. Bu durum 1921 Anayasası’nın bulunduğu dönemin özelliklerinden kaynaklanmaktadır.

TBMM’de yeni rejimin kurulmasıyla beraber 1 Kasım 1922’de Saltanat ve akabinde 3 Mart 1924’te de Hilafet kaldırılmıştır⁷. 29 Ekim 1923’de 364 sayılı kanunla anayasa değiştirilmiş ve devletin yönetim şeklinin Cumhuriyet olduğu ilan edilmiştir. Bu kapsamda yeni rejimin ihtiyaçlarını karşılayacak bir anayasa ihtiyacı doğmuş ve hazırlıklara başlanmıştır. Kanun-i Esas-ı Encümeni tarafından önceki dönemlerde

⁵ Müzehher Yamaç, “İlk Anayasa (1876 Kanun-i Esasisi)”, *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt: 3, sayı: 5, (2014), s. 61.

⁶ Gülşah Yalçın Güler, “Anayasa Değişiklikleri, Kurucu İktidarlar Ve Meşruiyet”, *Sayıştay Dergisi*, Sayı: 66, (2007), s. 39.

⁷ Afet İnan, *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2020, s. 68.

yapılan değişiklikler birleştirilerek yeni ve tam bir anayasa taslağı oluşturulmuş ve bu sũreęte dũnemin cumhuri devletlerin anayasalarından da istifade edilmiştir. TBMM’de yapılan gũrũřmeler sonucunda 1924 Anayasası 20 Nisan 1924’te kabul edilmiştir. 1924 Anayasası’nda ilk kez ũęte iki nitelikli çoğunluk ilkesi uygulanmış ve TBMM yasama ve yũrũtme erklerinin sahibi olarak kabul edilmiştir. Ancak yũrũtme yetkisi cumhurbaşkanı ve onun belirleyeceği başbakan tarafından kullanılabilmesi açısından parlamenter sistem uezelliği de gũstermektedir⁸.

1924 Anayasası yũrũrlũkte kaldığı sũre içerisinde 11 kez değiştirilmiştir. 10 Ocak 1945’de kabul edilen 4695 Sayılı Kanunla⁹ 1924 Anayasası’nın dili tamamen Tũrkęeleřtirilmiř ve bu kanunla Teşkilatı Esasiye Kanunu, anayasa ismini almıştır. 27 Mayıs 1960 Askeri Darbeyle beraber, siyasi faaliyetler yasaklanmış ve meclis fesholunmuştur. Ara rejim dũnemi olarak ifade edilen bu sũreęte geçici bir anayasa hazırlanmış ve bu kapsamda 12 Haziran 1960 tarihli ve 1 sayılı, 1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilatı Esasiye Kanununun bazı hũkũmlerinin ilga edilmesi ve bazı hũkũmlerinin değiştirilmesi hakkında geçici kanun ęıkarılmıřtır¹⁰. Bu ęeręevede 1924 Anayasası askeri darbe ile yũrũrlũkten kaldırılan ilk anayasa olmuştur. 1924 Anayasası 1960 Askeri Darbesine kadar ki sũreęte temel hukuk devleti niteliklerini benimsemiş ve ęok kazuistik olmayan bir yapıda olmuştur.

27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi ile fesih edilen meclis ve hũkũmet, yetkilerini 38 ũyeli MBK’ya 28 Mayıs 1960’da ęıkarılan 13 sayılı tebliğle devretmiřtir¹¹. Bahse konu tebliğle yeni anayasa hazırlama gũrevi İstanbul Ȑniversitesi Rektũrũ Ord.Prof.Dr. Sıddık Sami Onar’ın başkanlığındaki heyete verilmiştir. MBK’ya anayasa hazırlanması için gũrevlendirilen heyet tarafından sunulan raporda kamuoyunun daha geniş bir ęeręevede temsil edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu kapsamda Kurucu Meclis oluşturulması kararlaştırılmış ve 1 sayılı kanuna ek olarak, 157 ve 158 sayılı kanunlar yũrũrlũęe girmiştir. 6 Ocak 1961’de gũreve başlayan Kurucu Meclis, yasama yetkisini almıştır. Hazırlanan taslakları incelenmesi ve Ȑzerinde ęalıřılmasının ardından 27 Mayıs 1961’de kabul edilen anayasa metni, 9

⁸ Mehmet Nuri Gũzel, “1924 Anayasası Dũneminde Uygulanan Adı Konmamış Kendine Ȑzgũ Bir Parlamenter Denetim Yolu: İzahat Talebi”, *Dicle Ȑniversitesi Hukuk Fakũltesi Dergisi*, cilt: 24, sayı: 41, (2019), s. 323-324.

⁹ Resmi Gazete, 15 Ocak 1945, Sayı: 5.905, s. 8178.

¹⁰ Resmi Gazete, 14 Haziran 1960, Sayı: 10.525, s. 1533- 1534.

¹¹ Resmi Gazete, 30 Mayıs 1960, Sayı: 10.515, s. 1451.

Temmuz 1961’de halkoyuna sunulmuş ve %61.5 evet oyu alarak yürürlüğe girmiştir¹². 1961 Anayasası, 1924 Anayasası’na göre daha kapsamlı ayrıntılı bir yapıya sahiptir. Egemenlik yetkisi yalnızca meclise verilmemiş, devletin organlarına dağıtılmıştır. Ayrıca kanunların anayasaya uygunluğunun denetimi yapmak maksadıyla ilk kez Anayasa Mahkemesi kurulmuştur. Temel hak ve özgürlükler konusunda da geniş bir düzenlemeye gidilmiştir. Tek meclisli yapıdan Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu’ndan oluşan çift meclisli TBMM yapısına geçilmiştir¹³. 1961 Anayasası Cumhuriyet tarihinin en özgürlükçü yapıya sahip anayasası olarak kabul edilmiştir.

Anayasal metinlerin, temel hak ve özgürlüklere keyfi müdahaleleri engellemek ve bu haklara saygılı olmak gibi önemli hususları içinde barındıran Anayasacılık düşüncesinin açtığı zemin sayesinde somutlaştığı ve oluşumun ise “kurucu iktidar” adı verilen bir yapı olduğu söylenmiştir. Kurucu iktidar kavramı ise “*anayasayı yapan*” yani asli kurucu iktidar ve “*anayasayı değiştiren*” yani tali kurucu iktidar olarak ikiye ayrılmıştır. Bu kapsamda tali kurucu iktidar, yeni bir anayasa yapmamakta mevcut anayasayı yine anayasada öngörülen usuller çerçevesinde değiştiren bir anlayışla ifade edilmiştir¹⁴. Dolayısıyla sınırsız bir yetkiyle hareket etmesinin mümkün olamayacağı, anayasayı değiştirmek istediğinde hukuki zemin çerçevesinde hareket edeceği ve hukuki kuralların belirlediği yeterlilik ve karar sayılarına ulaşarak yapılması gerekir bir yapı olarak anlatılmıştır. Tali kurucu iktidar, anayasanın öngördüğü usullerle anayasanın tamamını dahi değiştirse bahse konu durumun onu asli kurucu iktidar yapmayacağı tartışılmış ve kabul edilmiştir.

Asli kurucu iktidar ise önceki anayasayı ilga ederek kendisinin oluşturduğu hukuk boşluğundan ve bunun bir sonucu olarak kendisini sınırlayan bir anayasa olamaması sebebiyle sınırsız hareket etmek özgürlüğünden yararlanmış olacak ve çalışmalarını kısıtlamasız yapabilecektir. Yeni Anayasanın hazırlanmasının ihtiyari halden çıktığı ve zorunluluk olduğu bu süreçte iktidarı sınırlayan bir hukuk kuralı veya güç olmaması sebebiyle sınırsız yetkilerin kullanıldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Asli kurucu iktidar, daha önce anayasası olmayan yani baştan itibaren mevcut olan hukuk boşluğu ortamlarında ortaya çıkabileceği gibi sonradan da yaratılmış ortamlarda ortaya çıktığı görülmüştür. Baştan itibaren mevcut olan hukuk boşluğu, bağımsızlığını ilan etmiş devletlerde, bağımsız birden çok devletin birleşmesi

¹² Cumhuriyet Gazetesi, 15 Temmuz 1961, Sayı:13.269, s.1.

¹³ Ergun Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınları, Ankara 2010, s. 39-44.

¹⁴ Kemal Gözler, *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, Ekin Yayınları, Bursa 2011, s. 335.

vb. durumlarda da ortaya çıkmıştır. Sonradan oluşan hukuk boşluğu, iç savaş, hükümet darbesi vb. durumlardan sonra oluşmuştur. Bu gibi olaylardan sonra ortaya çıkan asli kurucu iktidar olarak tanımlanan yapı önce siyasal rejimi yıkar, anayasayı kaldırır ve kendisini sınırlayan bir güç olmadığı için dilediği şekilde anayasa yaparak oluşan boşluğu doldurur.

1982 Anayasası ise tam da bu şekilde yani 1980 Askeri Darbesi sonrası ortaya çıkmış ve asli kurucu iktidar tarafından yapılmış bir anayasadır. Başka bir ifadeyle 1961 Anayasası, önce 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi'ni yapan MGK tarafından çıkarılan, 2234 sayılı Anayasa Düzeni Hakkında Kanun ile kısmen ilga edilmiştir. Burada MGK, yeni anayasa yürürlüğe girene kadar 1961 Anayasası'nın özellikle yasama ve yürütme yetkisinin kullanılması ile ilgili bazı maddelerinde düzenlemeler yapmış ve bu alanları yürürlükte bırakmıştır. Başka bir ifadeyle anayasasızlaştırılmış¹⁵ bir anayasa ortaya çıkmıştır. MGK'nin çıkardığı 29 Haziran 1981 tarih ve 2485 sayılı Kurucu Meclis Hakkında Kanununda yeni bir anayasa yapma yetkisine sahip olan kurucu Meclis ise, her ne kadar geçici olarak yürürlükte kalsa da, 1961 Anayasası'na göre değil bu kanunun verdiği yetkiye dayanak yeni bir anayasa hazırlamıştır.

Bu doğrultuda tez çalışmamın kapsamı 1982 Anayasası'nın hazırlanmasındaki tarihsel süreç olup, 1982 Anayasası'nın ilk haline göre değerlendirme yapılmış ve bu tarihten sonraki yapılan anayasa değişiklikleri hususuna değinilmemiştir. Birinci bölümünde, 1982 Anayasası'na Kadar Türkiye'de Tarihi ve Hukuki Süreçten bahsedilmiştir. İkinci bölümde ise 1982 Anayasası'nın Hazırlanmasındaki Hukuksal Süreç ile anayasanın Genel Özellikleri hususları üzerinde durulmuştur.

¹⁵ Kemal Gözler, *Asli Kurucu İktidar - Tali Kurucu İktidar Ayrımı: TBMM Yeni Bir Anayasa Yapabilir mi?, Yeni Anayasa: Demokratik Bir Anayasa İçin Öneriler*, Metis Yayınları, İstanbul 2012, s. 45-61.

BİRİNCİ BÖLÜM: 1982 ANAYASASI'NA KADAR TÜRKİYE'DE ANAYASALARLA İLGİLİ TARİHSEL VE HUKUKSAL SÜREÇLER

1.1. Demokrat Parti Dönemi Türkiye'sinde Siyasi Meseleler

Demokrasi nedir? Bir bakıma demokrasi; insanların eşit, birbirine hürmetkâr, kendi duygu ve isteklerini yerine getiren hükümeti seçen ve seçtiği hükümeti değiştirme hakkına sahip olan bir rejim demektir¹⁶. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu olan Mustafa Kemal Atatürk demokrasi yani ulusal egemenlik ile ulusal bağımsızlığı aynı dönemlerde güçlendirmeye çalışmıştır¹⁷. Yani Türkiye'de demokrasinin gelişimiyle ulus devlet anlayışının oluşturulmaya çalışıldığı dönem, tarihsel olarak birbirine yakındır¹⁸. Bu süreci gerçekleştirmek amacıyla Atatürk döneminden başlamak üzere birçok adımlar atılmıştır. Bunlara İsmet İnönü döneminde devam edilmiş ve DP'nin kurulup Meclis'e girmesiyle birlikte Türkiye'de çok partili hayatın önemli bir aşaması gerçekleştirilmiş olunuyordu.

Cumhuriyet döneminde çağdaşlaşma yönündeki en önemli devrimsel değiştirmeler, hukuk alanında yapılmıştır¹⁹. Bu amaçla Türkiye'de çok partili hayata geçiş sürecinde mevcut olan anayasa 1924 Anayasası, Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde hukuk alanında yapılan en önemli devrimlerden birisidir. Bu anayasa, Türkiye'nin modernleşmesinde son derece etkili olmuştur²⁰. Bu bağlamda anayasa çerçevesinde çok partili hayata geçilmeye çalışırken İsmet İnönü döneminde, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) içerisinde birtakım muhalif sesler ortaya çıkmaya başlamış ve bunun en belirgin olanı 1944 yılında TBMM'de gündeme alınan Muvazene-i Umumiye Kanunu²¹ görüşülürken ortaya çıkmıştır. Bahse konu kanun görüşmeleri sırasında CHP Milletvekili Celal Bayar, geçim sıkıntısından, yoksulluğun

¹⁶ Kemal H. Karpat, *Türk Dış Politikası Tarihi*, (Çev. Onur Güneş Ayas), Timaş Yayınları, İstanbul 2012, s.354.

¹⁷ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Cilt:2, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1952, s.718.

¹⁸ Kemal H. Karpat, *Osmanlıdan Günümüze Edebiyat ve Toplum*, (Çev. Onur Güneş Ayas), Timaş Yayınları, İstanbul 2009, s.235.

¹⁹ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, (Yay. Haz. Ahmet Kuyaş), 17. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002, s.527.

²⁰ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, 3. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009, s.117-118.

²¹ Muvazene-i Umumiye Kanunu; 30 Haziran 1932 tarihinde Devlet bütçesine dâhil dairelerin 1932 mali senesi masrafları için hazırlanan, TBMM'nin ilk bütçe Kanunu'dur. (Daha fazla bilgi için bkz. Rıdvan Akın, "TBMM'nin İlk Bütçe Yasası: 1336 Muvazene-i Umumiye Kanunu", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Sayı: 2, (2002).)

artmasından ve üretimin artması beklenirken giderek azaldığından bahsetmiş ve kanun tasarısı için oylamada ret oyu kullanmıştır²².

DP'nin ilk adımları 1945 yılındaki bütçe görüşmeleri sırasında ortaya çıkmıştır²³. 21 Mayıs 1945'te icra edilen bütçe görüşmelerinde muhalefetin gücü iyiden iyiye hissedilir olmuştur. Eleştiri yağmuruna tutan muhalifler; Adnan Menderes, Feridun Fikri Düşünsel, Hikmet Bayur ve Emin Sazak olmuştur. Nitekim bu muhalifler, tasarının oylanmasında ret oyu kullanmışlardır, özellikle Adnan Menderes'in "*Çiftiyi Topraklandırma Kanunu'nun*"²⁴ görüşüldüğü esnadaki eleştirileri dikkatleri üzerine çekmişti. Tepkilere rağmen adı geçen kanun 11 Haziran 1945'te kabul edilmiş, ancak kabul edilmesinden önce CHP parti grubuna Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü tarafından verilen takrir ki bu "Dörtlü Takrir olarak adlandırılır, itirazların sadece bütçe ya da Toprak Kanunu olmadığını ortaya çıkarmıştır²⁵. Bu durum, Türkiye'de bazı şeylerin değişmeye başlayacağını da önemli bir işareti olmuştur şeklinde düşünülebilir.

CHP içerisinde çıkan bu muhalif düşünce yani Dörtler, partide bazı değişikliklerin elzem olduğunu dile getirmişlerdir²⁶. Esasında bu değişikliklerin neler olması gerektiği önergede açık bir biçimde ifade edilmiştir. Zira CHP'nin mevcut uygulamalar, halk arasında ciddi tartışmalara neden olduğundan Celal Bayar ve arkadaşları tarafından verilen takrir kamuoyunda ilgiyle takip edilmiştir. Bu bağlamda, takrirde, "*milli hâkimiyetin tek tecelli yeri olan TBMM'de hakiki bir murakabenin sağlanmasını, demokratik müesseselerin serbestçe doğup yaşamasına engel olan ve anayasanın halkçı ruhunu tekit eden bazı kanunlardan değişiklik yapılması ve parti tüzüğünde yine bu maksatların icap ettirdiği tadillerin hemen icrasını*" istiyorlardı. Dörtler tarafından verilen takrirde talep edilenler 3 temel üzerinde kurulmuştu. Bunlar şu şekilde sıralanabilir:

²² TBMMZC, devre: 7, cilt: 10, (22 Mayıs 1944), s. 146-151.

²³ Filiz Çolak, "Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş ve Demokrat Parti (1945-1950)", *Türkler Ansiklopedisi*, Sayı: 14, (2002), s. 775.

²⁴ Çiftiyi Topraklandırma Kanunu: 11 Haziran 1945 tarihinde Şükrü Saraçoğlu hükümetince tarımsal arazilerin daha verimli kullanılması için ve topraksız ya da az topraklı çiftçilere toprak dağıtmak amacıyla çıkarılan kanundur. Kanun, hükümetin ekonomik politikasından ziyade siyasi süreciyle tarihte yerini almıştır. Türkiye'de örgütlü siyasal muhalefetin doğuşunda, özellikle de Türkiye'nin ilk yasal muhalefet partisi olan DP'nin kurulmasında, katalizör görevi görmüştür. (Daha fazla bilgi için bkz. Korkut Boratav, "*Türkiye İktisad Tarihi: 1908-2015*", İmge Kitapevi Yayınları, Ankara 2013, s.145-167.)

²⁵ Mustafa Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Phoenix Yayınları, Ankara 2004, s. 43.

²⁶ Enis Şahin ve Bilal Tunç, "Demokrat Parti'nin Kuruluş Süreci ve DP-CHP Siyasi Mücadelesi (1945-1947)", *Sakarya Üniversitesi Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 1, cilt: 2, (2015), s. 44-45.

1. Parti tüzüğünde bulunan anti-demokratik maddelerin değişmesi,
2. Meclisin hükümeti üzerindeki denetim yetkisini gerçekten uygulaması,
3. Seçimlerin özgürce icra edilmesi²⁷.

Dörtlü Takriri verenlerin bu talepleri bazı yazarlar tarafından yeni parti kurulma isteği gibi algılanırken; Dörtler böyle bir gayelerinin olmadığını dile getirmişlerdi fakat süreç CHP içerisinde muhaliflerin konumunu sarsmış ve üzerlerinde kuşku oluşturmuştu²⁸. Şüphesiz ki, bu durum Celal Bayar ve arkadaşlarına siyasi mücadelelerini devam ettirmek için yeni bir parti kurmaktan başka bir çare bırakmıyordu.

Takririn kabul görmemesi üzerine Dörtlü Takriri verenlerden Adnan Menderes ve Fuat Köprülü, CHP'ye yönelik eleştirilerini basın yoluyla yapmaya başlamışlardır. Özellikle bu süreçte Vatan gazetesi, onların sesi durumuna gelmiştir. Gazetede eleştirilerde temel konular arasında eşit bir yaşam, temel hak ve özgürlüklerin güvence altına alınması ve demokratik olmayan hükümlerin kaldırılması yer almıştır. Bahsi geçen eleştiriler, CHP kanadında olumsuz değerlendirilmiş ve muhaliflerden Adnan Menderes ile Fuat Köprülü 21 Eylül 1945'te partiden ihraç edilmiştir²⁹. Celal Bayar, yaşanan bu olaylar neticesinde partiden istifa etmiş ve 1 Aralık'ta basına verilen bir demeçte yeni parti kuracaklarını açıklamıştır. Bu açıklamadan sonra İsmet İnönü ile görüşen Bayar Devlet başkanının onayını da alarak 7 Ocak 1946'da DP'yi resmen kurmuştur³⁰. Bu partinin kuruluşu, Türkiye'de Meşrutiyet Döneminden beri uygulanmaya çalışılan liberal sisteme geçiş açısından önem taşımaktadır³¹. Bu anlamda DP'nin kuruluşu, liberal demokrasi anlayışını uygulama açısından atılmış en önemli adımlardan birisi olarak görülebilir.

DP, sistematik olarak taşrada örgütlenme sürecine girmiş ve halk bu durumu sevgiyle karşılamıştır, ancak bu sırada iktidar partisi olan CHP taşradaki hızlı teşkilatlanmaya yönelik engeller çıkarmıştır³². Özellikle örgütlenme konusundaki

²⁷ Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara 2003, s. 28.

²⁸ Celal Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, (Derleyen: İsmet Bozdağ), Baha Matbaası, İstanbul 1969, s. 34.

²⁹ Asım Us; *Asım Us'un Hatıra Notları (1930-1950)*, Vakıf Matbaası, İstanbul 1966, s. 650.

³⁰ Bayar, 1969, s. 49; Cumhuriyet Gazetesi, 05 Aralık 1945, Sayı: 7.649, s. 1.

³¹ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 13. Basım, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2017, s.522-523.

³² Sahin ve Tunç, 2015, s. 45-50.

zorluklar DP tarafından şikâyet konusu olmuştur. Bütün zorluklara rağmen teşkilatlanma devam ederken parti programı ile ilgili olarak da Türk kamuoyuna bilgilendirmeler parti yetkilileri tarafından yapılmış, fakat bütün gayretlere rağmen seçim konusu konuşulmaya başladığında DP henüz örgütlenmesini tamamlamamıştır³³. Bu da, aşağıda ifade edildiği üzere DP'nin bazı seçimleri boykot etmesine ve katılmamasına sebep olmuştur.

DP'nin kurulmasından sonra gerçekleştirilen ilk seçimler 1946 yılı mayıs ayında yapılan yerel seçimlerdir. Adı geçen seçimleri hem Milli Kalkınma Partisi (MKP) hem de DP boykot etmiştir. Esasında bu iki parti gibi halkın bir bölümü de seçime ilgi göstermemiş ve oy kullanmamıştır³⁴. Her ne kadar CHP, boykot dolayısıyla seçimleri kazanmış olsa da; halk tarafından ciddi bir biçimde eleştirilmiştir³⁵. Halkın bu tepkisi çok ağır olmuş ve 14 Mayıs 1950 seçimlerinde CHP, ağır yenilgi alarak iktidarı kaybetmiştir.

DP, yerel seçimlerde olduğu gibi milletvekilliği genel seçimlerini de boykot ederek katılmamayı düşünmüştü, ancak daha sonra parti yöneticileri tarafından yapılan değerlendirmeler sonucu milletvekilliği genel seçimlerine katılma kararı almıştır. Bu bağlamda, 21 Temmuz 1946'da yapılan erken genel seçimler için hazırlanmaya başlamıştır. Bu arada partinin teşkilatlanması esnasında kamuoyu tarafından bilinen ve sevilen Fevzi Çakmak gibi kişilerin partiye geçmesi sağlanmıştır. Bu durum CHP tarafından tedirginlikle karşılanmıştır.

21 Temmuz 1946'da yapılan ve bazı tarihçiler ve siyaset bilimcileri tarafından "Hileli Seçimler" olarak adlandırılan ve tek dereceli olarak, "Açık Oy, Gizli Sayım" esasına göre yapılan milletvekilliği genel seçimlerinde DP teşkilatlanmasını tamamlayamadığı için bazı yerlerde seçime girememiştir. Bu bağlamda 465 milletvekilliği için sadece 273 aday gösterebilmiş ve bunlardan da 64'ü seçimleri kazanarak milletvekili olabilmıştır³⁶. Diğer yandan CHP'den 395 ve bağımsızlardan da 6 kişi milletvekili olmaya hak kazanmıştır. Demokratların bu seçim sonucuna tepkisi oldukça sert olmuştur. Bu kapsamda DP Genel Başkan Celal Bayar, seçimlerde yapıldığı iddia edilen haksızlık ve usulsüzlükleri dile getirmiş ve bununla ilgili raporlar

³³ Albayrak, 2004, s. 77-78.

³⁴ Metin Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1970, s. 154.

³⁵ Yaşar Özüçetin, "Demokrasiye Geçiş, Demokrat Parti'nin Kuruluşu, 1946 Seçimleri", *Türkler Ansiklopedisi* 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara (2002), s. 769; Cumhuriyet Gazetesi, 28 Mayıs 1946, Sayı: 7.823, s.1.

³⁶ Emre Kongar, *21. Yüzyılda Türkiye*, Remzi Kitapevi, İstanbul 2000, s. 147.

hazırlatmıştır³⁷. Her ne kadar DP'lilerin seçime yönelik ciddi itirazları olmuşsa da; bunların büyük bir bölümü kanıtlanamadığından seçim sonuçları aynen kabul edilmiş ve seçilen yeni milletvekillerinden oluşan parlamentonun sekizinci dönemi başlamış oluyordu.

DP seçimlerden sonra Meclis'te seçim sonuçlarına ilişkin göstermiş olduğu ciddi tepkilerle ön planda olmuş ve CHP'ye karşı etkin bir muhalefet izlemiştir. Özellikle Meclis Bütçe Görüşmelerinde dörtlerden biri olan Adnan Menderes, iktidarın ekonomi politikalarını ve siyasetini şiddetle eleştirmiştir³⁸. Bu şekilde muhalefetini sürdüren ve Türk siyasal yaşamında DP'nin muhalefet yılları başlamış oluyordu. Muhalefet döneminde 7-11 Ocak 1947'de ilk büyük kongresini yapmıştır. Kongre, kış şartlarına rağmen yoğun bir katılımı ile gerçekleştirilmiştir³⁹. Bu kongre sonrasında parti yönetiminde birtakım değişiklikler yapılmış ve kongrede partinin programı ile ilgili Hürriyet Misakı oluşturulmuştur⁴⁰.

DP'nin muhalefet yıllarında CHP ile ciddi tartışmalar yapılmış ve bazen oldukça sertleşen tartışmalar, 1947 yılında yapılan muhtar seçimleri sırasında çok açık bir biçimde görülmüştür. İki parti arasındaki gerginlik sürecini bitirmek ve iktidarın muhalefet üzerindeki baskısını azaltmak amacıyla Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, iki parti liderini bir araya getirmiş ve 12 Temmuz Beyannamesini yayınlamıştır⁴¹. İnönü yayınladığı beyannamesinde muhalefet ile hükümet arasında yapılan görüşmeleri belirterek, gayesinin taraflar arasında güven ortamı oluşturmak olduğunu söylemiştir. İnönü bu beyannameyi, her ne kadar, iki parti arasında güven ortamını tesis etmek amacıyla hazırladığını belirtmiş olsa da, hazırlanan metinden muhalefetin rahatsız olduğu konuların yersiz olmadığı ve seçimlerde baskının uygulandığı ortaya çıkmış olmaktadır. 12 Temmuz Beyannamesi, içeriği kadar hazırlayıp ortaya koyanın kimliği açısından da önemlidir. Zira bu sürecin en önemli aktörü olan İnönü hazırlamış olduğu beyanname ile hakem gibi davranmış ve muhalefetin istekleri doğrultusunda karar vermiştir⁴². Bu durum, Türk siyasi tarihinde partiler arası mücadelelerin her zaman

³⁷ Cumhuriyet Gazetesi, 23 Temmuz 1946, Sayı: 7.879, s. 1.

³⁸ TBMMTD, devre: 8, cilt:3, Ankara (18.12.1946), s. 15-23.

³⁹ Cumhuriyet Gazetesi, 8 Ocak 1947, Sayı: 8.043, s. 1.

⁴⁰ Hürriyet Misakı: Demokrat Parti'nin 7 Ocak 1947 tarihli Birinci Büyük Kongresinde kabul edilen ve çok partili döneme geçilmesine rağmen halen tek parti dönemi uygulamalarının devam ettiği yönündeki eleştirileri içeren rapordur. (Daha fazla bilgi için bkz. Eroğul, 2003, s.50.)

⁴¹ Mehmet Kabasakal, *Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi (1908-1960)*, Tekin Yayınları, İstanbul 1991, s. 175.

⁴² Bekir Koçlar, "Çok Partili Hayata Geçiş Döneminde Hükümet-Muhalefet İlişkisi", *Türkler Ansiklopedisi* 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara (2002), s. 756.

olduğunu ve iktidar ile muhalefet arasında olumlu ilişkilerin pek fazla tesis edilemediğini göstermesi bakımından önemlidir.

DP, ikinci büyük kongresine gitmeden önce 1947 yılında 21 milletvekilinin partiden istifa etmesiyle, parti içerisindeki tartışmalar ciddi bir oranda azaltmıştır⁴³. İkinci Büyük Kongresini 1.700 delegenin katılımıyla gerçekleştiren DP, buradan güçlenerek çıkmış ve iktidara gelme yolunda hızla adımlar atmıştır⁴⁴. Sancılı geçirilen bu süreçte DP, parti grubunun % 30’nu kaybetmiş, ancak parti kurucularının ne kadar güçlü olduğunu göstermiştir⁴⁵.

1950’de genel seçim sürecine girildiğinde DP, tanınmış ve halk tarafından saygınlığı olan isimlerin yanı sıra milletvekilliği için aday belirlemede hassas davranarak her kesimden aday göstermek suretiyle halka ulaşmaya çalışmıştır⁴⁶. CHP için seçim sürecinde en büyük hatalardan birisi, 10 Nisan 1950’de Mareşal Fevzi Çakmak’ın vefat haberini radyonun müzik yayınını kesmeyerek sıradan bir muhalefet liderinin ölümü gibi göstermesi olmuştur⁴⁷. Bu durumdan dolayı halk nezdinde ciddi bir şekilde güven kaybeden CHP, seçim çalışmalarına devam etmiş ama her kesim tarafından eleştirilmiştir. Nihayetinde 14 Mayıs 1950’de yapılan milletvekilliği genel seçimlerinde CHP büyük oy kaybı yaşamış iken⁴⁸, halkın yoğun ilgi gösterdiği DP büyük oy almıştır. Seçim sonucunda DP 408 milletvekili çıkarırken, CHP 69 ve Millet Partisi (MP) sadece bir milletvekili çıkarabilmiştir⁴⁹. “Beyaz İhtilal” olarak adlandırılan 1950 seçimleri, DP’nin üstünlüğü ile sonuçlanmış ve CHP’nin 27 yıllık iktidarı sona ermiştir. Bu bağlamda, 1950 seçimleri Türk siyasi tarihinde önemli bir noktada yer almıştır⁵⁰. Böylece DP’nin üst üste seçimleri üç defa kazanarak elde etmiş olduğu on yıllık iktidarı başlamış oluyordu.

Seçimden hemen sonra Cumhurbaşkanı seçilen Celal Bayar, hükümeti kurma görevini Adnan Menderes’e vermiş ve Menderes tarafından yeni hükümet hemen

⁴³ Sahin ve Tunç, 2015, s. 55-57.

⁴⁴ Taner Timur, *Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş*, İletişim Yayınları, İstanbul 1994, s. 91.

⁴⁵ Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, Afa Yayınları, İstanbul 1996, s. 183.

⁴⁶ Cumhuriyet Gazetesi, 25 Nisan 1950, Sayı: 9.235, s. 1.

⁴⁷ Albayrak, 2004, s. 166.

⁴⁸ Ali Fuat Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri: Görüp Yaşadıklarım*, (Derleyen: Cemal Aydın), Yağmur Yayınları, İstanbul 2011, s. 66.

⁴⁹ Mustafa Çufalı, *Türkiye’de Demokrasiye Geçiş Dönemi (1945-1950)*, Babil Yayınları, Ankara 2004, s. 157.

⁵⁰ Cem Çakmak, “1950’li Seçimler ve Demokrat Parti”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, Sayı:53, İletişim Yayınları, İstanbul (1988), s. 280; Albayrak, 2004, s. 170-173.

kurulmuştur⁵¹. DP programını açıklarken iki temel konu üzerinde odaklanmıştır. DP, siyasal olarak amacının ülke genelinde demokrasi anlayışının yerleşmesini sağlayarak, temel hak ve özgürlüklere gereken önemi vermek ve bu hakların genişletilmesi yönünde çalışmalar olduğunu belirtmiştir⁵². Temel hakların yanı sıra tek dereceli seçim sistemi, dernek kurma hakkı ve seçim güvenliği konusu da hükümet programında yer almıştır. Programın devamında DP'nin ekonomi alanındaki çalışmaları; özel girişimin yaygınlaştırılması ve sermayenin ekonomi üzerindeki önemi konuları vurgulanmıştır. Hükümet programında laiklik anlayışının dinsizlik olarak algılanmaması ve din özgürlüğünün ayrı bir konu olduğu vurgusunun üzerinde durularak bu konunun da diğer özgürlükler gibi önemli ve hassas olduğu savunulmuştur⁵³. Her ne kadar parti programında temel konular belirlenmiş ve yürütme sürecinde bu konuların üzerinde durulacağı vurgulanmış olsa da, iktidar sürecinde bunların hepsinin gerçek anlamda uygulandığını söylemek mümkün değildir.

DP, iktidara geldikten sonra ordu ve bürokrasi üzerinde etkisini arttırmak istemiştir. Bu bağlamda 1951'de bir albayın Menderes'i ziyaret ederek kendilerine karşı bir darbe yapılacağı bilgisini vermesi üzerine harekete geçen Başbakan, orduda ciddi değişiklikler yapmıştır. Yapılan geniş çaplı değişiklikler Genelkurmay Başkanı ve ordu komutanlarını da etkilemiş ve 15 general ile 150 kadar albayın emekli edilmesine neden olmuştur.⁵⁴ Orduda yapılan bu değişikliklerin hemen ardından bürokraside de değişiklikler yapılmıştır. Özellikle vatandaşa zorluk çıkardığı, baskı ve işkence yaptığı iddia edilen yöneticiler ve memurlar değiştirilmiştir⁵⁵.

⁵¹ Tanel Demirel, *Türkiye'nin Uzun On Yılı, Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011, s. 107.

⁵² Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952*, Arba Yayınları, İstanbul 1995, s.662.

⁵³ "Partimiz lâikliği devletin siyasette, dinle hiçbir ilgisi bulunmaması ve hiçbir din düşüncesinin kanunların tanzim ve tatbikinde müessir olmaması manasında anlar ve laikliğin din aleyhtarlığı şeklindeki yanlış tefsirini reddeder; din hürriyetini diğer hürriyetler gibi insanlığın mukaddes haklarından tanır. Gerek dini tedrisat meselesi ve gerekse din adamlarını yetiştirecek müesseseler kurulması hususunda mütehasıslar tarafından esaslı bir program hazırlanması zaruridir. Üniversite içinde yer alacak İlahiyat Fakültesi ve ilmi mahiyette mümasil müesseseler, Milli Eğitim Bakanlığının bu kabil müesseseleri gibi muhtar olmalıdır. Dinin siyaset aleti olarak kullanılmasına yurttaşlar arasında sevgi ve tesanütü bozacak şekilde propaganda vasıtası yapılmasına, serbest tefekküre karşı taassup duygularını harekete getirmesine müsamaha olunmamalıdır". (Daha fazla bilgi için bkz. Demokrat Parti Program ve Tüzüğü, Doğu Matbaası, Ankara 1953, s.49-51.)

⁵⁴ Tefik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi: 1950'den Günümüze*, (3. Baskı), İmge Kitapevi Yayınları, Ankara 2000, s.75.

⁵⁵ Rifki Salim Burçak, *On Yılın Anıları (1950-1960)*, Nurel Matbaacılık, Ankara 1998, s. 53.

Siyasete genel bakışı liberal ve özgürlükçü bir anlayış içerisinde olan DP, din konusundaki hassasiyetinin bir göstergesi olarak 16 Haziran 1950’de ezanın Türkçe okunması⁵⁶ yerine Arapça okunması konusunda adım atmış ve ilgili kanun düzenlemesini hazırlayarak değişimin önündeki engeli kaldırmıştır⁵⁷. Bahsi geçen değişim sadece ezanın Türkçe okunması ile sınırlı kalmamış, din eğitimi ailelerin isteğine bırakılmış, imam hatip okullarının sayısı arttırılmış ve cami inşaatlarında hatırı sayılır bir artış olmuştur⁵⁸. Bu dönemde DP Hükümeti, vatandaşa verilen sözleri yerine getirmek için çalışmalarını yoğunlaştırmıştır. Yöneticilerin değişimi ile başlayan süreç köşk giderlerinin azaltılması, Atatürk’ün portrelerinin devlet dairelerine asılması gibi birçok konuda değişikliklere gidilmiş ve halkın sempatisi kazanılmıştır⁵⁹.

DP iktidar olduğu süre içerisinde yapılan yerel seçimlerde hep başarıyla çıkmıştır. Hükümetin bu başarıların yanında bazı olumsuzluklar da artık kendini göstermeye başlamıştı. İlk zamanlar Başbakan Adnan Menderes ile anlaşmazlığa düşen Milli Eğitim Bakanı Avni Başman olmuş, akabinde Sağlık Bakanı Nihat Reşat Belger de Menderes’in işlerine çok karıştığını öne sürerek bakanlık görevlerinden ayrılmışlardır. Bahse konu olan istifaların üstünü örtmek isteyen Hükümet, muhalefeti suçlamaya başlamış ve muhalefet ile aralarında anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır⁶⁰.

Başbakan ile bakanlar arasında çıkan tartışmalar ve ayrılıklardan sonra Hükümet, 8 Mart 1951’de görevinden istifa etmiştir⁶¹. Böylece Menderes’in birinci

⁵⁶ Türkçe ezanın okunması 1932 yılında dildeki sadeleştirme kapsamında okunmaya ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün döneminde 1941 yılında ezanın ve Kamet’in Arapça okunması yasağı getirilmiştir. (Daha fazla bilgi için bkz. İlhan Başgöz, *"Türkçe ezan". Türkiye’de Laikliğin Sosyal ve Kültürel Kökleri*, Bilanço Yayıncılık, İstanbul 1998, s. 45.)

⁵⁷ Ezanın Arapça okunmasına CHP’nin karşı çıktığı iddiası bilinenin aksine yanlıştır. CHP Trabzon milletvekili, Cemal Reşit Eyüpoğlu görüşmeler sırasında, CHP’nin ibadet dilinin Türkçe olmasını tercih ettiğini fakat kamuoyunun bu durumu çözeceğinden dolayı, CHP’nin ezanın Arapça okunmasına karşı oy kullanmayacağını açıklamıştır. (Daha fazla bilgi için bkz. Başak Ocak Gez, “İbadet Dilinin Türkçeleştirilmesi Aşamalarından Biri: Türkçe Ezan ve Uygulamaları”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, cilt: 2, Sayı: 6, İzmir (1996), s. 163–164; “5665 Sayılı Türk Ceza Kanununun 526 ncı Maddesinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun”, T.C. Resmî Gazete, 17 Haziran 1950, Sayı:7.535, s.1.)

⁵⁸ Eric Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s.339.

⁵⁹ Osman Cenk Kanca, “1950-1960 arası Türkiye’de Uygulanan Sosyo-Ekonomik Politikalar”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:19, cilt:9, (2012), s. 50-53.

⁶⁰ Zafer Gazetesi, 05 Kasım 1950, Sayı: 551, s.1.

⁶¹ Birinci Menderes hükümetinin görevinden istifa etme nedenleri şöyle sıralanabilir:

- “Kabine ilk kurulduğu zaman 408 üyeli DP Meclis Grubundan sadece 282 olumlu oy alabilmişti. Bu durum kabine için daha başlangıçta bir zaaf oluşturmıştı.
- Menderes’in ilk kabinesindeki bakanlarına karşı tam bir üstünlük kurduğu söylenemez. Bakanlar, Başbakan’ın kendi işlerine karışmasına tepki göstermişler, bu durum da onların Başbakan ile aralarının açılmasına sebep olmuştu.

hükümet dönemi sona ermiş oluyordu⁶². Aslında Menderes hükümetlerinin içinde en kısa olan bu dönemde, icra edilen faaliyetlerin parti programına uygun olduğu ve vatandaşın beklediği kanunların çıkmasıyla kalkınmanın hızlandığı bir dönem haline geldiği anlaşılmaktadır. Hükümet içinde Menderes'in otoriter tavırları, bakanların baskı altında kalması ve istifa etmeye başlamaları, bu sürenin kısa olmasında etkili olduğu söylenebilir.

DP iktidarı, İkinci Hükümeti süresinde tek parti döneminden kalan bazı uygulamaları esnetmek istemiş fakat bu durum muhalefette olan CHP tarafından gerici kesimi cesaretlendirici hareketler olarak değerlendirilmiş ve eleştirilmiştir. Bahse konu dönemde Atatürk heykellerine yönelik yapılan saldırılar, Halkevlerinin kapatılması, CHP'nin malvarlığına el konulması ve hazineye devri gibi uygulamalar CHP'nin iddialarına güçlü destek oluşturmuştu. Dolayısıyla 1950-1953 yıllarında partiler arası ilişkiler, Cumhuriyet devrimleri üzerinden tartışılır durumu gelmişti. DP'nin muhalefet üzerinde sertleşen tutumu ve MP'nin kapatılması milli egemenlik sisteminin iktidar eliyle yıpratılması olarak değerlendirilmiştir. Adı geçen dönemde dış politikada Atatürk ilkelerinin dış siyasetin uygulamalarına bağlı hareket ederek Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'ne (NATO) katılsa da Kore Savaşı'na birlik göndermek çok partili dönemin ilk büyük çaplı tartışmasına yol açmıştı⁶³.

1954 Milletvekilliği Genel Seçimleri öncesi DP Hükümeti, NATO'ya Sovyet Rusya kontrolünde olan Balkan ülkelerinin hızlı bir şekilde silahlanmaları ve Kore Savaşı'na asker gönderilmesi sonucunda üye olunmuştur. Özellikle Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nden yardım alarak dış politikada önemli adımlar atılmıştı. Buna bağlı olarak iç siyasette muhalefetin seçim kanunu değiştirme teklifine de olumlu yanıt vermişti. Ayrıca 27 Ocak 1954 'te Köy Enstitüleri, Köy Öğretmen Okullarına

-
- *Hükümet, muhalefete karşı yeterince sert bir politika izlemediği gerekçesiyle parti örgütü tarafından eleştirilmişti.*
 - *Parti içindeki bazı milletvekili ve kabinedeki bakanların yeterince memnun edilememesinin yarattığı tepkiler ve Başbakan Menderes'in bunlara çözüm bulamaması.*
 - *Başbakanın aynı zamanda DP Genel Başkanlığını da üstlenmesi ve bunun kurucular saltanatının devamı gibi yorumlanması.*
 - *Başbakanın bazen çok duygusal davranması ve Cumhurbaşkanı ile aralarındaki görüş ayrılıklarını olduğundan fazla büyütmesi.*" (Daha fazla bilgi için bkz. Emel Aslan, "Türkiye'nin İç Siyasetinde Demokrat Parti (1950-1960)", (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırşehir 2014, s.50.)

⁶² Yusuf Ziya Keskin, "Demokrat Parti İktidarı ve Günümüze Yansımaları", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, cilt: 5, Sayı: 1, (2012), s. 107-130.

⁶³ Ahmet Gülen, "Erken Demokrat Parti Döneminde Kemalizm Tartışmaları (1950-1953)", 9. *Uluslararası Atatürk Kongresi*, Atatürk Araştırma Merkezi, Amasya (2019), s. 28-67.

dönüştürülmüştür⁶⁴. DP yöneticileri kendilerine yönelik yapılan eleştirilere tahammül edememiş ve bu gibi durumlarda hemen baskı oluşturarak eleştirilerden kurtulmaya çalışmışlardır. Bahse konu duruma örnek olarak basına yönelik yapılan baskılar verilebilir⁶⁵. Yukarıda yapılan açıklama bağlamında DP, 1950-1953 yılları arasında kendi içindeki kopmalardan sonra temel politikalarını uygulamakta zorlanmış ve bu durumu eleştirenlere karşı tahammülsüzlük göstererek baskılar oluşturmaya başlamıştır.

Türk siyasal yaşamında DP için son derece önemli sonuçlar doğuran 1954 seçimleri 2 Mayıs'ta yapılmış, bu seçime halkın büyük katılımı olmuş ve sonuçta DP, 1950 seçimlerine göre oy sayısını arttırarak seçimi kazanmıştır. Bunun en büyük nedenlerinden birisi, DP'nin tarıma yönelik yaptığı yatırımlardır. Bu yatırımlar; tarımda makineleşme, tarımsal ürünlerin fiyatlarının yükseltilmesi, devlete ait hazine arazilerinin tarım alanı olarak kullanıma açılması, yol ve köprü inşaatlarına hız vererek köylünün ürünlerini piyasa ekonomisine dâhil edilmesi şeklinde sıralanabilir. Buna bağlı olarak köylünün ekonomik gücü artmış ve köylüler, DP'ye desteklerini devam ettirmişlerdi. Bütün bu sonuçları değerlendiren DP, yaptığı uygulamaların başarılı olduğunu, halktan destek gördüğünü ve bunları değiştirmeye gerek olmadığını kanaatine varmıştır⁶⁶.

DP, 1954 seçimlerini kazandıktan sonra izlediği politikaların olumlu sonuçlarını almışken; bazı yanlışlar da yapmaya başlamıştı. Bu yanlışların en başında Adnan Menderes'in bu seçimlerden sonra tek adam politikasını uygulamasıdır. DP'nin bu seçimleri kazanmasına rağmen, yargıyı, orduyu, devleti, basın ve üniversiteleri kesin olarak kendi kontrolünde tutmak istemiş fakat bu kontrolü sağlayamayarak kontrolü elde tutmak için de baskıcı bir yönetim anlayışına geçmiştir⁶⁷. Bahsi geçen konuya örnek olarak, Malatya ilinin CHP'ye oy vermesinden dolayı ikiye bölünerek buraya bağlı Adıyaman'ın il yapılması ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) Genel Başkanı Osman Bölükbaşı'nın Kırşehirli olması sebebiyle de bu ilin, Nevşehir'e bağlı bir ilçe haline dönüştürülmesi verilebilir⁶⁸.

⁶⁴ Karpaz, 1996, s. 323.

⁶⁵ Akin, 2002, s. 916.

⁶⁶ Stanford Shaw ve Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, cilt 2, E Yayınları, İstanbul 1982, s.483.

⁶⁷ Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecindeki Türkiye (1945–1980)*, (Çev. Ahmet Fethi), Hil Yayınları, İstanbul 2007, s.48–64.

⁶⁸ Mete Tunçay, *Türkiye Tarihi:4 (Çağdaş Türkiye 1908–1980)*, (Der. Sina Akşin), Cem Yayınevi, İstanbul 1995, s. 179–181.

Yeni kurulan Hükümet, mevcut durumda kendisine rakip gördüğü muhalefeti etkisiz hale getirmek için bazı yeni kanunlar çıkarmıştır. Bahse konu kanunlarda siyasi açıdan engellemeler, adaylar ile ilgili kısıtlamalar ve devlet memurlarının seçimlerde aday olması için altı ay önceden istifa etme zorunluluğu ve siyasi partilerin karma liste çıkarmalarının engellenmesi gibi yeni şartlar getirilmiştir. 1956 yılında Basın Kanunu'nda⁶⁹ değişiklik yapılmak istenmiş ve bu konuda CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, TBMM'de söz alarak söz konusu değişikliğe yönelik çok sert ve ağır bir eleştiri yapmıştı⁷⁰. Aslında Adnan Menderes'in Üçüncü Hükümet Dönemi'nde çıktığı yolda temel parti programından uzaklaşmaya başladığı, etrafındaki ekip arkadaşlarını ve partinin tabanını oluşturan üniversiteleri kaybetmeye başladığı anlaşılmaktadır. Ayrıca DP, yaptığı kanun değişiklikleri ile kendisinin muhalefetteyken CHP'nin yaptığını iddia ettiği baskıcı tavrına yakın bir tavır sergilemeye başlamış ve baskıyı giderek arttırarak basını da kontrol altına almaya çalıştığı söylenebilir.

1955'te yapılan Belediye Meclisi ve Belediye Başkanlığı Seçimleri, aslında yapılan yeni değişikliklerin uygulandığı ve özellikle CHP'ye ağır suçlamaların yapıldığı bir dönemde olmuştur. Bu çerçevede DP'nin yargı ve hâkimlerin bağımsızlığını olumsuz etkileyebilecek kanunlar çıkarması, çok tepki almış ve bu durum parti içerisinde de huzursuzluklara sebep olmuştur. Bunun sonucu olarak parti içi muhaliflerin sayısının 19'a ulaşması, bu grubun "19'lar"⁷¹ ya da "ispatçılar"⁷²

⁶⁹ Resmi Gazete, 8 Haziran 1956, Sayı: 9.327, s.14.506.

⁷⁰ Mükerrer Sarol, *Bilinmeyen Menderes cilt: 1*, Kervan Yayınları, İstanbul 1983, s. 78.

⁷¹ "19'lar": 1954 seçimlerinden sonra DP içinde, partinin temel programında yer alan ekonomik politikalar ile muhalefete karşı baskıcı tavırları eleştiren muhalif bir grup oluşmuştur. 6-7 Eylül olaylarından sonra Fuad Köprülü, Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu, Kasım Küfrevi, Fethi Çelikbaş, Feridun Ergin ve Mükerrer Sarol gibi DP için önemli olan isimler parti yönetimine karşı sert bir tavır göstererek eleştirdiler. Parti içindeki bazı milletvekillerinin ceza yasasına "ispat hakkı" eklenmesi arzusu parti içinde tartışmaya neden oldu. Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu ve Fethi Çelikbaş Ekim 1955'te yapılan Genel İdare Kurulu'nda DP'nin basına baskı yaptığını söyleyerek ispat hakkını savundular. DP içindeki bu muhalif grup hızla büyüyerek sayıları 19'a çıkmıştır. O yüzden bu gruba "19'lar" denmektedir. (Daha fazla bilgi için bkz. Diren Çakmak, "Türk Siyasal Yaşamında Bir Muhalefet Partisi Örneği: Hürriyet Partisi (1955-1958)", *Gazi Üniversitesi Akademik Bakış Dergisi*, cilt: 2, Sayı: 3, Ankara (2008), s. 153-186.)

⁷² İspat hakkı: "Kamu görev ve hizmetinde bulunanlara karşı, bu görev ve hizmetin yerine getirilmesiyle ilgili olarak yapılan isnatlardan dolayı açılan hakaret davalarında, sanık, isnadın doğruluğunu ispat hakkına sahiptir. Bunun dışındaki hallerde ispat isteminin kabulü, ancak isnat olunan fiilin doğru olup olmadığının anlaşılmasında kamu yararı bulunmasına veya şikâyetçinin ispata razı olmasına bağlıdır." (Daha fazla bilgi için bkz. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 39.madde.)

Ayrıca Türk Ceza Kanunu İspat hakkını "isnadın ispatı" başlıklı 127. Maddesinde "İsnat edilen ve suç oluşturan fiilin ispat edilmiş olması halinde kişiye ceza verilmez. Bu suç nedeniyle hakaret edilen hakkında kesinleşmiş bir mahkûmiyet kararı verilmesi halinde, isnat ispatlanmış sayılır. Bunun dışındaki hallerde isnadın ispat isteminin kabulü, ancak isnat olunan fiilin doğru olup olmadığının anlaşılmasında kamu yararı bulunmasına veya şikâyetçinin ispata razı olmasına bağlıdır." şeklinde tanımlanmıştır. Türkiye'de daha çok ifade ve basın özgürlüğü kapsamında değerlendirilmiş, basın

olarak adlandırılmasına sebep olarak partililer arasında siyasi fikir ayrılıklarının oluşmasına ortam hazırlamıştır.

Belediye Meclisi Seçimleri öncesinde DP'nin baskıcı tavırlarıyla muhalefete sert tutumları neticesinde muhalefet partilerinden Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP) ve CHP bildiri yayınlayarak seçimlere katılmayacaklarını bildirmişlerdi. Bu tepkiler, DP'nin Dördüncü Büyük Kongresine de yansımış ve kongre sırasında çok gergin bir süreç yaşanmıştı. Bahse konu kongrenin en önemli konusu, DP içinde oluşan muhalifler yani “*ispatçılar*” olmuştur. “*İspatçıların*” yaptığıının arkadan vurmak olduğunu konuşmasında dile getiren Adnan Menderes, bunların ispat hakkı konusunun arkasına sığınarak bu davranışlarının ayrılık hareketi olduğunu dile getirmiştir⁷³. Bu dönemde anlaşmazlıklar, daha çok Menderes ile bakanlar arasında olmuş ve sonunda bakanların istifası ile sorun çözümlenmiştir⁷⁴.

DP, Üçüncü Hükümeti Dönemi'nde iç ve dış politikada ciddi sorunlarla uğraşmış ve iç politikada muhalefetin gücü kırılmaya çalışılmıştır. Bu arada ekonomi politikaları beklenen sonuçları vermemiş; kömür, şeker gibi temel ihtiyaçların temininde sıkıntılar yaşanmış, sorunları dile getiren basına yönelik sert tedbirler alınmış ve gazeteciler cezalandırılmıştır. Dış politikada, Kıbrıs Sorunu ciddi bir biçimde etkili duruma gelmiş ve Türkiye'nin İngiltere ve Yunanistan'la olan ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Bunun sonucu olarak Türk Siyasal yaşamında son derece olumsuz bir olay olan 6-7 Eylül Olayları⁷⁵ yaşanmıştır.

6-7 Eylül Olayları sonrasında ilk olarak İçişleri Bakanı Namık Gedik, arkasından Devlet Bakanı Mükerrer Sarol ve Milli Savunma Bakanı Ethem Menderes

mensuplarının yaptıkları haberler nedeniyle haklarında açılan davalarda haberdeki iddianın ispatı için basın mensubuna bu imkânın tanınması olarak bilinir. (Daha fazla bilgi için bkz. Umut Koloş, "Türk Hukukunda İsnadın İspatı Hakkının Çok Boyutlu Hukuk Kavrayışı Bakımından Analizi", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, cilt:72, Sayı:1, İstanbul (2014), s.627-672.)

⁷³ Aslan, 2014, s. 70-72.

⁷⁴ Feroz Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, Bilgi Basımevi, Ankara 1976, s. 82.

⁷⁵ 6-7 Eylül Olayları: Kıbrıs Türklerine yapılan eziyet ve baskılara, bir karşılık vermek isteyen Türk vatandaşların, özellikle İstanbul'da yaşayan Rum azınlığa yönelik 6-7 Eylül 1955 tarihinde gerçekleşen organize toplu saldırılardır. O dönem en çok takip edilen gazetelerden olan Hürriyet Gazetesi'nin başlığında, Rum azınlıklarının kendi içlerinde para toplayarak, Kıbrıs Rumlarının ENOSİS çetelerine yardım ettiğinin yazması ve aynı dönemde Atatürk'ün Selanik'teki evine yönelik saldırılar ayrıca radyolardan Atatürk'ün evinin bombalandığına yönelik haberler yayımlanması, Türk vatandaşları tahrik etmiştir. Bunun üzerine Rum azınlıklarının bulunduğu mahalle ve sokaklar basılmış ve Rum vatandaşlarına yönelik şiddet içeren eylemler yapılmıştır. (Daha fazla bilgi için bkz. Dilek Güven, *6-7 Eylül Olayları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2005, s. 107-164.)

görevlerinden istifa etmişlerdir⁷⁶. Genel duruma bakıldığında Adnan Menderes, partisi içindeki farklı seslere tahammül edememiş ve zorlu geçen iç ve dış siyasette beklenen adımları atamamış ve özellikle ekonomik konularda vatandaşın isteklerine cevap verememiştir. Bu süreçte DP, temel politikasından uzaklaştıkça dava arkadaşlarının yoğun tepkisi ile karşılaşmış ve adı geçen zamanda sıkıntılı süreci onlarla atlatmak yerine onları partiden uzaklaştırmıştır. Sonuç olarak, Üçüncü Menderes Hükümeti, Başbakan Adnan Menderes hariç diğer bütün bakanların istifası neticesinde 30 Kasım 1955 tarihinde düşmüştür.

DP'nin muhalefet üzerindeki yoğun baskısı, muhalefet partilerinin iktidara karşı birliktelik oluşturmalarını sağlamıştır. Özellikle 1956 yılında çıkan Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu muhaliflerin ortak basın bildirisi yayınlayarak protesto etmesine sebep olmuştur⁷⁷. Bu gelişmelerin ardından iktidar ile muhalefet arasında geçen bu gergin havanın biraz yumuşaması için CHP lideri konuşmalarında daha ılımlı bir duruş sergilemeye başlamıştı. Adnan Menderes'in de bu tutuma karşı olumlu yaklaşması neticesinde ilişkiler, biraz daha yumuşamıştı. Her ne kadar bu yumuşama yaklaşımları devam ettirilmek istense de Kırşehir'in tekrar il yapılmasını öngören kanun değişikliğinin görüşüldüğü Meclis oturumunda, iktidara yönelik hakaret içeren sözler söylendiği gerekçesiyle, muhalefet lideri Osman Bölükbaşı salondan çıkarılmış ve akabinde de hapsedilmiştir⁷⁸.

Muhalefet kendi içinde anti-demokratik uygulamaların kaldırılması, yargı bağımsızlığı, hâkim teminatı, üniversite özerkliği, basın, sendika ve toplanma özgürlüğü, anayasa değişikliği ve basına ispat hakkı tanınması gibi konularda anlaşarak beraber hareket etme kararı almıştır. Muhalefet partilerindeki bu gelişmeler üzerine iktidar partisi Meclis grubu, milletvekilliği genel seçimleri 27 Ekim 1957 Pazar günü yapılmasına karar vermişti⁷⁹. Ardından muhaliflerin ortak hareket edip liste oluşturmalarını engellemek için seçim kanununda değişiklik yapmıştır. Yapılan bu değişiklikle muhalefetin seçimlere beraber katılma şansı kalmamıştı. Bu bağlamda CHP'nin liderliğinde muhalefet partileri tarafından Milli Muhalefet Cephesi kurulması

⁷⁶ Adnan Menderes, *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri*, cilt: 3, (Derleyen: Haluk Kılçık), Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara 1992, s. 303.

⁷⁷ Sedef Bulut, "Üçüncü Dönem Demokrat Parti İktidarı (1957-1960): Siyasi Baskılar ve Tahkikat Komisyonu", *Gazi Üniversitesi Akademik Bakış Dergisi*, cilt:2, Sayı:4, Ankara (2009), s.128.

⁷⁸ Hamza Gökhan Eryılmaz, "Türkiye'de 1954-57 Dönemi İktidar-Muhalefet İlişkileri", *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt:7, Sayı:1, İstanbul (2019), s. 86.

⁷⁹ Cumhuriyet Gazetesi, 5 Eylül 1957, Sayı: 11.892, s.1.

için yapılan birçok çalışma, iktidarın getirdiği engellemeler sebebiyle bütünüyle başarısızlığa uğramıştı⁸⁰.

1957 yılı seçimlerine gelindiğinde DP'den çok sayıda önemli kişiler istifa etmiştir. Seçimler öncesinde DP içinde fikir ayrılıklarının artması ve istifaların gelmesi, partiyi olumsuz etkilemiş ve kamuoyu önünde hem saygınlık hem de oy kaybına sebep olmuştur. Bunun yanında iktidar tarafından muhalefete karşı yapılan baskı, sert biçimde devam etmiştir. Söz konusu süreçte iktidar partisi olan DP, uygulamış olduğu politikalar nedeniyle oldukça yıpranmıştır. Bu durumda Adnan Menderes, kötü durumu düzeltmek amacıyla yeni fabrikaların açılışlarına katılmış, yeni inşaatların temel atma törenlerinde bulunmuş, işçi konutlarının tapu dağıtma törenlerinde yer almış ve elektrik fiyatlarını indirerek çiftçi borçlarının taksitlerinin yeniden yapılandırılmasına ağırlık vermiştir⁸¹.

Yukarıda yapılan açıklamalar bağlamında şu sonuç ortaya çıkmaktadır: DP'nin genel gidişatı aslında oldukça kötüyken; Adnan Menderes'in yaptığı çaba sadece mevcut durumu kurtarmayı hedeflemiştir. Davasında gün geçtikçe yalnız kalan Başbakan, DP'nin kuruluş sürecindeki eleştirdiği baskıcı CHP iktidarından daha baskıcı ve sert tavırlar sergilemeye başlamıştı. Bu da, iktidar karşısında CHP başta olmak üzere muhalefet partilerinin güçlenmesine ortam hazırlamıştır.

27 Ekim 1957'de seçimler yapıldığı gün, ülke genelinde bir takım olaylar çıkmış ve seçim sonuçlarının açıklanmasından sonra iktidara karşı gösteri ve yürüyüşler yapılmıştır. Milletvekili Genel Seçim sonuçlarına göre DP 424, CHP 178, CMP ve Hürriyet Partisi (HP) 4 milletvekilliği kazanmıştır. Genel olarak DP'nin seçim sonuçlarında oy kaybına uğradığı, muhalefetin ise milletvekili sayısını arttırdığı görülmüştür⁸². Seçimlerde DP'nin oy kaybetmesi, iktidarı sinirlendirmiş iken; muhalefetin oy oranının artması kendisine olan özgüveni tekrar kazandırmış ve siyasi ortam giderek hareketlenmeye başlamıştır.

Seçim sonuçlarına göre DP Genel Başkanı Adnan Menderes'e Cumhurbaşkanı Celal Bayar tarafından hükümeti kurma görevi verilmiş ve Menderes beşinci hükümetini kurmuştur. Bu kabine de onun son kurmuş olduğu hükümettir. Menderes, yaptığı yeni hükümet programı konuşmasında hayat pahalılığından bahsetmiş ve

⁸⁰ Albayrak, 2004, s. 292-293.

⁸¹ Zafer Gazetesi, 12 Eylül 1957, Sayı:2.890, s.1.

⁸² Albayrak, 2004, s.299-300.

onunla mücadele edileceğini belirtmiştir⁸³. Buna karşılık muhalefet partileri, açıklanan hükümet programını eleştirmiş, bu sırada milletvekilleri arasında ciddi tartışmalar yaşanmış ve sonucunda Meclis programı müzakere edilerek parlamento tatil edilmiştir⁸⁴. Bu durum, 1957 seçimlerinden sonra ülkede ciddi tartışmaların çıkacağını ve 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesine kadar ülkede istikrarın yerini kaosa bırakacağını bir işareti olarak değerlendirilmelidir.

1957 seçimlerinde sonra DP, gelinen süre içinde CHP'yi muhalefet olarak eleştirdiği konuları kendisi yapmış ve otoriter bir konuma gelmiştir⁸⁵. İç siyasette muhalefetle iktidar arasında ciddi sorunlar yaşanırken, dış siyasette de durumlar çok farklı değildi. Özellikle 14 Temmuz 1958'de, Irak'ta yapılan devrim, DP'yi rahatsız etmiş ve benzer bir durumun kendisi içinde olabileceği düşüncesine kapılmıştır. Böyle bir fikre kapılan DP, muhalefete karşı olan baskıyı daha da arttırmıştır. Bu süreçte DP, muhalefeti ve özgürlükleri kısıtlayıcı yeni tedbirler almıştır. Bu tedbirlerden biri olan "Vatan Cephesi"⁸⁶ çok tepki almış ve kendisine karşı örgütlenme hareketinin başlamasına sebep olmuştur. Bu harekete dâhil olanlar, DP'liler tarafından vatanperver kabul edilmiş ve katılanların isimleri radyodan ilan edilmiştir. Bu harekete dâhil olmayanlar ise farklı taktiklerle siyasal zorlamalara maruz kalmıştır⁸⁷. Vatan Cephesinin kurulması ve aktif hale getirilmesi, iktidar ile muhalefet arasındaki tartışmaların daha da büyümesine ortam hazırlamıştır.

⁸³ Burçak, 1998, s. 515-517.

⁸⁴ Aslan, 2014, s. 90-92; Bilal Tunç, "Milletvekili Genel Seçimlerinde Demokrat Parti'nin Kocaeli'ndeki Seçim Faaliyetleri (1950-1957)", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmalar Dergisi*, cilt: 7, Sayı:1, (2018), s.257-258.

⁸⁵ Ahmad, 2007, s.134.

⁸⁶ Vatan Cephesi: DP'nin iktidar olduğu dönem de Başbakan Adnan Menderes'in kurulması için öncülük ettiği siyasi bir oluşumdur. DP'nin taşra teşkilatları ile gençlik kollarını aynı çatı altında toplamak için atılan siyasi bir adım olan bu oluşuma katılan vatandaşların isimleri radyodan okunuyordu. Bu hareketteki amaç muhalefete gözdağı vermek ve gövde gösterisi yapmaktır. Halkı kutuplaşmaya yönlendirdiği iddia edilen bu oluşum için 27 Mayıs 1960 Darbesi'nin de önemli nedenlerinden biri olmuştur. (Daha fazla bilgi için bkz. Hakkı Uyar, *Vatan Cephesi Uygulamaları*, Boyut Kitapları, İstanbul 2012, s.5-10; Bilal Tunç, "Kocaeli'nde Vatan Cephesi", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, yıl:8, Sayı:2, (2015), s. 736-737; Bilal Tunç, "Eskişehir'de Vatan Cephesi", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:52, (2017), s.199; Bilal Tunç, "Arşiv Belgelerine Göre Bilecik'te Vatan Cephesi", *Tarih Okulu Dergisi*, yıl:11, Sayı:33, (2018), s. 554-555; Bilal Tunç, *Demokrat Parti Dönemi Kocaeli (1950-1960)*, Eğitim Yayınevi, Konya 2020, s.257-258; Çiğdem Aydoğmuş, "Milli Muhalefet Cephesine Karşı İktidarın Yanıtı: Vatan Cephesi", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, cilt: 8, Sayı:3, (2021), s. 1172-1188).

⁸⁷ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi, Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (10 Kasım 1938 – 14 Mayıs 1950)*, 4. kitap, 1.bölüm, Bilgi Yayınevi, Ankara 1999, s. 27; Bilal Tunç, "Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti Dönemi Uygulamalarından Vatan Cephesinin Sakarya'daki Yansımaları", *Curr Res Soc Sci*, cilt:3, Sayı:3, (2017), s.156.

Toplunun ne istediği konusunda doğru kararlar alamadığı değerlendirilen DP, bu dönemde toplumsal birliğe zarar verebilecek birtakım adımlar atmıştır ve Vatan Cephesinin kurulması bunlardan birisidir. Bu politikalar, parti programının temelini oluşturmaya başlamış ve bu yolla DP, seçmenlerini konsolide etmeyi amaçlamıştır. DP'nin bu adımları ve çalışmaları, hem laik devlet yapısı hem de ülkenin bütünlüğü açısından tehlike oluşturmuştur⁸⁸. Bu tartışmaları ve önü alınamaz sorunları TBMM'deki görüşmeler sırasında milletvekillerinin konuşmalarından görmek mümkündür.

Meclis içindeki anlaşmazlıklar ve iktidarla muhalefet partilerinin bir türlü anlaşamaz duruma gelmeleri nedeniyle TBMM'de müzakereler yapılamaz duruma gelmiş ve muhalefet ile iktidar Meclis dışı çalışmalara ağırlık vermiştir. Bu bağlamda DP, dış politikaya ağırlık vermiş ve Kıbrıs Sorununu çözmek için bir takım adımlar atmıştır. Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti, Kıbrıs Sorununu çözmeye çalıştığı tarihlerde Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (AET) üye olmaya çalışmıştır⁸⁹. Bu amaçla Adnan Menderes, müzakerelere katılmak üzere İngiltere'ye gitmeye karar vermiştir. Londra'ya gitmek üzere yola çıkan Adnan Menderes'in içinde bulunduğu uçak düşmüştür. Bu olayda Menderes, ağır yara almadan kurtulmuş ve bu durum iktidar ile muhalefet arasındaki ilişkileri kısa bir süre yumuşatmıştır. Kazadan sonra Menderes, Kıbrıs Sorununu çözmek amacıyla 1959'da Londra Antlaşmasını imzalamış ve ardından Türkiye'ye dönmüştür. Ankara'ya geldiğinde büyük coşkuyla karşılanan Menderes, İsmet İnönü ile son kez burada tokalaşmıştır⁹⁰. 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesinden önce iki liderin buluşması son derece olumlu neticeler doğurabilirdi; ancak sonraki gelişmeler, bu olumlu havayı engellemiş ve Türkiye, adım adım bir darbe sürecine doğru gitmeye başlamıştır.

Yukarıda yapılan açıklama bağlamında Türkiye'de son derece olumsuz olaylar yaşanmıştır. Örneğin yurtiçi parti kurultayları kapsamında 1 Mayıs 1959'da İsmet İnönü, Uşak'ta muazzam bir kalabalıkla karşılanmış, ama yürüyüş güzergâhında bulunan DP binasından atılan çay bardağı İsmet İnönü'nün yanındaki gazeteciye çarpmış ve bu olaydan sonra CHP'liler, DP binasına saldırarak binadaki camları kırıp

⁸⁸ Keskin, 2012, s. 111-116.

⁸⁹ Bilal Tunç, "Türk Dış Politikası ve Büyük Güçler", *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Demokrasi ve Dış Politika (1938'den 2000'li Yıllara)*, Ed. Nurgün Koç, İdeal Yayıncılık, İstanbul 2021, s.320; Bilal Tunç, "Avrupa Ekonomik Topluluğu ile İlişkiler", *Darbeden Muhtıraya Türk Dış Politikası*, Ed. Latif Pınar vd., İmaj Yayınevi, Ankara 2019, s.53.

⁹⁰ Eroğul, 2003, s.229-230.

zarar vermişlerdir⁹¹. Bu olaydan bir gün sonra 2 Mayıs 1959'da DP'liler, trenle Uşak'tan ayrılan İnönü'yü taşlamış ve sözlü hakaretlerde bulunmuşlardır. Ardından Manisa ve İzmir'e giden İnönü, benzer olaylarla buralarda da karşılaşmış ve akabinde İstanbul'a hareket etmek zorunda kalmıştır⁹². Benzer olaylar, İstanbul Topkapı'da, Çanakkale Geyikli 'de, Kayseri Yeşilhisar'da, meydana gelmiştir⁹³. Bu olaylar, DP ve CHP arasındaki anlaşmazlıkları iyice arttırmış ve ülke genelinde ciddi kutuplaşmaların oluşmasına ortam hazırlamıştır. Yani iktidarla muhalefet arasındaki anlaşmazlıklar, ülkede istikrarının bozulmasına ve önü alınmaz olayların meydana gelmesinin en büyük sebeplerinden birisi olmuştur.

1960 yılının başlarında iktidar ile muhalefet arasındaki gerginlik iyice artmış ve bu süreci daha da kötüleştiren olay, 18 Nisan 1960 tarihinde "*TBMM Tahkikat Encümenlerinin Vazife Salahiyetleri Hakkında Kanun*"un (Tahkikat Komisyonu) TBMM'de kabul edilmesi olmuştur⁹⁴. Bu kanunla kendini garantiye aldığı düşünün bir iktidar ve ona karşı güçlü olduğunu düşünen muhalefet arasını oldukça kötüleştirmiştir.

27 Mayıs 1960 Askeri Darbesinden önce iktidar ve muhalefet arasındaki gerginliğin etkisi, üniversitelerde görülmeye başlanmış ve İstanbul ile Ankara Üniversitelerinde hükümet karşıtı gösteriler yapılmıştır. Bu bağlamda, ilk büyük öğrenci olayı 28 Nisan 1960'ta İstanbul Üniversitesi'nde yapılmıştır. Olaylar sırasında birtakım istenmeyen hadiseler yaşanmış ve bunlar, hükümete karşı olan öfkeyi daha

⁹¹ Cumhuriyet Gazetesi, 1 Mayıs 1959, Sayı: 12.488, s.1.

⁹² Aslan, 2014, s. 100.

⁹³ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam 3. cilt 1950–1964*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000, s. 384; Bilal Tunç ve Fatih Özçelik, "Cumhuriyet Halk Partisinin 1959 Yılı Gezileri Kapsamında Geyikli Olayları", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, cilt:6, Sayı:3, (2017), s. 1625-1626.

⁹⁴ Türkiye Büyük Millet Meclisi Tahkikat Encümenlerinin Vazife ve Salahiyetleri Hakkında Kanun DP, CHP'nin muhalefetinde baskı oluşturmak ve toplumu doğru olmayan konulara yönlendirdiği gerekçesiyle de basını kontrol etmek için çıkarılmış ve üzerinde çok tartışılmış bir kanundur. Kanunun 18 Nisan 1960'ta TBMM'deki görüşmeler esnasında İsmet İnönü'nün söylediği "*artık sizi ben bile kurtaramam*" sözü, Türk Siyasetine mal olmuş bir sözdür. (Daha fazla bilgi için bkz. Selin Esen, "18 Nisan 1960 tarihli Tahkikat Komisyonu", *Mülkiye Dergisi*, cilt:34, Sayı:267, Ankara (2010), s.162-192.)

Tahkikat Komisyonu; DP Meclis Grubu müzakeresinden bir bildiri yayınlanmış ve bu bildiride "*Cumhuriyet Halk Partisi'nin yıkıcı gayri meşru ve kanun dışı faaliyetlerinin memleket sathında cereyan tarzı ve bunların mahiyeti ve hakikatlerinin nelerden ibaret olduğunu tahkik ve tespit etmek ve bununla beraber memleketin her tarafında yaygın bir halde görülen kanun dışı siyasi faaliyetlerin muhtelif sebeplerine intikal etmek, ezcümle matbuat meselesini, adli ve idari mevzuat ve bunların ne surette tatbik edilmekte olduğunu tetkik ederek bir neticeye varmak üzere Meclis Tahkikatı açılmasına karar verildiği*" bildirmiştir. (Daha fazla bilgi için bkz. Pınar Kaya Özçelik, "Demokrat Parti'nin Demokrasi Söylemi", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Ankara (2010), s.184.)

da arttırmıştır⁹⁵. Özellikle İstanbul Üniversitesi'ndeki olaylardan sonra İstanbul Teknik Üniversitesi'nde de birtakım olumsuz hadiseler yaşanmış ve bunlar, üniversite öğrencileri arasında hükümete karşı olan husumetin büyümesine ortam hazırlamıştır. Bu olaylar, darbeye kadar devam etmiştir.

İstanbul ve Ankara'da hükümet karşıtı olayların yoğun olarak yaşandığı bir süreçte “*Dokuz Subay Olayının*”⁹⁶ çıkmasının ardından, Cumhurbaşkanı Celal Bayar olayın öneminin farkına vararak hükümeti ikaz etmek istemişse de Adnan Menderes ve kabinesi, bu durumu önemsememiştir. Ancak bu olay, ordu içerisinde birtakım cuntaların harekete geçtiğini ortaya çıkarıyordu. Bu sırada her ne kadar 1. Ordu Komutanı Orgeneral Cemal Gürsel, ihtilalci bir kişiliğe sahip olmasa da, “Faik Bey” adıyla askeri komite de yer alması komite üyelerin de memnuniyet yaratmıştır.

Askeri Darbeden önce Orgeneral Cemal Gürsel, 1959'dan itibaren çevresindeki ihtilalci subayların başı olmasa da gizliden gizliye onları desteklemiş ve korumuştur. Bu arada hükümetle arası gittikçe açılan Cemal Gürsel, emekli olmak için izin almış ve izne ayrılırken de Milli Savunma Bakanı Ethem Menderes'e bir mektup yazmıştır. Mektupta Cemal Gürsel, Tahkikat Komisyonu'nun kaldırılmasını, Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın istifa etmesini ve yerine Başbakan Adnan Menderes'in getirilmesini, gazeteciler için af kanunun çıkarılmasını, üniversitelerin tekrar

⁹⁵ M. Serhan Yücel, “Menderes Dönemi (1950-1960) ve Demokrasiye Geçiş”, *Türkler Ansiklopedisi*, cilt:16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara (2002), s. 842. ; Cihat Göktepe, “Menderes Dönemi (1950-1960) ve Demokrasiye Geçiş”, *Türkler Ansiklopedisi*, cilt:16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara (2002), s. 905.

⁹⁶ Dokuz Subay Olayı; 1957-1958 yıllarında bir grup subayın hükümete darbe yapmak suçundan tutuklanarak yargılanmaları olayını kapsayan olay olarak ifade edilmiştir. DP'nin iktidar olmasından sonra ordu içinde bir grup subayın oluşturduğu gizli bir örgüt yavaş yavaş yapılanmaya başlamıştı. Bu örgütün İstanbul kanadına katılan Yarbay Faruk Güventürk, Binbaşı Ata Tan ve Yüzbaşı Hasan Sabuncu, Kurmay Binbaşı Samet Kuşçu tarafından dönemin Başbakanı Adnan Menderes'e gizli bir örgüt kurdukları yönünde bilgi aktarılmıştır. Yapılan ihbar, aynı zamanda İstanbul Ekspres Gazetesi sahibi milletvekili Mithat Perin ve İstanbul eski merkez komutanı emekli Tümgeneral Kazım Demirkan tarafından da dönemin hükümetine bildirilmiştir. Bahse konunun öğrenilmesi üzerine gözaltına alınan Kurmay Binbaşı Samet Kuşçu, ihbar ettiği konuyu somut delillerle ispat edemediğinden, ifadesinde yer alan ve irtibatla olduğunu söylediği Albay İlhami Barut ile gizli görüşme planlanmış, fakat konuşmadan şüphelenen Albay Barut konuşma esnasında hiçbir açık vermemiştir. O dönemde Milli Savunma Bakanlığı Adalet İşleri Başkanlığı görevini yürüten Hâkim Tümgeneral Arif Onat, Binbaşı Samet Kuşçu'nun tekrar ifadesini almış ve ifadesinde zikrettiği isimleri gözaltına almıştır. Bu isimler şöyledir; Albay İlhami Barut, Yüzbaşı Kazım Özfirat, Yarbay Faruk Güventürk, Binbaşı Asım Ural, Albay Naci Aşkun, Binbaşı Ata Tan, Yüzbaşı Hasan Sabuncu ve emekli subay Cemal Yıldırım. 66. Tümen komutanı Tümgeneral Cemal Tural'ın başkanlık ettiği mahkeme altı ay sürmüş, Binbaşı Samet Kuşçu haricindeki subaylara beraat kararı vermiştir. Binbaşı Samet Kuşçu orduyu darbeye teşvik etmekten iki yıl hapsine karar verilmiştir. Böylece Dokuz Subay Olayı, yaklaşık üç yıl etkinlik gösterdikten sonra son bulmuş, adı geçen subaylar bu olaydan sonra ilişkilerini kesmek zorunda kalmışlardır. (Daha fazla bilgi için bkz. Mustafa Ekincikli ve Alparslan Şahin, “27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi Öncesinde Kurulan ‘İhtilal Örgütleri’ ve ‘Dokuz Subay Olayı’”, *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:70, Kırğızistan (2019), s.39-54.)

açılmasını, tutuklanan öğrencilerin serbest bırakılmasını, vatandaşlara eşit mesafede durulmasını, anti demokratik kanunların kaldırılmasını ve din istismarcılığına son verilmesini istemiştir⁹⁷. Mektup aslında darbeyi önlemek için atılan son girişim olabilirdi, ancak bu mektup Adnan Menderes'e ulaşmamıştır. Bu olaydan sonra Türkiye, hızla bir darbeye doğru sürüklenmiştir⁹⁸.

Yukarıda verilen bilgiler bağlamında Türk siyasal yaşamında 27 Mayıs 1960 tarihinde ilk askeri darbe yapılmıştır. Böylece Türkiye'de halkın egemenliği doğrultusunda iktidara gelmiş olan bir siyasi parti, askeri bir darbeye yönetimden uzaklaştırılmış olunuyordu⁹⁹. Ayrıca bu askeri darbe sonucunda Türk demokrasisi, ciddi biçimde zarar görmüş oluyordu¹⁰⁰. Bu çerçevede, otuz sekiz kişilik alt rütbeli subayların kurmuş olduğu MBK tarafından yapılan darbe, emir komuta zinciri içinde olmamış ve bu yüzden ilk günden itibaren "cuntacı" olarak adlandırılmışlardır¹⁰¹. Darbe sonucunda Adnan Menderes Kütahta'da yakalanmış ve Cumhurbaşkanı Celal Bayar ise Çankaya'da teslim alınmıştır. DP'nin diğer kurucu üyeleri de farklı yerlerde yakalanarak harekât merkezi olan Kara Harp Okulu'nda gözaltına alınmışlardır. Bahse konu olayla DP'nin siyasi hayatı bir darbe ile sona ermiş oluyordu¹⁰².

1.2. 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi Sonrasında Siyasi Durum ve Yeni Bir Anayasa Hazırlanma Süreci

Türk siyasi hayatının daha önce görmediği bir olay olan askeri darbe sonrası, halkın oyları ile iktidar olan DP'nin varlığına son verilmiştir. 27 Mayıs Askeri Darbesi, ordu mensupları arasındaki küçük bir grup subay tarafından gerçekleştirilmiş olup; emir komuta zincirine uygun bir yapılanmayla olmamıştır. Dolayısıyla ordu içindeki büyük bir kısım ise bu darbeden habersiz olmuş ve darbeye destek vermemiştir¹⁰³.

⁹⁷ Örsan Öymen, *Bir İhtilal Daha Var*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1986, s.214.; Aydemir, 2000, s. 391-393.

⁹⁸ Albayrak, 2004, s. 544-548.

⁹⁹ Ali Fuad Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, (Çev. Cemal Aydın), Yağmur Yayınları, İstanbul 2011, s.166.

¹⁰⁰ Aydın Menderes ve Taha Akyol, *Demokrasiden Darbeye Babam Adnan Menderes*, Doğan Kitap, İstanbul 2011, s.23.

¹⁰¹ Cunta: Bir ülkede yönetime el koyan kimselerde oluşan komite veya idari kurulun yönetimi anlamında kullanılmıştır. Eğer cuntayı oluşturan üyeler askeri bir karaktere sahipse, yani komite veya kurul ordu mensuplarından oluşuyorsa (veya çoğunluğu ordu mensuplarıysa) yönetime "askeri cunta" denir. Bununla birlikte askeri cuntalar için de salt cunta ifadesi kullanılabilir. (Daha fazla bilgi için bkz. Türk Dil Kurumu Sözlüğü; Yücel, 2002, s. 843.)

¹⁰² Eroğul, 2003, s.250-251.

¹⁰³ Bilal Tunç, "27 Mayıs Askeri Darbesinin Vilayetlerdeki Yansımaları: Bitlis Örneği", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, cilt:5, Sayı:1, (2019), s. 42-44; Bilal Tunç, "50 Yıl Sonra 12 Mart Muhtırasına

Aydemir'e göre; Tümgeneral Cemal Madanoğlu, askeri darbesinin gerçek lideri ve teşkilatlanmayı yapan asıl kişidir, ancak Cemal Madanoğlu'nun rütbesinin Tümgeneral olması ve orgeneral rütbesinden daha alt bir rütbe olması sebebiyle emir komuta da sıkıntıların yaşanacağından bahisle darbecilerin başına Orgeneral Cemal Gürsel geçmiştir¹⁰⁴.

Türk siyasi yaşamında 27 Mayıs Askeri Darbesi, bazı tuhaflıkları barındıran farklı bir darbe olarak bilinmektedir. Söz konusu tuhaflıklardan birisi, darbeyi istemeyen ve desteklemeyen üst düzey rütbedeki askerlerin çoğunlukta olmasıydı. Ayrıca darbeye karşı duran, komutanların birlikleri ilk hedef olarak gösterilmiş ve ilk harekât onlar üzerine yapılarak etkisizleştirilmişlerdir. İkinci olarak ise, istirahat ettikleri orduevinden alınan subayların olmasıdır. Ancak bu harekât esnasında direniş olmuş, çatışmalar çıkmış ve Ankara darbeyi bu seslerle öğrenmiştir¹⁰⁵. Darbenin kötü ve acımasız yönü aslında kendini göstermeye başlamıştır. Kendi silah arkadaşlarını bile istirahat halindeyken tutuklamaya gelen bir grup darbecilerin sivil halka yönelik nasıl baskı uyguladığını düşünmek bile acı vericidir.

27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi ile ilk defa karşılaşan Türk halkı, hiç alışık olmadığı olaylara tanık olmuştur. Darbe sabahının ilk saatlerinde, cumhurbaşkanı, başbakan ve bakanlar, darbenin harekât merkezi olarak belirlenen Kara Harp Okulu'na getirilmiştir¹⁰⁶. Gözaltına alınan Cumhurbaşkanı Celal Bayar, istifa etmesi yönündeki baskılara karşı, “*Seçimle geldim, ancak seçimle giderim*” diyerek istifayı kabul etmemiştir. Darbeden hemen sonra Tümgeneral Cemal Madanoğlu, darbeyi meşru bir zemine oturtmak için geçici bir anayasa hazırlanmasını istemiştir. İstanbul Üniversitesi Rektörü Ord. Prof. Dr. Sıddık Sami Onar'ın komisyon başkanlığı yaptığı ve anayasa hukukçularının bulunduğu komisyon çalışmalara başlayarak geçici bir anayasa ile TBMM'ye ait tüm görev ve yetkiler MBK'ya devredilmiştir¹⁰⁷. Böylece halkın oylarıyla iktidara gelen ve demokratik bir yöntemle oluşturulmuş olan mevcut hükümet, silah zoruyla iktidardan düşürülmüş olunuyordu. Bu durum, Türk

Yeniden Bakmak”, *Tarih Okulu Dergisi*, yıl: 14, Sayı: 55, (2021), s. 3907-3908; Bilal Tunç, “Arşiv Belgelerine Göre Adıyaman'da Vatan Cephesi”, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt:7, (Özel Sayı: Dr. Mahmut Kırkpınar'a Armağan), (2022), s. 1957.

¹⁰⁴ Şevket Süreyya Aydemir, *Menderes'in Dramı (1899-1960)*, Remzi Kitabevi, Ankara 2016, s.456.

¹⁰⁵ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali*, Boyut Yayın Grubu, İstanbul 2004, s.240- 241.

¹⁰⁶ Tunç, 2009, s. 38-51.

¹⁰⁷ Türkiye Çalışmaları Grubu, *Yıldönümünde 27 Mayıs'ı Hatırlatmak*, SDE Yayınları, Ankara 2010, s.10.

demokrasisi açısından son derece olumsuz neticeler doğurmuş ve bundan sonraki süreçte Türkiye’de darbelerin, muhtıraların ve e-muhtıraların önünü açmıştır.

1.2.1. Milli Birlik Komitesinin İdaresinde Türkiye’de Siyasi Ortam

Yukarıda ifade edildiği üzere, 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesiyle beraber DP Hükümeti düşürülmüş ve MBK yönetimi ele geçirmiştir. Bu olaydan sonra ülke yönetimini ele geçiren MBK, yeni bir anayasa hazırlamak amacıyla hukuk profesörlerinden oluşan “İlim Heyetini”¹⁰⁸ kurmuştur¹⁰⁹. Ayrıca MBK tarafından ülke yönetimi açısından birtakım adımlar atılmıştır. Bu çerçevede hazırlanan geçici kanunla meşrulaşma zemini arayan MBK, mevcut anayasa ile Seçim Kanunu’nu değiştirmek istemiştir. Bu değişikliklerle, yapılacak milletvekilliği genel seçimleri de yeni oluşturulacak hükümet ve iktidar göreve başlayıncaya kadar, 1924 Anayasası’nın TBMM’ye verdiği bütün hak ve yetkiler MBK’ya ait olması planlanmıştır. Yapılan düzenleme ile MBK, millet adına egemenlik hakkını kullanmaya yetkili kılınmıştır. Bu bağlamda komite, yasama yetkisini kendisi bizzat yürütecek, yürütme yetkisini ise devlet başkanının uygun gördüğü ve komitenin onayladığı bakanlar kurulu marifetiyle kullanacaktı. Yargı yetkisi ise MBK’dan bağımsız olacaktı. Böylece darbenin kurumsallaşma çabası kısa zaman içinde sonuç vermiş olacaktı.

MBK’nın ülke yönetiminde etkili olmaya çalıştığı süreçte en kritik destek üniversitelerden gelmiştir. Bundan dolayı MBK, darbenin hemen arkasından anayasayı ve seçim kanununu hazırlamak üzere, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nden öğretim üyelerini Ankara’ya çağırarak ve anayasa hazırlama komisyonu kurmuştur¹¹⁰. Yukarıda izah olunduğu üzere Ord. Prof. Dr. Sıddık Sami

¹⁰⁸ Darbenin meşru bir zemine oturması için darbenin MBK içindeki lideri Cemal Madanoğlu’nun talimatıyla İstanbul’dan Ankara’ya üniversite hocaları çağırılmıştır. Toplanan bu gruba, MBK üyeleri, İlim Heyeti olarak adlandırmışlardır. Bu heyetteki hocaların isimleri; Ord. Prof. Rektör Sıddık Sami Onar, ki bu ilim heyeti aynı zamanda heyete komisyon başkanlığı yapan Onar’ın adı ile “Onar Komisyonu” olarak da bilinir- Ord. Prof. Hüseyin Nail Kubalı, Prof. Naci Şensoy, Ord. Prof. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Prof. Ragıp Sarıca, Prof. Tarık Zafer Tunaya, Prof. İsmet Giritli ve Prof. Muammer Raşit Sevig isimlerinden oluşmaktadır. (Daha fazla bilgi için bkz. Kamil Karavelioğlu, *Bir Devrim İki Darbe 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül*, Güner Yayınları, İstanbul 2007, s. 45.)

¹⁰⁹ Geçici Anayasa’nın birinci maddesi şöyle kaleme alınmıştır: “*Milli Birlik Komitesi, yeni anayasa ve seçim kanunu demokratik usullere uygun olarak kabul edilip buna göre en kısa zamanda yapılacak genel seçimlerle yeniden kurulacak olan TBMM’ne iktidarı devredeceği tarihe kadar Türk Milleti adına hâkimiyet hakkını kullanır. TBMM’nin Teşkilatı Esasiye Kanununa göre sahip olduğu bütün hak ve yetkiler bu süre içinde, Milli Birlik Komitesi’ne aittir*”. (Daha fazla bilgi için bkz. Haydar Tunçkanat, *27 Mayıs 1960 Devrimi (Diktadan Demokrasi)*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1996, s.269).

¹¹⁰ Bu akademisyenlerin isimleri şöyledir: Sıddık Sami Onar, Naci Şensoy, Hüseyin Nail Kubalı, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Ragıp Sarıca, Tarık Zafer Tunaya, İsmet Giritli. (Daha fazla bilgi için bkz. T.C.

Onar'ın başkanlık ettiği komisyon, 28 Mayıs'ta ilk raporunu sunmuştur. Raporda ortaya konan esaslar, darbenin meşruluk kazanmasına izin vermiş ve darbenin niteliğini değiştirmiştir¹¹¹.

Profesörlerden oluşturulan komisyon, mevcut darbenin sebebi olarak DP iktidarını görmüş ve hazırlamış olduğu raporda mevcut durumun basit bir hükümet darbesi olarak nitelendirilemez olduğunu ifade etmiştir. Adı geçen rapora göre, DP iktidarı uzun süre önce meşruluğunu kaybetmiş ve sınıf çıkarları ile bazı kesimin çıkarlarını temsil eden otoriter bir güç haline gelmiştir. Ayrıca raporun devamında DP hükümeti, süreç içerisinde çıkardığı kanunlarla anayasanın temelinden uzaklaşmış, mevcut sistemi bozmuş, anarşi ortamını hazırlayıcı faaliyetler gerçekleştirmiş, halk içinde kaos yaratmış ve sosyal devlet anlayışından uzaklaşmıştır. Komisyonca hazırlanan raporda dile getirilen konular üzerine, 27 Mayıs Askeri Darbesi'nin, devletin düştüğü bu hezeyan durumdan kurtarmak, meşru ve sosyal ortamı tekrar kurmak ihtiyacının bir sonucu olduğu belirtmiş ve böylece darbenin meşruiyeti pekiştirilmiştir¹¹². Bundan sonraki süreçte MBK'nın isteğiyle anayasa hazırlama komisyonu, yoğun bir çalışma içine girmiş ve yeni bir anayasanın hazırlanması için ciddi çalışmalar yapılmıştır. Aşağıda da görülebileceği üzere komisyonun çalışmaları neticesinde 1961 Anayasası ortaya çıkmıştır. Ancak yeni anayasadan önce MBK'nın direktifleriyle kurucu bir Meclis oluşturulmuştur.

1.2.2. Kurucu Meclisin Oluşturulması

Anayasa hukukunda kurucu Meclis, toplum tarafından seçilmiş ve devletin anayasasını hazırlamakla görevlendirilmiş yapı olarak adlandırılmaktadır. Ayrıca anayasa hukukunda anayasa çalışmalarının bir kurucu Meclis tarafından yapılması gerekliliğinden bahsetmiştir¹¹³. 1960 yılı içerisinde kurucu bir Meclis oluşturmak amacıyla yapılan çalışmalar kapsamında, 157 sayılı “Kurucu Meclis Teşkilî Hakkında Kanun” ve 158 sayılı “Temsilciler Meclisi'nin Seçimi Hakkında Kanun” ile kurucu Meclis tesis edilmiştir.

Resmi Gazetesi, 1 Temmuz 1960, Sayı: 10.540, s.1; T.C. Resmi Gazetesi, 2 Temmuz 1960, Sayı: 10.541, s.1.)

¹¹¹ Abdi İpekçi ve Ömer Sami Çoşar, *İhtilalin İçyüzü*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s. 217.; Faroz, 2010, s. 209.

¹¹² *Anayasa Ön Projesi Hazırlama Komisyonunun Tespit Ettiği Esaslar*, T.C. Resmi Gazetesi, 1 Temmuz 1960, Sayı: 10.540, s.1.

¹¹³ Abdurrahman Eren, “Büyük Millet Meclisinin Kurucu Meclis Niteliği”, *Anayasa Yargısı Dergisi*, cilt: 37, Sayı:1, (2020), s. 35-40.

Darbe sonrasında 157 ve 158 Sayılı Kanunlarla kurulan Kurucu Meclis, MBK'dan ve mevcut durumda mümkün olan en kapsamlı temsil amacını gözeterek Temsilciler Meclisi'nden oluşturulmuştur. 157 Sayılı Kanun'da Kurucu Meclis, demokrasi ve hukuk devleti esaslarını teminat altına alacak yeni anayasa ile seçim kanununu tamamlayarak en kısa sürede iktidarı TBMM'ye devredecek ve bu süreç içerisinde de TBMM yetkilerine haiz olacak ifadesiyle amacını ortaya koymuştur. Söz konusu kanunda Kurucu Meclis üyelerinin Türk Milletinin temsilcisi olduğu vurgulanmış ve Temsilciler Meclisinin üyelerinin nerelerden seçilebileceğini belirtmiştir¹¹⁴.

Yeni bir anayasa hazırlamak amacıyla oluşturulan öğretim üyeleri tarafından yapılan çalışmalar neticesi ortaya çıkarılan ilk taslak metin, "İstanbul Tasarısı" olarak kabul edilmiştir. Bu tasarı toplamda 191 maddeden ibaret olup; siyasi partilerin yetkileri olabildiğince kısıtlanmıştır. Söz konusu taslak anayasa, iktidarın görevini farklı organlar arasında bölüştürmüş ve yeni özerk kurumlar ile resmi kuruluşlar oluşturmuştur. Bu kurul ve kuruluşlar şöyledir: Devlet Şurası, Milli Savunma Şurası, Türkiye Milli Bankası, Üniversiteler, Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu (TRT), Milli Kütüphane¹¹⁵. Böylece oluşturulan yeni kurum ve kuruluşlarla darbenin etkisi silinmeye çalışılmış ve darbe meşru bir zemine oturtulmuştur. Ayrıca bu süreçte darbeyi meşrulaştırmak amacıyla yapılan en önemli olay 1961 Anayasası'nın hazırlanmasıdır.

1.2.3. 1961 Anayasası'nın Hazırlanması

1961 Anayasası'nın hazırlık sürecinde, ideolojik tercihleri toplum değil, yönetime askeri gücü ile el koyan ve demokratik yollarla seçilmiş hükümeti, silahlı gücü ile deviren MBK, Tanör'ün ifadesiyle "*Zinde Kuvvetler*" belirlemiştir¹¹⁶. Bu süreçte MBK'nın arkasındaki güç, DP'nin üst üste yapılan seçimleri kazanması sonucu

¹¹⁴ 158 Sayılı Temsilciler Meclisi Seçimi Kanunu 2. maddesine göre; "*Temsilciler Meclisi'ne 10 üye Devlet Başkanı tarafından, 18 üye MBK üyeleri, 75 üye illerin temsilcileri, 49 üye CHP, 25 üye CKMP, 6 üye barolar, 12 üye basın, 2 üye Eski Muharipler Birliği, 6 üye esnaf kuruluşları, 1 üye gençlik, 6 üye işçi sendikaları, 10 üye odalar, 6 üye öğretmen kuruluşları, 6 üye tarım kuruluşları, 12 üye üniversitelerden, 12 üye yargı organları tarafından seçilen temsilcilerden oluşmuştur*". (Daha fazla bilgi için bkz. T.C. Resmi Gazetesi, 16 Aralık 1960, Sayı: 10.682, s. 2766-2770.)

¹¹⁵ Yıldız Atmaca ve Eray Göç, "Türkiye'de 1960 ve 1980 Kurucu Meclisleri: Demokratik Nitelikleri Bağlamında Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme", *OPUS-Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, cilt:16, Sayı:28, (2020), s. 1530-1531.

¹¹⁶ Bülent Tanör, *Osmanlı – Türk Anayasal Gelişmeler*, YKY Yayınları, İstanbul 2017, s. 370.

etkinliğini kaybeden sivil ve askeri bürokrasiden oluşmuştur¹¹⁷. Dolayısıyla böyle bir gücün etkisindeki Kurucu Meclisin anayasanın hazırlanması sürecinde temel düşüncesi, DP benzeri bir partinin yönetimi tek başına ele alıp devletin erkelerinin hepsini yönetme arzusunu önlemektir. Bu açıdan değerlendirildiğinde 1961 Anayasası'nın temel özelliklerinden birisi, tepki anayasası olarak düzenlenmiş olmasıdır¹¹⁸.

1961 Anayasası'nın hazırlanması sürecinde İstanbul Üniversitesi (1961 Anayasası için tasarı hazırlayan İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğretim üyeleri: Sıddık Sami Onar başkanlığında İsmet Giritli, Tarık Zafer Tunaya, Hüseyin Nail Kubalı, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Naci Şensoy ve Ragıp Sarıca.) dışında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin¹¹⁹ hazırladığı bir anayasa taslağı da bulunmaktadır. İstanbul Tasarısı üzerinde çalışmalar henüz tamamlanmadan, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi tarafından “*Gerekçeli Anayasa Tasarısı ve Seçim Sistemi Hakkındaki Görüş*” adında bir çalışma yayınlanmıştır. Bu çalışma, “*Ankara Tasarısı*” olarak isimlendirilmiştir. Bu çalışmanın, İstanbul tasarısından farklı olan tarafı, genel oya ve siyasal partilere güvenilmesi ve onlara karşı olumlu bir tavır sergilenmesi olmuştur. Özellikle yürütme organının mevcut durumunun zayıflatılmamasına dikkat çekilmiştir¹²⁰. Ankara Üniversitesi tarafından hazırlanan tasarı, 9 Mart 1961'de Temsilciler Meclisi Başkanlığına değerlendirilmek üzere sunulmuştur¹²¹.

Hazırlanan Tasarı ilk olarak Temsilciler Meclisinde tartışılmış ve görüş birliğine varılmasını müteakip Tasarı, MBK'ya gönderilmiştir. MBK'da görüşülmesinden sonra 17 madde üzerinde farklı görüşler ortaya çıkmış ve bu da üyeler arasında bir uyuşmazlığa sebep olmuştur. Ortaya çıkan bu uyuşmazlıklar, MBK

¹¹⁷ Mürşide Şimşek, “Çoğulculuk ve Vesayet İnkileminde 1961 Anayasası”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt: 22, Sayı: TBMM'nin 100. Yılı ve Millî İrade Özel Sayısı, Afyon (2020), s. 225.

¹¹⁸ Şükrü Karatepe, *Darbeler Anayasalar ve Modernleşme*, İz Yayıncılık, İstanbul 2009, s. 215.

¹¹⁹ Ankara Komisyonu Tasarısı hazırlanmadan önce Ankara İdari İlimler Enstitüsü tarafından öncelikle yeni Anayasanın yapılış tarzı meselesi tartışılmıştır. Bu tartışmaya Prof. Dr. Tahsin Bekir Balta, Prof. Dr. Yavuz Abadan, Prof. Dr. Bahri Savcı, Dr. Necat Erder ve Dr. Bülent Daver katılmıştır. Bu tartışmadan da beslenen Ankara Tasarısı hazırlık sürecine ise Dr. Tahsin Bekir Balta, Prof. Dr. Yavuz Abadan, Prof. Dr. Süheyye Derbil, Kemal Balkar, Doç. Dr. Arif T. Payaslıoğlu, Doç. Dr. Cemal Mihçioğlu, Doç. Dr. İbrahim Yasa, Dr. Bülent Daver, Dr. Şeref Gözübüyük, Dr. Necat Erder, Dr. Türkkaya Ataöv, Dr. Cemal Aygen, Taner Timur, Özer Ozankaya katılmıştır. Yazım aşamasında Prof. Dr. Tahsin Bekir Balta, Dr. Necat Erder, Dr. Bülent Daver, Dr. Türkkaya Ataöv, Doç. Dr. İlhan Unat, A. Gündüz Ökçün katılmıştır. (Daha fazla bilgi için bkz. Şimşek, 2020, s. 224.)

¹²⁰ Tanör, 2017, s. 309-310.

¹²¹ Tanör, 2017, s. 311.

ve Temsilciler Meclisinden seçilen eşit sayıda üyelerden oluşan karma kurulca görüşülerek tartışılmış ve yeni bir metin düzenlenerek uyuşmazlık konularında fikir birliğine gidilmiştir. Kurucu Meclis birleşik toplantısında yapılan oylama neticesinde 260 kabul oyu ve 2 çekimser oyla 27 Mayıs 1961’de tasarının son hali oy çokluğu ile kabul edilmiştir¹²².

Yukarıda bahsedildiği üzere 1961 Anayasası hazırlık süreci çok sancılı olmuştur. 1961 Anayasası, bünyesinde askeri ve sivil bürokrasinin etkinliği artıran, bunun yanında siyasi iktidarın etkinliğini azaltan, maddeleri barındırmıştır. Bu sebeple 1961 Anayasası’nda bazı kurumlar oluşturulmuş, bu kurumların yetkileri de geniş tutulmuştur. Özellikle askeri ve sivil bürokrasiyi daha aktif hale getiren, siyasi çoğunluğun temsilcilerini sınırlandıran yeni kurumlar oluşturulmuştur. Anayasada yer alan bu kurumlar, doktrinde vesayet kurumları olarak isimlendirilmişlerdir¹²³. Bu çerçevede 1961 Anayasası, her ne kadar özgürlükçü bir düşünceyle hazırlanmış olsa da darbeye gelen ve anti-demokratik hareketle yönetime el koyan kesimin hazırladığı bir anayasadır.

1961 Anayasası’nın genel yapısı itibarıyla 1924 ve 1982 Anayasalarından ayrıldığını görülmektedir. Bu çerçevede 1961 Anayasası’nda kuvvetler ayrılığı ve çoğulcu demokrasi ilkesinin benimsendiğini ve cumhurbaşkanının parti ile herhangi bir bağının olmaması gerektiğini savunan bir anlayışla hazırlandığı görülmektedir. TBMM’nin iki meclisli (*Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisi*) bir yapıya dönüştürüldüğü 1961 Anayasası’nda, çıkan kanunların anayasaya uyumluluğunu kontrol eden Anayasa Mahkemesi kurulmuştur. Böylece Kişinin temel hak ve özgürlükleri de anayasa ile güvence altına alınmıştır. Temel hakların sınırlandırılmasının ancak kanunda belirtilen hallerde ve anayasanın ruhuna uygun olmak şartıyla kanunla yapılabileceği belirtilmiştir. Türk siyasi hayatında ilk kez siyasi partilerin demokratik hayatın vazgeçilmezleri olarak kabul edilen ve çoğulcu yapının varlığından bahsedilmiştir. 1961 Anayasası’nın hazırlanma sürecinde etkili olan üniversiteler ve TRT özerkleşmiş, yerel yönetimlerin yetkisi kısmen arttırılmıştır¹²⁴.

Bu kısımda üzerinde durulması gereken son nokta şudur: Darbeden sonra hazırlanan yeni anayasada 1924 Anayasası’nda olmayan yeni kurum ve kuruluşlar 1961 Anayasası ile düzenlenmiştir. Bu çerçevede Devlet Planlama Teşkilatı (DPT)

¹²² Kemal Gözler, *Türk Anayasa Hukuku*, Ekin Yayınları, Bursa 2000, s. 105.

¹²³ Karatepe, 2009, s.217.

¹²⁴ Özbudun, 2010, s. 39-44.

kurulmuş, kanunların ve TBMM İçtüzüğü'nün Anayasaya uygun denetimi için Anayasa Mahkemesi oluşturulmuş ve Atatürk devrimlerini korumaya yönelik hükümler ihdas edilmiştir¹²⁵.

1.2.4. 1961 Anayasası'nın Referandum Süreci ve Hukuki Değerlendirilmesi

MBK tarafından 1961 Anayasası'nın Kurucu Meclis'ten oyçokluğu ile kabul edilmesinden sonra anayasanın meşruiyet kazanmasını sağlamak amacıyla 9 Temmuz 1961'de referandum yapılması için propaganda dönemi 22 Haziran–5 Temmuz 1961 tarihleri belirlenmişti. Bu kapsamda, yeni anayasanın kamuoyuna tanıtılması amacıyla siyasi partilere propaganda yapmalarına izni verilmiş ve siyasi parti liderlerinin radyodan halka seslenerek anayasayı anlatmalarına müsaade edilmişti¹²⁶. Bu amaçla hem yeni kurulan partiler hem de hali hazırda kapanmayan mevcut partiler, yapılacak olan halk oylamasını anlatmak için seçmenlerini ikna çalışmalarına başlamışlardır. Bu amaçla CHP, ilk miting yapan parti olmuş ve parti Meclisi yayınladığı bildiri ile referandumun neresinde durduklarını açıklamış ve hazırlanan yeni anayasanın fikir birliği ile ortaya çıktığından bahsedilmiş ve bunun milli bir eser niteliği taşıdığını iddia etmiştir¹²⁷.

CKMP Genel Başkanı Osman Bölükbaşı, siyasi hedeflerinin partinin ilk gününden beri istikrarlı bir şekilde devam ettiğini, yeni anayasa ile bu hedeflerine ulaştıklarını ve güvence altına alındığını büyük bir sevinçle karşıladıklarını, açıklanan sebeplerden dolayı halk oylamasında olumlu oy kullanmalarını istemiştir. Referandumda halktan evet oylarını isteyen Yeni Türkiye Partisi (YTP), CHP, CKMP Sivas ilinde ortak bir miting organize etmişlerdir. Aynı şekilde 1961 Anayasası için halkın evet oyunu isteyen Cemal Gürsel, radyodan vatandaşa seslenmiş ve anayasayı anlatarak demokratik hayata geri dönmek için önemli bir dönüm noktası olduğunu ve onlardan referandumda evet oyu kullanmalarını talep etmiştir¹²⁸. Bu durum, 1961 Anayasası'nın kabul edilmesini isteyen siyasi partilerin olduğunu gösterdiği gibi karşı olanların da sayıca fazla olduklarını göstermesi açısından önemlidir.

¹²⁵ Şimşek, 2020, s. 225.

¹²⁶ Cumhuriyet Gazetesi, 23 Haziran 1961, Sayı: 13.247, s.1.

¹²⁷ Bilal Tunç, "Türkiye'de Yapılan Halkoylamaları ve Bunların Ağrı'daki Yansımaları", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Sayı:18, cilt:71, (2021), s. 655.

¹²⁸ Fatih Tuğluoğlu, "1961 Anayasa Referandumu ve DP Tabanı", *Akademik Bakış Dergisi*, cilt: 12, Sayı: 24, Aksaray (2018), s. 139-140.

Siyasi partiler anayasanın anlatılmasıyla uğraşırken MBK da, vatandaşları anayasanın içeriği ile bilgilendirmek ve vatandaşın referanduma evet demesi için ikna çalışmalarını taşradan başlatmıştı¹²⁹. Bu çerçevede İstanbul Valiliği de anayasanın tanıtılması için sivil toplum örgütlerin desteğini istemişti. 27 Haziran 1961’de İstanbul Valiliği bünyesinde yapılan toplantı ile ilçelerde anlatım faaliyetlerine katılacak ekipler hazırlanmıştı. Tanıtım ekipleri ilçelerde kaymakam, milli eğitim mensupları ve diğer aydınlarla bir araya gelecekmiş ve tanıtımın nasıl yapılacağı konusunda fikir birliği sağlamayı müteakip faaliyete başlamışlardı. Tanıtım kapsamında hazırlanan pankart ve afişler evlere, otomobillere ve şehrin her köşesine dağıtılmıştı. Öte yandan tanıtım kampanyasının akşamında fener alayları düzenlenmiş mehter takımı ve folklor ekipleri gösterilerde bulunmuştu¹³⁰.

9 Temmuz 1961’de yapılan referandum için halkın nabzını tutmak amacıyla Emniyet Genel Müdürlüğü (EGM) görevlendirilmiş ve Türkiye’nin bazı şehirlerinde çalışmalara başlanmıştır. 6 Temmuz 1961’de EGM Önemli İşler Dairesi tarafından mevcut durumu görmek amacıyla hazırlanan “Bazı Bölgelerde Halkoyu ile İlgili İncelemeler” başlıklı raporda halk oylamasın da hayır oyu verecek seçmenlerin endişe ve neden hayır vereceklerine yönelik gerekçeleri yer almıştır. Türkiye’nin belli bölgelerinde yapılan araştırmada, DP tabanının yapılan darbeye ve yeni kurulacak düzene karşı tepkilerinin olduğunu göstermiştir¹³¹. Aslında anayasanın halk tarafından benimsenmesi ve kabul görmesi isteniyordu, çünkü MBK içinde bulunduğu durumu bir an önce yasal zemine dayandırmak arzusu içindeydi. Dolayısıyla onlar için yapılacak referandumda geniş katılımlı evet alıp tüm vatandaşların rızasını kazanmak çok önemliydi.

Referandum çalışmalarının devam ettiği süreçte halk arasında anayasayı CHP’nin hazırladığını ve dini güvencenin bu yüzden olmadığı iddia edilmiş, muhafazakâr kesimler bu yüzden referanduma hayır oyu kullanılması yönünde kanaat

¹²⁹ Milli Türk Talebe Birliği (MTTB) gençleri, anayasayı anlatmak ve anayasa hakkında köylü vatandaşa toplu anlatımlarda bulunmak için bir kampanya başlatmıştır. Başlatılan kampanyaya 1500 öğrenci istekli olmuş ve Türkiye’nin en uç köşelerine kadar gidip anayasayı vatandaşa anlatmaya, onların fikirlerini olumlu yöne değiştirmeye gönüllü olduklarını belirtmişlerdir. (Daha fazla bilgi için bkz. Doğan Duman ve Serkan Yorgancılar, *Türkçülükten İslamcılığa Milli Türk Talebe Birliği*, Vadi Yayınları, Ankara 2007, s.87.

¹³⁰ Tuğluoğlu, 2018, s. 140.

¹³¹ Başbakanlığın talimatıyla Emniyet Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanıp sunulan ve gizli olan rapora daha sonra “gizliliği kaldırıldı” mührü basılmıştır. Raporda araştırma yapılan iller şöyledir; Antalya, Amasya, Balıkesir, Bursa, Burdur, Bingöl, Çorum, İzmir, Manisa, Kocaeli, Sakarya, Konya, Diyarbakır, Tunceli, Elazığ, Samsun, Tokat. (Daha fazla bilgi için bkz. Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi, CCA, FK: 030.01., Yer No: 134-874-8, 6 Temmuz 1961.)

bildirmişlerdi. MBK, bu durumu çözmek için Diyanet İşleri Başkanlığına başvurmuştu. Bu çerçevede Diyanet İşleri Başkanlığı bir açıklama hazırlamış ve yurdun dört bir tarafına göndermiştir. Bu açıklama vatandaş anayasa konusunda rahatlatmıştır. Yapılan açıklama şöyledir; “*yeni anayasa bütün anayasaların en sonuncusu ve bize göre en uygundur. Onu desteklemek, sosyal hayatımıza istikrar getirecek. 27 Mayıs’tan evvelki huzursuzluklara mahal vermeyecektir*”¹³².

Yüksek Seçim Kurulu (YSK), illerden gelen telefon bildirimleri ile tutanak sonuçlarını Anadolu ajansına ulaştırmış ve radyodan da bildirimlere başlamıştı. İlk gelen telgraf Nevşehir iline ait sonuçların olduğu tutanakları göstermiş ve sonuçlar radyo ile ajanslara haber verilmişti. 60 ilde toplam 9.481.487 vatandaş seçme hakkını kullanmış böylece referanduma katılma oranı % 89.21 olmuştu. En çok katılım oranı Tekirdağ ve Mardin’de olmuş, en az katılım oranı ise Trabzon’da gerçekleşmişti. Referandum da evet rekorunu Mardin ilinde, en az evet ise Kütahya ilinde kullanılmıştı¹³³. Daha sonra YSK, 15 Temmuz günü referandumun kesin olmayan sonuçlarını açıklamıştır. Kesin olmayan sonuçlara göre; tüm ülkede kullanılan evet oylarının toplamı 6.348.715 (%61,74), hayır oylarının toplamı ise 3.935.253 (%38,26) olmuştur. Fark ise 2.413.462’dir¹³⁴.

MBK üyeleri, yapılan halk oylamasından sonra kamuoyuna bazı açıklamalarda bulunmuş ve burada seviyede olduğunu belirtmişlerdi. Ancak hayır oyu kullanan seçmen sayısının yüksek olmasını hesap edemediklerini ifade etmişlerdir. Hayır oylarının yüksek çıkmasındaki sebebi, halka yeni anayasanın ne gibi kazançlar sağlayacağını tam olarak anlatılamadığını ve onların yeterince aydınlatılmadıklarına bağlamışlardır. Bu arada Cemal Gürsel’in başkanlık ettiği MBK, referandum sonuçlarına dair yaptıkları değerlendirme sonucunda gazetecilere açıklamalar yapmıştır. Yapılan açıklamada partilerin tabanlarında bazı karşıt fikirlerin yoğunlaştığının görüldüğü, fakat bu durumun rahatsızlık verecek seviyede olmadığı dolayısıyla mevcut şartlarda demokratik anlayışın devam ettirilerek herhangi bir değişiklik olmayacağı belirtilmiştir¹³⁵. Böylece 1961 Anayasası için yapılan

¹³² Cumhuriyet Gazetesi, 2 Temmuz 1961, Sayı: 13.256, s.1.

¹³³ Tuğluoğlu, 2018, s. 150.

¹³⁴ Cumhuriyet Gazetesi, 15 Temmuz 1961, Sayı:13.269, s.1; Bilal Tunç, “Türk Anayasa Tarihinde 1961 Anayasası’nın Yeri ve Önemi”, *Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi*, Sayı:17, cilt:67, (2020), s. 657-692.

¹³⁵ Tuğluoğlu, 2018, s. 152.

referandum, MBK üyelerinin istediği şekilde sonuçlanmış ve yeni anayasa, evet oyunu olarak yürürlüğe girmiş oluyordu.

27 Mayıs 1960 Askeri Darbe sonrasında ortaya çıkan krizlere çözüm bulunması ile yetinilmemiş, kurumların ve demokratik sürecin tekrar düzenlenmesi üzerinde durulmuş ve sistem, krizleri çözebilecek araç ve yöntemlerle desteklenmiştir. Buna bağlı olarak sistem, darbe sonrasında yeni şartlara uyum sağlayabilecek şekilde uyarlanmıştır. Bu anlayışla hazırlanan 1961 Anayasası, daha demokratik ve ileriye dönük bir karaktere sahip olarak hazırlanmıştır¹³⁶. Yukarıda da ifade edildiği üzere; bu 1924 Anayasası'nın ilga edilerek yeni bir anayasanın hazırlanmasındaki temel amaç, yapılan darbeye hukukilik kazandırmak olmuştur.

Darbe sonrasında anayasayla kurulan yeni kurumlar, darbenin kurumsallaşmasına vesile olmuştur. Bu bağlamda 1961 Anayasası, çift Meclis uygulamasını hayata geçirmiş ve TBMM, Millet Meclisi ve Senato'dan oluşacak şekilde kurulmuştur. Millet Meclisi "*nispi temsil sistemi*"¹³⁷ ile seçilmiş milletvekillerinden, Senato ise çoğunluk sistemi ile seçilmiş üye ve eski MBK üyeleri, eski Cumhurbaşkanı ve Cumhurbaşkanı tarafından atanacak üyelerden oluşturulmuştur¹³⁸. Anayasada yapılan bu düzenlemelerle Türkiye'nin daha demokratik bir ülke olması hedeflenmiştir, ancak darbe sürecini yaşamış bir ülkede bunların olması son derece uzun zaman alacaktı.

Üniversiteler üzerindeki siyasal iktidarın baskısını yok etmek, öğretim üyelerinin görevlerinin sonlandırılmasının önüne geçmek amacıyla 1961 Anayasası'nda düzenlemelere yer verilmiş ve bu kapsamda üniversitelere özerklik verilmiştir. Aynı şekilde TRT özerkleştirmiş ve bu yolla iktidar partilerinin devlet radyosunu istedikleri gibi kullanmaları engellenmek istenmiştir¹³⁹. Bunlar, dönem itibarıyla Türkiye'de demokratik anayasal kuruluşların oluşturulmaya çalışıldığını göstermesi açısından önemlidir.

¹³⁶ Dursun, 2005, s. 180-181.

¹³⁷ Nispi(oransal) temsil sistemi, "seçim sayısı bakımından tek turlu, seçilecek milletvekili sayısı bakımından da listeli seçimi zorunlu kılar. Bu nedenle, nispi temsil sistemlerinde seçim çevrelerinin çoğunluk sistemlerine oranla daha geniş olması beklenir. Bu sistemde seçimler, ülkenin gerçek siyasi fotoğrafını yansıtır. Sistemin en büyük yararı, temsilde adaleti sağlamasıdır. Seçim çevresi büyüdükçe, temsilde adaletin gerçekleşme oranı da artar. En adil temsil, tüm ülkenin tek bir seçim çevresi sayılması halinde gerçekleşir. Seçim çevreleri daraltıldıkça, temsilde adalet azalır". (Daha fazla bilgi için bkz. Ali Akyıldız, "Demokrasinin Sayılarla Sınavı: Seçim Sistemleri". *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, Sayı:7, (2016), s.133.)

¹³⁸ Davut Dursun, *Siyaset Bilimi*, Beta Yayınları, İstanbul 2005, s. 380.

¹³⁹ Tunç, 2020, s. 657-692.

Yukarıda izah edildiği üzere yeni anayasayla birçok alanda demokratik kurumlar oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu manada üzerinde durulması gereken noktalardan birisi de 1961 Anayasası ile yargı alanında önemli değişiklikler yapılmasıdır. Yargı alanında yapılan değişikliklerin başında yargı bağımsızlığı ve yargıç teminatı gelmektedir. Özellikle yargı alanında tam bağımsızlığı sağlamak amacıyla yargı kararları üzerinde yasama ve yürütme organlarının herhangi bir baskısı veya yaptırımı olmayacak şekilde 1961 Anayasası tarafından ciddi düzenlemeler yapılmıştır¹⁴⁰.

1.3. 1960-1970 Arası Dönemde Türkiye’de Siyasi Gelişmeler

27 Mayıs Askeri Darbesi’nin ardından askeri yönetim, yerini sivil idareye devretmek için ihtiyaç duyduğu hazırlıkları tamamlamış ve MBK tarafından alınan seçim kararıyla sivil idarenin iktidar yolunu açmıştır. Bu çerçevede yapılacak olan milletvekilliği genel seçimlerine darbenin öncesindeki siyasi partilerle darbeden sonra kurulan siyasi partilerin katılmasına imkân verilmiştir. Bu süreçte özellikle AP ve CHP, öne çıkan iki parti olmuştur. CHP, halkçılık ilkesi gereği bütün halkı kucaklayan bir yaklaşımla propagandalarını hazırlarken, AP, DP’nin devamı gibi kendini gösterip onun mirasına sahip çıkmaya çalışmıştır. Her iki partinin bu şekilde propaganda çalışmalarını yapmasından sonra 15 Ekim 1961 genel seçim sonuçları neticesinde CHP %36,7 ile 173, AP %34,7 ile 158, CMKP %13,9 ile 65 ve YTP %13,7 oy ile 54 milletvekiline sahip olmuştur¹⁴¹.

1961 Milletvekilliği Genel Seçimleri sonucunda CHP istediği neticeyi elde edememiştir. CHP’nin istediği neticeyi alamamasının en büyük sebebi, MBK’nın uyguladığı politikalar olmuştur. Ayrıca askeri darbenin sorumluluğunun da CHP’ye mal edilmesi beklenen oy oranının çıkmasına engel olmuştur. Seçim sonuçlarına göre kapatılan DP’nin oyları AP, YTP ve CKMP arasında paylaşılmıştır. Ayrıca DP’nin mirasçısı olduğunu söyleyen AP, DP’nin oylarının hepsine ulaşamamış lakin önemli ölçüde oy almıştır¹⁴². Netice itibarıyla 27 Mayıs Askeri Darbesi’nin akabinde yapılan

¹⁴⁰ Çavdar, 2004, s. 105-108.

¹⁴¹ Şerif Demir, *Türkiye Cumhuriyeti Siyasi Tarihi*, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir 2013, s.144; Sunay ve Tunç, 2021, s.3912.

¹⁴² Seyit Sevdî, “Bir Darbe Bir Muhtıra Arasında 1961 Seçimleri ve 1973 Seçimleri”, *Academia Edu Dokuz Eylül Üniversitesi*, İzmir, (2017), s. 1-14.

milletvekili genel seçimleri ilk serbest seçimler olması açısından Türk siyasetinde önemli bir yere sahip olmuştur.

Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, seçimlerden sonra hükümeti kurma görevini CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'ye vermiş ve Silahlı Kuvvetler Birliği de hükümetin İnönü tarafından kurulmasını istemiştir. Ancak İsmet İnönü tarafından CHP'nin oyları yetersiz olduğu için bir hükümet kurulamamıştır. Bunun üzerine AP'li bazı milletvekillerinin tepki göstermesine rağmen CHP-AP koalisyonu kurulmuştur. Bu bağlamda Türk siyasal yaşamının ilk koalisyonu olan CHP-AP Hükümeti, 2 Aralık 1961'de güvenoyu alarak çalışmalarına başlamıştır¹⁴³. Aslında seçim sonuçlarından rahatsız olan MBK, CHP'nin AP ile yapmış olduğu koalisyonla kendisini emniyete almıştır. İki parti arasında yapılan bu koalisyonla askerlerden gelebilecek olumsuzlukların önüne geçilmiştir.

Yeni kurulan hükümetten beklenen ilk icraatlardan birisi, iki yıldır durma noktasına gelen ekonomiyi ayağa kaldırmak ve güçlendirmek olmuştur. Bu süreçte 1961 yazının kurak geçmesi ve köylülerin kötü bir hasat dönemi geçirmeleri köylünün üzerinde ciddi bir baskı oluşturmuştur. Ayrıca yeni Anayasanın işçilere vaat ettiği grev ve toplu sözleşme hakkı talepleri, halkı kitlesel bir miting düzenlemeye itmiştir¹⁴⁴. Yani yeni hükümet, ekonomideki zorlu süreci aşmaya çalıştığı sırada gerek doğal engeller gerekse de ülkenin mevcut koşulları dolayısıyla istediği adımları hemen atamamıştır.

Koalisyon hükümetinin ana programı özgür bir düzenle kalkınmanın kamu ve özel sektörün birlikte çalışması ile gerçekleştirilebileceği inancı ortaya çıkmıştır. Böylece verimlilik en üst seviyeye çıkarılmış olacak ve kalkınmada hızlı bir yol alınabileceği belirlenmiştir. Ancak bu arada parlamenter sistemin geleceği tartışılmaya başlanmış, Silahlı Kuvvetler ve aydınlar kapalı bir rejimin sistemi koruyabileceğine inanmışlardır. İnönü, darbe tehdidini çok iyi kullanarak AP'nin saldırgan tavrını kırmada başarılı olmuştur. Bu arada Talat Aydemir'in başarısız girişimleri İnönü'nün elini daha da güçlendirmiştir. 23 Şubat'ta İnönü Meclis'e girdiğinde bütün siyasi rakipler ayağa kalkarak İnönü'yü alkışlamışlardır¹⁴⁵. İnönü, her ne kadar elini güçlendirmiş olsa da bazı konularda koalisyon ortaklarına yapmaya çalıştığı baskıcı

¹⁴³ Demir, 2013, s. 145.

¹⁴⁴ Ahmad, 2007, s. 264.

¹⁴⁵ Ahmad, 2007, s.266.

tavri ve yapılmasını istediği işlerdeki baskıcı tutumu dolayısıyla mevcut koalisyonun çalışma barışını bozmuştur.

İsmet İnönü, ortaya çıkan sorunların çözümü için koalisyon lideri Ragıp Gümüşpala ile görüşerek birlikteliğin ayakta kalması için bazı şartların kabul edilmesi gerektiğini savunmuştur. Görüşmeler sırasında genel huzuru sağlamak için ciddi tedbirlere ihtiyaç olduğunu savunan İnönü, genel huzur sağlandıktan sonra diğer konuları (genel af gibi) görüşülebileceğini ayrıca bütçeye yük olacak kanun tekliflerinin yapılmamasını istemiştir. Özellikle İnönü'nün ekonomi ve genel af konularındaki duruşunun esnemeyeceğini anlayan AP'li yetkililer istifa etmeye karar vermiş ve 30 Mayıs 1962'de koalisyon sonlandırılmıştır¹⁴⁶.

Türk siyaset yaşamındaki ilk deneyim olan birinci koalisyon döneminin sona ermesinden sonra CHP, YTP ve CKMP koalisyon görüşmelerine başlamış ve CHP tarafından öne sürülen koşullar üzerinde görüş birliği sağlandıktan sonra partiler arasında bakanlıklar paylaşılmıştır. Süreç içerisinde anlaşılamayan konular neticesinde CHP, koalisyon görüşmelerini sona erdirmek istemiş, fakat Silahlı Kuvvetlerden “*CHP'siz bir kabine düşünemiyorum*” ifadesi ile diğer partilerin CHP'nin isteklerini kabul ederek koalisyona ortak olmuştur¹⁴⁷. Böylece Silahlı Kuvvetlerin dolaylı da olsa yeniden yönetime müdahale etmesiyle CHP-YTP-CKMP koalisyonu kurulmuştur.

Türk demokrasi tarihinde ikinci koalisyon hükümeti döneminde siyaset hızlı başlamış, ilk olarak ağaların ve şeyhlerin eski yerleşim yerlerine geri dönmeleri konusu ele alınmıştır. “55'ler Olayı”¹⁴⁸ neticesinde kamulaştırılan arazilerin beş bin dönümüne kadar olan kısmı geri verilecek şekilde yasa çıkarılmıştır. Beş bin dönümün üzerindeki toprakların ise kamulaştırılması yasa kapsamına dâhil edilmiştir¹⁴⁹. Bahsi geçen konuda görüldüğü üzere Doğu bölgelerin en büyük sorunlarından olan feodal yapının çözümü, siyasi partilerin oy kaygıları yüzünden çözüme ulaşmadan kapatılmıştır. Çözümün ağaların istemleri doğrultusunda yapılması bölgenin ekonomiye katkısının da önüne geçmiştir.

¹⁴⁶ Cumhuriyet Gazetesi, 31 Mayıs 1962, Sayı: 13.584, s.1.

¹⁴⁷ Sunay ve Tunç, 2021, s. 3910.

¹⁴⁸ “55'ler Olayı”: Diğer adıyla Sivas Kampı olarak biline bu olay 27 Mayıs Darbesinden sonra Doğu ve Güneydoğuda bulunan aşiret reisleri ve ağaların arasından seçilen 55 ağa, şeyh ve aşiret liderlerinin Batı Anadolu'ya sürgün edilmesi olayıdır. (Daha fazla bilgi için bkz. Resmi Gazete, 25 Ekim 1960, Sayı: 10.638, s.1.)

¹⁴⁹ Küçükcan, 1997, s. 189.

Birinci koalisyon hükümetinin dağılmasına neden olan “af sorunu”, ikinci koalisyonda da ele alınmış ve ekim ayının başında Meclise görüşüleceği ifade edilmiştir¹⁵⁰. Hükümetin programı dâhilinde olan af yasası önüne çıkan bazı engellere rağmen sınırlı bir siyasal af şeklinde Meclis’e sunulmuş ve yasalaşmıştır. AP’li Milletvekilleri genel af isteklerini dile getirseler de ısrarcı olmamışlardır. Meclis’te yapılan oylama sonucunda beş olumsuz oya karşı kabul edilmiştir¹⁵¹.

İkinci koalisyon hükümeti döneminde Yassıada’da yatan hükümlü/tutuklulara yönelik siyasal affın çıkarılması konusu ülke gündeminde geniş yer bulmuştur. Bunun yanında 27 Mayıs Askeri Darbesine karşı AP yanlıların yaptığı gövde gösterileri de toplumda kitlesel gösterilere dönüşmeye başlamıştır. Bu durumun önüne geçmek ve siyasal af konusunu önlemek amacıyla TBMM’de bulunan beş parti ve bağımsızlar toplanarak 27 Mayıs’ın “*Ulusal Devrim*” olarak kabul ettiklerini gösteren bildiri yayınlamışlardır¹⁵².

27 Mayıs 1960 Askeri Darbesinden sonra Silahlı Kuvvetler içerisinde yeni cuntalar ortaya çıkmıştır. Bunlardan birisi olan Talat Aydemir ve arkadaşları küçük gruplar halinde çalışma yürütmüşlerdir. Bunlar neticesinde İstanbul ve Ankara’da bulunan bir grup ordu birlikleri Talat Aydemir’in emrine girmiş ve yapılması planlanan eylem planları oluşturulmuş ve yeni bir müdahale için uygun ortam beklenmiştir¹⁵³. Müdahale için 20-21 Mayıs 1963 gecesi seçilmiş ve ilk olarak Ankara Radyosu’nu ele geçiren birlikler buradan yaptıkları hareketin amacını ve hedeflerini içeren bir bildiri yayınlamıştır. Yapılan hazırlıklara rağmen ordunun büyük bir bölümünün katılmadığı eylem halktan ve gençlikten de destek göremeyince hükümet yanlısı güçler tarafından eylem sonlandırılmıştır¹⁵⁴.

Türkiye, çalışanları için çağdaş dünyanın emekçilerinin kazandığı hakların kullanımları için çok partili döneme geçtikten sonra yoğun istekleri olmasına rağmen bu talepler karşılanmamıştır. Bu süreçte yapılan çalışmalarla toplu iş sözleşmeleri ve grev hakları ön plana çıkmıştır. Yoğun bir mesai harcanarak birçok gel git olaylarından sonra 16 Nisan 1963’te TBMM’de kabul edilen kanunla sendika hakkı kabul edilmiş ve 26 Nisan 1963’te de Mecliste yapılan oylama ile Grev ve Lokavt Yasa tasarısı

¹⁵⁰ Cumhuriyet Gazetesi, 4 Eylül 1962, Sayı: 13.680, s.1.

¹⁵¹ Cumhuriyet Gazetesi, 13 Ekim 1962, Sayı: 13.719, s.1.

¹⁵² Cumhuriyet Gazetesi, 8 Ekim 1962, Sayı:13.714, s.1; Cumhuriyet Gazetesi, 10 Ekim 1962, Sayı:13.716, s.1; Cumhuriyet Gazetesi, 12 Ekim 1962, Sayı: 13.718, s.1.

¹⁵³ Aydemir, 2016, s. 557.

¹⁵⁴ Cumhuriyet Gazetesi, 21 Mayıs 1963, Sayı: 13.934, s.1-6.

onaylanmıştır¹⁵⁵. Ancak yapılan çalışmalar, yerel seçimlerde AP'nin birinci parti çıkmasından dolayı uygulanamamıştır. Yerel seçimlerin sonucunda koalisyonun küçük ortakları bakanlarını kabineden çekince İsmet İnönü, 2 Aralık 1963'te istifa etmiştir. Böylece Türk siyasal yaşamının ikinci koalisyon dönemi de çok fazla sürmeden sona ermiştir. Bu şekilde iki koalisyon hükümetlerinin kısa ömürlü olması, Türkiye'de darbeler sonrasında siyasi istikrarın sağlanamadığını ortaya çıkarmaktadır.

İkinci koalisyon hükümetinin sona ermesinden sonra Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala'ya yeni hükümeti kurmayı teklif etmiştir. Ancak Gümüşpala, derhal seçim yapılması gerektiğini söyleyerek bu teklifi reddetmiştir. Bu durum üzerine hükümeti kurma görevi yeniden İsmet İnönü'ye verilmiştir. Bunun üzerine İnönü, yeni hükümeti YTP ile bağımsız milletvekillerinden oluşturmuştur. Böylece 25 Aralık 1963'te kurulan III. Koalisyon Hükümeti, çalışmalarına başlamış oluyordu¹⁵⁶.

Üçüncü Koalisyon Hükümeti döneminde iki yılda bir yapılması öngörülen senato seçimleri değişen kanunla beraber 1964 yılında yapılmıştır. Seçim çalışmaları sürecinde AP'nin Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala kalp krizi geçirerek vefat etmiştir. Seçimler bu şokun atlatılmasından sonra yapılmış ve AP'nin üstünlüğü ile sonuçlanmıştır. Bu sırada Ragıp Gümüşpala'nın vefatı üzerine yerine Süleyman Demirel AP Genel Başkanı seçilmiştir. Süleyman Demirel'in AP Genel Başkanı olmasından sonra, ekonomik ve siyasal alanlarda hedefleri olan, ne yapmak istediğini bilen, hedeflerini ortaya koymuş ve milletin nezdinde güçlü bir parti görüntüsü vermeye başlamıştır.

III. Koalisyon Hükümeti, 1965 yılında bütçe oylamasından yeterli oy alamayarak bütçenin onaylanmasını sağlayamamıştır. Bunun üzerine İsmet İnönü istifa etmiş ve III. Koalisyon Hükümeti de sona ermiştir. Bu süreçte AP, bütçe görüşmelerini mücadele alanı olarak görmüş ve İnönü için bütçe görüşmelerini bir güven oylaması gibi düşünerek hareket etmiştir. Sonuç olarak kabul edilmeyen bütçe ile güvenoyunu kaybetmiş durumuna düşen CHP Genel Başkanı İsmet İnönü istifa etmek zorunda kalmıştır¹⁵⁷. Bu da, daha önceki iki koalisyon hükümetinin sona

¹⁵⁵ Cumhuriyet Gazetesi, 27 Nisan 1963, Sayı: 13.913, s.1.

¹⁵⁶ Tunca Özgişi, Türk Parlamento Tarihinde Çift Meclis: Cumhuriyet Senatosu Örneği (1960-1980), (Yayınlanmış Doktora Tezi), *İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı*, İstanbul 2011, s.117-122.

¹⁵⁷ Cumhuriyet Gazetesi, 14 Şubat 1965, Sayı: 14.562, s.1-7.

ermesinde olduğu gibi Türkiye’de yeniden istikrarsız bir ortamın oluşmasına ortam hazırlamıştır.

Azınlık hükümetinin düşürülmesinden sonra Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, CHP’nin dışındaki partilerden AP, CKMP, YTP ve Millet Partisi (MP) tarafından yeni bir koalisyon hükümeti kurmasını istemiştir. Ayrıca ordunun İsmet İnönü konusundaki ısrarının ortadan kalktığını görünce AP Cumhuriyet Senatosu Üyesi Senatör Suat Hayri Ürgüplü’ye hükümet kurma görevi verilmiştir. Bunun sonucunda Ürgüplü tarafından AP’den 10 bakanlık ve diğer partilerden de 4’er bakanlık olmak üzere yeni hükümet koalisyon hükümeti kurulmuştur¹⁵⁸. Böylece Türkiye’de çok partilerden oluşan dördüncü bir koalisyon hükümeti tesis edilmiş olunuyordu.

Suat Hayri Ürgüplü tarafından kurulan yeni hükümet, 1961 ve 1965 dönemindeki en istikrarsız hükümetlerin olduğu dönemlerinden biri olarak tarihe geçmiştir. Bu dönem içerisinde toplam dört koalisyon hükümeti kurulmuş olduğu halde bu koalisyon hükümetlerinde sorunlara yönelik herhangi bir çalışma yapılamamıştır. Bu istikrarsızlığa yönelik İsmet İnönü’nün 13 Aralık 1964’te Parti Meclisinde yaptığı konuşmada “*Sizin bildiğiniz iki darbe girişimi var ancak biz on beş darbe girişimini daha hazırlık aşamasında engelledik.*” sözleri de 1961-1965 döneminin değerlendirilmesinde çok önemli bir yere sahiptir. Bu istikrarsızlık ortamında Türkiye, 1965 yılında yapılan milletvekilliği genel seçimlerine gitmiştir.

1965 Milletvekilliği Genel Seçimlerine giderken AP, seçim çalışmalarında “*el ele verelim*” parolasıyla DP’nin varisi olduğunu ve “*tek başına iktidar*” sloganlarıyla seçim mücadelesi verirken; diğer yandan iktidar partisi olmanın imkânlarını kullanmıştır. AP’nin bu seçim politikasına karşılık CHP de siyasal yelpazedeki yerini “*Ortanın Solu*¹⁵⁹” olarak belirlemiştir. CHP’nin ortanın solu düşüncesini olumsuz

¹⁵⁸ Sunay ve Tunç, 2021, s. 3912-3913; Kaan Gaytancıoğlu, “Bakanlar Kurulu Listesinin Cumhurbaşkanınca Reddi: Suat Hayri Ürgüplü Hükümeti Örneği (14 Mayıs 1972)”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Sayı:72, (2017), s. 1053-1054.

¹⁵⁹ Ortanın solu tabiatında insanlar, içlerindeki insanlık duygularını ve insanlık bilincini, böyle bir toplum düzeni kurmak için bir siyasal hareket haline geçirdikleri vakit, o siyaset, ortanın solunda bir siyasettir. Böyle bir siyasetin kesin bir ilkesi, insan düşüncesini baskı altında tutmamaktır. Çünkü insanın en büyük gücünü, insanı insan yapan gücü, düşünme gücünü baskı altında tutmak, insanlığa karşı en büyük günah ve ihanettir ve insan kişiliğinin gelişmesine, insanlığın ilerleyip yücelmesine en büyük engeldir. Ortanın solu insanı, özgür insandır. Özgürlüğünü, insanlığın yararına, insanlığın yücelmesi uğrunda kullanan insandır. Kendi onur ve mutluluğunu bütün insanların onur ve mutluluğunda arayan insandır. Ortanın solu siyaseti, böyle bir insan ülküsüne yönelir. Ortanın solundakiler insancıdırlar. İnsana en üstün değeri verir. İnsan kişiliğinin serbestçe gelişebilmesini, herkese bu bakımdan imkân eşitliği tanınmasını; devlet ve toplum düzeninin, bu serbestliği ve imkân eşitliğini sağlayacak biçimde olmasını isterler şeklinde tanımlamıştır. (Daha fazla bilgi için bkz. Bülent Ecevit, *Ortanın Solu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s.17.)

olarak değerlendiren AP'liler, seçim öncesinde CHP'li seçmenleri komünistlikle suçlamış ve "*Ortanın Solu Moskova'nın Yolu*" diye sloganlar atmışlardır. Bunun üzerine CHP ise AP'lileri gericileri korumak ve dini siyasete alet etmekle suçlamıştır¹⁶⁰. Bu durum seçimler öncesinde iktidar ve muhalefet partileri arasında ne ölçüde ciddi bir mücadelenin ve seçim yarışının olduğunu göstermesi bağlamında son derece önemlidir.

1965 Milletvekilliği Genel Seçimleri sonucunda AP, %52,9 oyla Millet Meclisinde 240 milletvekili alarak parlamentonun salt çoğunluğunu sağlamıştır. Buna karşılık İsmet İnönü'nün başında yer aldığı CHP, %28.7 oyla 134 milletvekilliği elde edebilmiştir. AP'nin seçimlerde almış olduğu oy oranı, 1954 Milletvekilliği Genel Seçimlerindeki DP'nin aldığı oy oranından sonraki en yüksek ikinci oylardır¹⁶¹.

Türk siyasal yaşamında önemli bir yer tutan seçimleri, "*milli bakiye sistemine*¹⁶²" göre yapılmıştır. 1965 yılında yapılan milletvekilliği genel seçimleri öncesinde ilk kez Siyasal Partiler Yasası çıkarılmıştır. Yine seçimlerden önce 22 Ocak 1965'te CHP'nin yeni seçim yasası tasarısı yasalaşarak Türkiye'de ilk kez nispi temsil sistemine eklenen "*milli bakiye sistemi*" uygulanmaya başlanmıştır. Bu, küçük partilerin parlamentoda temsilini olanaklı kılan bir sistemdir. Böylece her bir oyun hesaba katılması amaçlanmış, seçim çevrelerinde değerlendirilemeyen oyların ulusal bir seçim çevresinde birleştirilmesi öngörülmüştür. Bu sistem sayesinde, Türkiye tarihinde ilk kez sosyalist bir parti Türkiye İşçi Partisi (TİP), parlamentoya 14 milletvekili gönderebilmiştir¹⁶³.

1965 seçimleri sonrasında AP Genel Başkanı Süleyman Demirel, hükümeti kurmuş ve başbakan olmuştur. Yeni hükümetin açıklanan programında AP'nin çok geniş çaplı bir çalışma yaptığı görülmüştür. Programın içerisinde Anayasa tarafından

¹⁶⁰ Celal Ertuğ, *Çözumsuz Demokrasi*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1997, s.175.

¹⁶¹ Özgişi, 2011, s.127.

¹⁶² "Milli Bakiye Sistemi": seçim çevrelerinde uygulanarak çevre seçim sayılarına göre milletvekillikleri önce bölgeler bazında dağıtılır. Kalan artık oylar, seçim çevreleri bazında değil ülke bazında dağıtılmak üzere toplanır. Aynı şekilde, dağıtılmayan milletvekillikleri de seçim çevrelerinden gelen verilere göre ülke bazında belirlenir. Sonra, geçerli artık oylar toplamı açık kalan milletvekillikleri toplamına bölünerek artık oyların milletvekilliklerine dönüşmesine esas teşkil edecek seçim sayısı bulunur. Bu aşamadan sonra, yapılacak bölme işlemi ile her bir partinin artık oyları toplamı içerisinde bu seçim sayısının kaç kez olduğu tespit edilir. Partilere, bulunan sayı kadar milletvekillikleri tekrar dağıtılır. Bu işlemden sonra açıkta kalan milletvekilliği sayısının dağıtılması aşamasına geçilir. Kalan artık oylar büyükten küçüğe doğru alt alta yazılarak, kalan milletvekilliği sayısına göre, en büyük kalana sahip partiler arasında açıkta kalan milletvekillikleri dağıtılır. (Daha fazla bilgi için bkz. Akyıldız, 2016, s.141.)

¹⁶³ Erol Tuncer, *Osmanlı'dan Günümüze Seçimler 1877-1999*, TESAV Yayınları, Ankara 2002, s.213-218.

korunan bütün temel hak ve hürriyetlere saygı duyulacağı ve uygulanacağı, Türk milletinin beklediği huzuru, refahı ve mutluluğu getirileceği, eğitim konusunda özellikle üniversite ve yükseköğretim kurumları ile ilgili çalışmalar yapılacağı, vicdan ve din hürriyetine karşı saygı gösterileceği ve bütün vatandaşların doğal hakları olarak göreceği, işçi, çiftçi, sanayici ve esnaf kesimine yönelik çalışmalar yapılacağı ve gelişmelerinin sağlanacağı, sosyal adalet ve sosyal devlet ilkelerinin gereğinin yapılacağı, genel bir af yasasının çalışmalarının yapılacağı gibi vaatler öne çıkarılmıştır¹⁶⁴. Süleyman Demirel tarafından kurulan hükümet 172 ret 10 çekimser oya karşılık 252 oyla güvenoyu almıştır¹⁶⁵. Böylece TBMM'nin 13. Dönem hükümeti kurulmuş ve Süleyman Demirel, Türkiye Cumhuriyeti'nin 12. Başbakanı olarak göreve başlamış oluyordu. Bu arada Cemal Gürsel'in vefatından dolayı Cumhurbaşkanlığına zorlu bir süreçten sonra Cevdet Sunay seçilmiştir.

1965 seçimlerinden bir yıl sonra yapılan Senato seçimlerinde AP, yeniden birinci parti olarak seçilmeyi başarmıştır. Senato seçimlerinden de istediği sonucu elde eden AP'nin iki önemli tasarısı teklifi olmuştur: ilki Yassıda mahkûmları ile 21 Mayıs hareketine katılanları da kapsayacak af kanunu; diğeri ise “*milli bakiye*” usulü nispi temsil sistemini içeren seçim kanunu değişikliğidir. Özellikle af kanunu konusunda Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK), Süleyman Demirel hükümetine rahatsızlığını bildiren resmi bir uyarı yapmıştır¹⁶⁶. TSK'nın bu uyarısına rağmen AP, seçim kanunu değiştirerek “*milli bakiye*” sistemini terk etmek istemiş, böylelikle DP gibi Mecliste kendisine oldukça avantajlı çoğunluk sağlamayı amaçlamıştır. Bu kanuni düzenlemelerle DP'nin devamı olduğunu göstermeye çalışan AP'nin merkez sağ oylarının büyük çoğunluğunu almayı hedeflediğini açıkça ortaya koymaktadır.

AP'nin yapmaya çalıştığı kanun değişiklikleri kapsamında ilk olarak Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın oluruyla 9 Ağustos 1966 tarihinde Genel Af Yasası çıkarılmıştır. Sonrasında yapılan seçim değişikliği kanunuyla “*milli bakiye sistemi*” terk edilmiş önce “*barajlı d'Hondt*” sistemine geçilmiştir. Ancak Anayasa Mahkemesi, bu sistemi 1961 Anayasası'nın 55. maddesindeki “*serbest seçim*

¹⁶⁴ Cumhuriyet Gazetesi, 3 Kasım 1965, Sayı: 14.821, s.1-7.

¹⁶⁵ Cumhuriyet Gazetesi, 12 Kasım 1965, Sayı: 14.830, s.1-7.

¹⁶⁶ Mehmet Orhan Kaya, Türk Siyasal Hayatında Adalet Partisi (1961-1971), (Yayınlanmış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ABD, Sakarya 2004, s. 83.

ilkesine¹⁶⁷” aykırı bulmuş ve bundan dolayı “*barajsız/klasik d’Hondt*¹⁶⁸”ne geçilmiştir¹⁶⁹.

Türk siyasal yaşamında 1965 seçimlerinden sonra ülke genelinde siyasi alanda birtakım sorunlar yaşanmış ve Türkiye, bu şartlar altında 1969 seçimlerine gitmiştir. Bu seçimlerde AP’nin oylarında ciddi bir düşüş olmuştur. Bu manada, seçimlere katılımın son derece düşük olduğu 1969 Milletvekiliği Genel Seçimlerinde AP’nin oyları %53’ten, %46,5’e düşmüştür. Buna rağmen seçim sisteminden dolayı AP’nin Meclisteki sandalye sayısı artarak 256 olmuştur. Bunun gibi CHP’nin oylarında göreceli bir artış olmuş ve milletvekilleri sayısı 143’e çıkmıştır¹⁷⁰. Böylece 1965 seçimlerinde olduğu gibi AP, 1969 seçimlerini de kazanarak yeniden hükümeti kurulma hakkını elde etmiş oluyordu.

1969 Milletvekiliği Genel Seçimleri sonrasında AP, yeniden iktidara gelmesine rağmen kendisine karşı olan muhalefet hareketi daha da güçlenmiştir. Özellikle Meclis dışında da hükümete karşı ciddi hareketler ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda üniversite öğrencileri, parlamento dışı muhalefet düşüncesinden etkilenmişlerdir. Özellikle Ankara ve İstanbul’da öğrenci grupları arasında çekişmeler

¹⁶⁷ Serbest seçim ilkesi: Oy hakkına sahip vatandaşların hiçbir baskı altında olmadan, zorlamaya maruz kalmadan oy kullanabilmelerini ve oy vermenin bir yükümlülük haline getirilemeyeceğini ifade eder. Bu ilke çağdaş demokrasiler bakımından vazgeçilmez bir ilkedir. Anayasa md. 67/2 ile “Seçimler ve halkoylaması serbest, eşit, gizli, tek dereceli, genel oy, açık sayım ve döküm esaslarına göre, yargı yönetim ve denetimi altında yapılır. Ancak, yurt dışında bulunan Türk vatandaşlarının oy hakkını kullanabilmeleri amacıyla kanun, uygulanabilir tedbirleri belirler” düzenlemesi kabul edilmiştir. Bu sebeple serbest seçim ilkesi anayasal bir ilkedir. Ayrıca Avrupa İnsan Haklar Sözleşmesi (AİHS) 1 no.lu Protokol’ün 3. maddesi ile de serbest seçim hakkı düzenlenmiştir. (Daha fazla bilgi için bkz. İbrahim Ethem Sezer, “Seçimlerin Serbestliği İlkesi Bağlamında Mektupla Oy Kullanımı”, *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, Sayı:18, Ankara (2021), s. 283-307.)

¹⁶⁸ d’Hondt Usulü: Seçim çevresinde oyların paylaştırılması işleminde artık oy ve açık milletvekili bırakmayan bir usuldür. Bu usulde seçim kotası da bulunmaz ve haliyle partilerin aldığı oylar seçim kotasına bölünmez. Bu usulde, seçime katılmış siyasi partilerin adları alt alta ve aldıkları geçerli oy sayıları da hizalarına yazılır. Siyasi partilerin aldıkları oy sayıları önce bire, sonra ikiye, sonra üçe, sonra dörde, ..., o çevrenin çıkaracağı milletvekili sayısına ulaşıncaya kadar bölünür. Elde edilen paylar ayırım yapılmaksızın en büyükten en küçüğe doğru sıralanır. Seçim çevresinden çıkacak milletvekili sayısı kadar bu payların sahibi olan partilere ve bağımsız adaylara rakamların büyüklük sayısına göre milletvekili tahsis olunur. Nispi temsil sistemini ortaya çıkaran en önemli etken şüphesiz ki temsilde adaletin sağlanması arayışıdır. Temsilde adaletsizliğin sonucu olarak ortaya atılmış olan nispi temsil sisteminin asıl amacı her partiye sayısal güç ile orantılı olarak temsiliyet olanağı vermektir. Temsilde adaletin sağlanmasıyla da azınlıkların temsili sonucu toplumsal birlik ve siyasal istikrara karşı oluşabilecek tehditlerin bertarafı da diğer bir düşüncedir. Bu sistemde bahsedildiği üzere her parti aldığı oyların yüzdelik karşılığı kadar parlamentoda sandalyeye sahip olmaktadır. (Daha fazla bilgi için bkz. Selahaddin Eyyüp Ekmen ve Muhammed Sabır Fırat, “Seçim Sistemlerinin Hükümetlere Etkisi”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt: 7, Sayı: 2, Kırıkkale (2017), s.461-474.)

¹⁶⁹ Kaya, 2004, s. 87.

¹⁷⁰ Cemal Fedayi, “Adalet Partisi’nin Birinci Dönemi: 1961-1971”, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, (2019), s. 142.

olmuş ve üniversiteler hükümeti sıklıkla eleştiren kurumlar haline gelmiştir¹⁷¹. Bunun gibi ülke genelinde hükümet karşıtı ve hükümet yanlısı gruplar arasında ciddi tartışmalar ve anlaşmazlıklar görülmüştür. Bu durum, ülke genelinde yeniden kaos ortamının yaşanmasına ve yeni bir askeri müdahalenin yapılmasına kadar devam etmiştir.

Yukarıda yapılan açıklama bağlamında ülkenin içinde bulunduğu kargaşa ve huzursuzluklar bir yıl sonra muhtırayla bastırılacak ve mevcut hükümetin de değişmesine sebep olacaktır. Bir koalisyon hükümeti kurmak istemeyen ya da seçimlerin tekrarlanması gibi seçenekleri düşünmeyen Süleyman Demirel, parlamentoda bulunan partilerden yaptığı görüşmelerle transfer ettiği milletvekilleri ile zayıf bir çoğunluğa ulaşsa da kendi liderliğinde yeni bir AP Hükümeti kurmuştur. Ancak, hem mevcut hükümetin kuruluş şekli, hem parlamento dışındaki radikal işçi ve üniversitelerdeki şiddet eylemleri, hem de ordu içindeki müdahaleci yapıdaki yaklaşımlar, Senatodaki muhalefet tarafından yeni hükümetin güçsüz ve yetersiz bir hükümet olarak algılanmasına sebep olmuştur¹⁷². Görüldüğü üzere 27 Mayıs 1960 Askeri Darbe sonrası da Türkiye’de sorunlar, artarak devam etmiş ve yeni bir darbenin yolunu açmıştır. Aşağıda da görülebileceği üzere 1960 darbesinden sonra 1971’de yapılan muhtırayla da halkın iradesiyle seçilmiş bir hükümet düşürülmüş ve ülkenin demokratik olarak gelişmesinin bir kez daha önüne geçilmiştir.

1.4. Türk Siyasal Yaşamında 12 Mart Muhtırasının Etkileri

Muhtıra, askeri bir gücün sivil yönetim üzerindeki baskısıyla gerçekleşen bir siyasi olaydır. Muhtıralar, sivil siyasi liderlerin ya da hükümetlerin istifaya zorlandığı veya askeri yönetimlerin kurulduğu durumlarda ortaya çıkmaktadır. Bu durumlar, bir ülkenin demokratik ilerleyişini olumsuz etkiler ve bu olumsuz etkilerden kurtulmak uzun zaman almaktadır. Bu bağlamda 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi gibi 12 Mart 1971 Muhtırası da, Türkiye’nin demokratik açıdan gelişmesini ve birçok yönden ilerlemesini engellemiştir.

Muhtıraların demokrasiye olumsuz etkileri şöyle ifade edilebilir: Kurulan hükümetlerin sivil siyasi liderlerin yerine atanması, insan hakları ihlalleri, basın özgürlüğünün kısıtlanması, siyasi parti ve sendikaların kapatılması gibi olaylar. Bu

¹⁷¹ Özgişi, 2011, s.137.

¹⁷² Sunay ve Tunç, 2021, s. 3911.

olumsuz süreç nedeniyle bir ülkede muhtıra gerçekleşmesi, o ülkenin demokratik gelişimi için önemli bir engel teşkil eder¹⁷³.

Yukarıda izah edildiği üzere 12 Mart Muhtırası, Türk siyasal hayatında önemli bir dönüm noktasıdır ve Türkiye'nin demokrasisinin gelişiminin önündeki en büyük engellerden birisi olmuştur. Keza bu süreçte sivil bürokrasi engellenmiş, hükümet istifaya zorlanmış ve sivil toplum örgütlerinin faaliyetleri ciddi anlamda engellenmiştir. Ayrıca, bu dönemde birçok kişi gözaltına alınmış ve yargılanmıştır. 12 Mart Muhtırası'nın etkileri, Türk siyasal yaşamında uzun yıllar hissedilmiştir.

1.4.1. Türkiye’de Muhtıra Öncesi Önemli Siyasal Gelişmeler

1968’de öğrenci olayları olarak başlayan eylemler eğitim reformu sloganıyla devam etmiş ve ardından da sağ-sol çatışmasına dönüşmüştür. Dünyada etkili olmaya başlayan eğitim reformu hareketleri, Türkiye’de de oldukça etkinlik kazanmıştır. Aslında demokratik mücadele içinde iktidar hedefleyen bu gruplar, 1965 seçimlerinde TİP sayesinde parlamentoda temsil imkânı bulmuştur. Ancak istenilen sonuçların elde edilememesi ve 1969 seçimlerinde Türk solunun gerilemesi, umutları kırmış ve jakoben¹⁷⁴ anlayışlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur¹⁷⁵.

1965 Milletvekiliği Genel Seçimlerine kadar dört hükümet kurulmuş olup bunlardan ikisi azınlık, ikisi de koalisyon hükümetleri şeklinde görev yapmıştır. Muhtıraya gidişin ana sebeplerinden biri olan 1965 ve 1969 seçim sonuçlarının ortaya çıkardığı iki beklenmeyen gelişme vardı: Bunlardan birincisi, milli bakiyeli, nispi temsil sisteminin seçim sistemi olarak kabul edilmesi ve bu sayede daha fazla partinin

¹⁷³ Kasım Tatlılıoğlu, Adnan Gözütok ve Muhammet Uysal, “Türkiye’de Askeri Darbelerin Psiko-Sosyal, Ekonomik ve Politik Sonuçları Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, *Uluslararası 15 Temmuz ve Darbeler Küresel Etkiler, Medya ve Demokrasi Sempozyumu*, cilt:3, Kocaeli (2018), s. 291-292.

¹⁷⁴ **Jakoben** adı, Fransız Devrimi döneminde İngiltere’de ve başka ülkelerde ortaya çıkan radikaller için kullanılmıştır. Günümüzün siyasal anlamda, kendini halkın yerine koyarak “**halk adına, halka karşı**” hareket edebilecek kadar radikal bir seçkin azınlık devrimciliği anlamını kazanmıştır. Aşırı eşitlikçi ve şiddet yanlısı politikalarla özdeşleştirilmiş ve 1793 ortalarından 1794 ortalarına değin devrim hükümetine egemen olmuştur. Jakobenlerin kökeni 1789 Etats-Generaux’sundaki Bretanya temsilcilerinin Fransa’nın öbür yörelerinin temsilcileriyle toplanarak ortak tavır belirlemeye çalıştıkları Versailles’daki Breton Kulübü’ne dayanır. Aralık 1789’da, Ulusal Meclis’in Paris’e taşınmasından sonra Anayasanın Dostları Derneği adıyla yeniden örgütlenen grup, toplantılarını Paris’te Jakobenler diye bilinen Dominikenlerden kalma bir manastırda yaptığı için yaygın olarak Jakoben Grubu adıyla anılmıştır. Amaçları devrimin kazanımlarını aristokrasiden gelebilecek gerici harekete karşı korumak olmuştur. Çok geçmeden Meclisteki temsilciler dışında, genellikle varlıklı burjuvalar ve yazarlar da gruba kabul edilmeye başlamış ve bütün Fransa’da örgüt şubeleri açılmıştır. (Daha fazla bilgi için bkz. Nazım İrem, “Jakobenizm – Cumhuriyetçilik Açmazında Kemalist Radikalizm”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, cilt: 5, (2004).)

¹⁷⁵ Zafer Yıldırım, “Türk Siyasi Hayatında 12 Mart Muhtırası ve Sonuçları”, *Türkiye Günlüğü Dergisi*, Sayı: 97, (2009), s. 151.

Meclise girebilme yolu açılmasıdır. İkincisi ise, Marksist solun TİP olarak seçimlere katılması ve aldığı % 2,6 oyla 15 sandalyeyle Millet Meclisi'nde yerini almasıdır.

AP'de seçim sonrası parti içi bazı huzursuzluklardan dolayı partililer arasında ciddi fikir ayrılıkları oluşmuştur. Bu sırada parti içindeki farklı görüşlerin birlikteliği bir grup oluşturmuş ve bu da partinin bölünmesinin yolunu açmıştır. Ayrıca iktidar, ekonomik desteğin sanayi sermayesine peşkeş çekildiği iddiasıyla çeşitli oda temsilcilerinin sözcüleri konumundaki kişilere ciddi tepki göstermiştir. Ayrıca bazı AP'liler, hükümet bütçesinin oylanması esnasında ret oyu vermişlerdir. Bu oylama AP içinde oluşan çatlağın ne kadar ciddi boyutta olduğunun bir göstergesi olmuştur¹⁷⁶. 12 Mart Muhtırası, AP içerisinde böylesi güçlü bir yol ayrımı sürecinde ortaya çıkmıştır.

AP içerisinde yukarıda izah edildiği şekilde bölünmelerin yaşandığı sırada TİP ise, mevcut ortamın etkisiyle tam anlamıyla ikili bir sıkıştırma içinde kalmıştır. TİP'in bu durumu bağlamında hem parti içinde metot tartışmaları yapılmaya başlanmış, hem de parti yönetiminin burjuva düzeninin parçası olduğu fikri hiç de devrimci bulunmamıştır. Partinin kapatılma konusunda temkinli tutumu, olumlu olarak değerlendirilmemiştir¹⁷⁷. Aslında konunun özüne inildiğinde ülke çapında TİP'e karşı bir olumsuz algının oluştuğu anlaşılmaktadır. 12 Mart Muhtırası'na kadar olan süreçte CHP'nin son beş yılı, parti içi yaşanan yoğun çekişmeler, anlaşmazlıklar ve politik manevraların olduğu bir dönem olmuştur¹⁷⁸.

12 Mart Muhtırası'nın yaşanmasından önceki bir diğer önemli olay Milli Nizam Partisi'nin (MNP) kurulmasıdır¹⁷⁹. Bu parti kurulmadan önce 1969 Milletvekilliği Genel Seçimleri yapılmadan evvel AP'den adaylığı kabul edilmeyen Necmettin Erbakan, Konya'dan bağımsız aday olarak seçime girerek milletvekili seçilmiş ve kendisi gibi düşünen 17 arkadaşıyla partisini kurduğunu ilan etmiştir¹⁸⁰. Parti, kurulduktan sonra muhafazakâr çevrelerin dikkatini çekmiştir. Özellikle partinin ilk büyük kongresine hilafet ve şeriat tartışmalarının olması, rejime karşı tehdit olarak algılanmış ve laiklik tartışmaları başlamıştır¹⁸¹. Bu arada Cumhuriyetçi Millet Partisi

¹⁷⁶ Sunay ve Tunç, 2021, s. 3913-3914.

¹⁷⁷ Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi, CCA, FK: 30.1.0.0; Yer No: 48-284-2.

¹⁷⁸ Erim, 2007, s.131.

¹⁷⁹ Cumhuriyet Gazetesi, 26 Ocak 1970, Sayı: 16.344, s.1-5.

¹⁸⁰ Ali Arslan, "1950'den 12 Eylül 1980 askeri müdahalesine, genel seçim sonuçları temelinde Türkiye'nin siyasi yapısı", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, cilt: 4, Sayı:1, (2007), s. 20.

¹⁸¹ Anayasa Mahkemesi, *Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Sayı: 9, (1991), s.3.

ile Türkiye Köylü Partisi'nin 16 Ekim 1958'de birleşmesiyle oluşan yeni Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi, 1969'da yapılan kurultaydan sonra muhafazakâr-milliyetçi bir görünüme kavuşmuş ve ismini Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) olarak, amblemini ise üç hilal olarak değiştirmiştir¹⁸². Görüldüğü üzere, muhtıradan önce Türkiye'de siyasi alanda çok ciddi bir hareketlilik vardır. Söz konusu hareketlilik, muhtıra verilinceye kadar devam etmiştir.

1.4.2. 12 Mart 1971 Muhtırası ve Sonrasındaki Gelişmeler

Türk siyasi hayatında 1971 yılının mart ayına gelindiğinde sendikal faaliyetlerin eylemler boyutuna gelmesi ve öğrenci olayların da şiddetin artması, toplumsal düzen ve huzur ortamını olumsuz yönde etkilemiştir. Bu süreç içerisinde yaşanan olumsuz gelişmeler, orduda rahatsızlıklara sebep olmuş ve buna karşı askerler, birtakım hareketler içerisinde olmaya başlamışlardır. Bu çerçevede orduda oluşan cunta yapılanması, 9 Mart'ta ordu hiyerarşisi tarafından tespit edilerek tasfiye edilmiştir. Cunta yapılanmasına yönelik yapılan tasfiyeden üç gün sonra yani 12 Mart 1971'de, Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanları¹⁸³ tarafından Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a muhtıra verilerek Süleyman Demirel Hükümetinin istifa etmesi istenmiştir¹⁸⁴. Bu durum, 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesinden sonra Türkiye'de yeniden siyasi ve sosyal yönden karmaşa ve kaos ortamının oluşmasına sebep olmuştur.

12 Mart'ta ordu, 27 Mayıs Askeri Darbesinden farklı olarak iktidarı ele almayı düşünmemiş, TSK'nın isteklerinin yerine getirilmemesi durumunda müdahale edileceği bildirilerek mevcut hükümet istifaya zorlanmıştır. Muhtıranın akabinde toplanan hükümet üyeleri; Meclis, cumhurbaşkanı, muhalefet ve basının tepkisizliğinin ardından, Meclis'in kapanmaması için istifa kararı almıştır. Bundan sonraki süreçte ülke devrik bir başbakan, işlevsiz kalmış bir cumhurbaşkanı, tepkisiz bir Meclis ve birbirine dargın komutanlarla yeni bir döneme girmiştir¹⁸⁵. Bunun

¹⁸² Ali Erken, "Örgüt ve strateji:1965-1980 arasında Milliyetçi Hareket Partisi", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, cilt: 4, Sayı: 7, (2014), s.143.

¹⁸³ Dönemin Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç ile dönemin kuvvet komutanları Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler, Deniz Kuvvetleri Komutanı Celâl Eyiceoğlu, Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur'dur. (Daha fazla bilgi için bkz. Yusuf Ziya Keskin, "Türkiye Siyaseti ve Devlet Örgütlenmesinde 12 Mart Muhtırasının Etkileri", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt:22, Sayı: TBMM'nin 100.yılı ve Milli İrade Özel Sayısı, (2020), s.1-15.)

¹⁸⁴ Tunç, 2020, s. 657-692.

¹⁸⁵ Mehmet Ali Birand, Can Dündar ve Bülent Çaplı, *12 Mart İhtilâlin Pençesinde Demokrasi*, (9. Baskı), İmge Kitabevi, Ankara 2008, s. 253-256.

sonucunda AP'nin ordu ile dengeli yürüttüğüne inandığı ilişkiler muhtıra ile sona ermiştir.

12 Mart Muhtıra sürecinde yaşanan tuhaf olaylardan birisi, ordunun üst düzey yöneticilerinin 9 Mart cuntasının askerlerini sistem dışına çıkarırken görev başında olan Süleyman Demirel'in imzasına ihtiyaç duyulmasıdır¹⁸⁶. Öte yandan Demirel, hükûmetini sonlandıran komutanlara karşı sessiz kalmış ve oyları ile destek vererek komutanların sempatisini kazanmıştır. Yaşanan bu olumsuz dönemde AP'nin şaşırdığı büyük olay, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın tutumu olmuştur. Zira ordu içerisindeki hareketlenmeden bilgisi olmasına rağmen, hükûmeti ikaz etmemiştir.

Türkiye siyasi hayatının verimsiz geçen bir dönemi olarak kayıtlara giren muhtıra dönemi, 12 Mart 1971 tarihinden başlayarak milletvekilliği genel seçimlerinin yapıldığı 14 Ekim 1973 tarihine kadar devam etmiştir¹⁸⁷. Muhtıra, yalnızca AP'yi değil, Türkiye'nin tüm siyasi partilerini ve aktörlerini etkilemiştir. Muhtıradan sonra ara rejim sürecine giren Türkiye, muhtıranın etkilerini belirgin olarak gözlemlenebildiği bir dönem yaşamıştır.

1.4.3. 12 Mart Ara Rejim Döneminde Siyasi Gelişmeler

12 Mart Muhtırası, yalnızca mevcut hükûmeti yani Süleyman Demirel'in Genel Başkanı olduğu AP'yi değil, Türkiye'nin siyasi hayatında önemli yerlere sahip siyasî aktörlerinin çoğunu etkilemiştir. Muhtıradan sonra 1973 Milletvekilliği Genel Seçimleri ile demokrasiye tekrar dönüşü ancak yapabilen Türkiye, bu tarihe kadar devam edecek bir ara rejim süreci yaşamıştır. Bunun dışında muhtıra, 1973 yılında yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde de etkili olmuştur¹⁸⁸. Zira seçimlerden önce aday tartışmalarında askeri bürokrasinin istediği aday yerine sivil bürokrasinin istediği aday seçimlere katılmış ve sonuçta muhtıra veren askerlere karşı sivil siyasilerin istediği aday Fahri Korutürk Cumhurbaşkanı seçilmiştir.

¹⁸⁶ Nihat Erim, *12 Mart Anıları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007, s. 168; Emekliye ayrılanlar arasında, Generallerden Celil Gürkan, Şükrü Köseoğlu, Ömer Çokgör, M. Ali Akan, Amiral Vedii Bilget ve 35 Albay yer almıştır. Ayrıca aynı kararnameyle pek çok subayın görev yerleri değiştirilerek cuntanın etkinliği ortadan kaldırılmıştır. (Bkz: Cumhuriyet Gazetesi, 17 Mart 1971, Sayı: 16.751, s. 1-7.)

¹⁸⁷ Erol Subaşı, "Bir Yeniden Hegemonikleştirme Hamlesi Olarak 12 Mart Döneminde Reform Siyaseti ve Başarısızlığı", *Mülkiye Dergisi*, (2019), s. 27-61.

¹⁸⁸ Barış Ertem, "12 Mart 1971 Askeri Müdahalesi Sonrası Ara Rejim ve Türkiye Siyasetine Etkileri (1971-1974)", *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, cilt:8, Sayı:14, (2018), s. 659.

12 Mart 1971 Muhtırası'ndan sonra ordu doğrudan kurumların yönetimini ele almak ve Meclisi feshetmek yerine, hükümetin istifa etmesini sağlayarak yerine teknokrat bir hükümet kurulması sağlanmıştır. Buna karşılık Meclis'teki partilerin hükümet kurmalarına izin vermemişler, kendilerinin seçtikleri kişilerden kurulmuş "partiler üstü" hükümetler aracılığıyla ülkeyi yaklaşık üç yıl yönetmişlerdir¹⁸⁹.

12 Mart Muhtırası'ndan sonra kurulan ilk hükümetin başkanlığı görevini alan Nihat Erim, başkanlık ettiği hükümette askerlerin talimat verdiği reformları yapmasına rağmen, ülke genelinde meydana gelen anarşi olayları durdurulamamıştır. Banka soyma, adam kaçırma, bomba atma gibi anarşik olaylara katılanlara yönelik 22 Nisan 1971 günü TRT'de yaptığı konuşmasında "*Bunlar bugünkü son azgınlıklarının içinde boğulacaklardır. Alınacak tedbirler balyoz gibi kafalarına hemen inecektir*"¹⁹⁰. ifadeleriyle Balyoz Harekâtını başlatmıştır. Bunun akabinde 26 Nisan 1971 günü 11 ilde sıkıyönetim¹⁹¹ ilan edilerek tedbirler arttırılmıştır.

12 Mart Muhtırası, aslında meşru bir hükümeti askeri güç kullanarak ortadan kaldırılmak amacıyla yapılmış bir deneme olarak ifade edilmiştir. Bu açıdan değerlendirildiğinde mevcut durum oldukça sorunlu durmaktadır. Süleyman Demirel'in de bu konuyla ilgili söylemiş olduğu "*aslında meşru hükümet ve meşru parlamentoya müdahale edilmesi bir çeşit anarşidir.*" ifadesi de, mevcut durumun o dönemde nasıl algılandığının bir göstergesi olmuştur¹⁹².

12 Mart Muhtırası sonrası ara rejim dönemi, 1973'te yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde askerlerin tüm baskı ve taleplerine rağmen Cumhurbaşkanı olmasını istedikleri Genelkurmay Başkanı Orgeneral Faruk Gürler seçilememesiyle sonuçlanmıştır. Bu durum, 12 Mart Muhtırası'nı yapanların ne halk üzerinde ne de parlamentoda istediği çoğunluğu elde edemediğinin çok açık bir göstergesi olmuştur.

12 Mart Muhtırası'nın siyasi partiler üzerinde olumsuz etkiye neden olduğu, siyasi partilerde parti içi farklı fikirlerin ortaya çıktığı, parti liderlerinin değiştiği ve bazı partilerin kapatıldığı anlaşılmaktadır. Muhtara sürecine parçalanmanın olumsuz etkileriyle giren AP, hükümetin istifasını ve taban üzerindeki olumsuzluğu en aza

¹⁸⁹ Doğan Başaran, "12 Mart Askeri Muhtırası ve Türk Demokrasisi", 15-16 Aralık 2016 Uluslararası Demokrasi Sempozyumu "*Darbeler ve Tepkiler*", Giresun (2017), s.125; Ertem, 2018, s. 659.

¹⁹⁰ Cumhuriyet Gazetesi, 23 Nisan 1971, Sayı: 16.788, s.1-7.

¹⁹¹ Cumhuriyet Gazetesi, 27 Nisan 1971, Sayı: 16.792, s.1-7.

¹⁹² Başaran, 2017, s.126.

düşürebilmek için bazı tedbirler almaya çalışmıştır¹⁹³. Bu kapsamda, parti yöneticilerinin ciddi bir çalışma içerisinde oldukları anlaşılmaktadır.

1.4.4. 12 Mart 1971 Sonrası 1961 Anayasası Değişiklikleri

Anayasa hükümlerinde yapılacak değişikliklerin genel amacı mevcut anayasa hükmüne farklı hukuki anlamlar kazandırmak ve ihtiyaçlara yönelik daha etkin çözümler sunmaktır. Bu çerçevede yapılacak olan değişikliklerle kanun maddesinin düzenlenmesini, silinmesi, ekleme yapılması veya mevcut maddeyi tamamen yeni bir hükümle değiştirilmesi şeklinde yapılabilmektedir¹⁹⁴. Yapılmak istenen değişiklikler, sosyal ve politik yaşamda ortaya çıkan ihtiyaç doğrultusunda gerçekleştirilmektedir.

Türkiye’de tarihsel süreç içerisinde Türk anayasalarında yapılan değişiklikler çerçevesinde 1961 Anayasası’nda da birtakım değişiklikler ve düzenlemeler yapılmıştır. Özellikle 1961 Anayasası’nın diğer anayasalara nazaran daha özgürlükçü bir yapıya sahip olması, anayasanın yürürlükte kaldığı süre içerisinde bazı eleştirilerin yapılmasına neden olmuştur. Anayasaya yönelik yapılan eleştiriler ve tartışmalar sonucunda anayasanın birtakım hükümleri, 1969-1974 yılları arasında yedi kez değiştirilmiştir. Yapılan bu değişikliklerden en önemlileri, hiç şüphesiz ki muhtıradan sonra 1971 ve 1973’te yapılanlardır¹⁹⁵.

1.4.4.1. 1971 Değişiklikleri

1961 Anayasası’nda çok büyük değişikliklerin yapılmasının temel sebebi, 12 Mart Muhtırasıdır. Zira muhtıra sonrası yapılan anayasal değişiklikler, Türkiye’de siyasal ve sosyal yaşamı doğrudan etkilediği gibi hukuksal düzen üzerinde de oldukça etkili olmuştur. Muhtırayı verenler, 1961 Anayasası’nın bazı hükümlerine açıkça eleştiride bulunmuşlardır. Özellikle söz konusu anayasanın çok fazla özgürlükçü olduğunu düşünen muhtıracılar, anayasada köklü değişiklikler yapılması fikrini ciddi olarak gündemde tutmuşlardır¹⁹⁶. Bu çerçevede hem 1971’de hem de 1973’te anayasanın bir çok hükmü değiştirilmiş ve yapılan değişiklikler sonucunda 1961 Anayasası, özgürlükçü yapısından ciddi anlamda uzaklaştırılmış olunuyordu.

¹⁹³ Cumhuriyet Gazetesi, 14 Nisan 1971, Sayı:16.779, s.1-7.

¹⁹⁴ Cem Eroğul, “Anayasa Değişikliği Önerisinde Değişiklik Yapılması”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, cilt:64, Sayı:1, (2009), s.91.

¹⁹⁵ Gözler, 2000, s.89-90.

¹⁹⁶ Tanör, 2019, s. 39-40.

Yukarıda yapılan açıklama bağlamında 1961 Anayasası'nın oluşturduğu özgürlükçü ortam, öğrenci ve siyasal şiddet olaylarını da beraberinde getirince bu durum askeri ve sivil bürokrasinin bir bölümü tarafından ciddi anlamda eleştirilmiştir. Bu duruma ek olarak istenilen hükümet de kurulamayınca mevcut anayasa da birtakım değişikliklerin yapılmasını zorunlu kılmıştır. Netice itibarıyla bu anayasanın oluşturduğu özgürlükçü ortam, yapılan büyük anayasa değişikliğiyle kesintiye uğratılmıştır.

Anayasada yapılan değişiklikler bağlamında 1971'in 30 Haziran ve 20 Eylül tarihlerinde iki defa yapılan değişikliklerle anayasanın birçok hükmü yeniden düzenlenmiştir. 30 Haziran 1971'de yapılan değişiklik, 1421 Sayılı Kanun ile yapılmış olup, siyasi partilere yapılan devlet desteği ve milletvekillerinin maddi haklarında iyileştirmeye yönelik olmuştur. 20 Eylül 1971'de yapılan değişikliklerle ise de, 1488 Sayılı Kanun ile yapılmış olup söz konusu değişiklikler; yasama, yürütme, yargı ve temel hak ve hürriyetleri de içine alan daha kapsamlı bir düzenlemedir¹⁹⁷.

Anayasada yapılan değişikliklerde dikkat çeken önemli olanlarından birisi, 11. maddenin¹⁹⁸ değiştirilerek temel hak ve hürriyetler açısından genel sınırlama sebeplerinin getirilmesidir. Bir diğer husus ise, anayasanın ilk halinde yer almayan Anayasa Mahkemesi'nin denetimine yönelik olarak kanunların, Meclis içtüzüğünün şekil denetimine tabi tutulmasıdır. Bu mahkeme tarafından, önceden anayasa değişiklikleri esas açısından da denetlenmekteyken değişiklik ile sadece şekil denetimi ile mahkemenin yetkisi sınırlandırılmıştır¹⁹⁹.

Muhtıradan sonra yapılan değişiklikler bağlamında 1961 Anayasası'nın 29. maddesi, derneklerin faaliyetlerinin kanun ile sınırlandırılabilmesine değinildikten sonra hiçbir kimsenin derneğe zorla üye yapılamayacağı ve hâkim kararı olmaksızın derneklerin kapatılamayacağı hususu düzenlenmiştir. Böylece söz konusu değişiklik

¹⁹⁷ Gözler, 2000, s. 92.

¹⁹⁸ 1961 Anayasası'nın 11. Maddesi (Değişik: 20/9/1971 – 1488 S. Kanun/md. 1): “Temel hak ve hürriyetler, Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünün, Cumhuriyetin, millî güvenliğinin, kamu düzeninin, kamu yararının, genel ahlâkın ve genel sağlığın korunması amacı ile veya Anayasanın diğer maddelerinde gösterilen özel sebeplerle, Anayasanın sözüne ve ruhuna uygun olarak, ancak kanunla sınırlanabilir. Kanun, temel hak ve hürriyetlerin özüne dokunamaz. Bu Anayasada yer alan hak ve hürriyetlerden hiçbirisi, insan hak ve hürriyetlerini veya Türk Devletinin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü veya dil, ırk, sınıf, din ve mezhep ayırımına dayanarak, nitelikleri Anayasada belirtilen Cumhuriyeti ortadan kaldırmak kasdı ile kullanılamaz. Bu hükümlere aykırı eylem ve davranışların cezası kanunda gösterilir.” (Daha fazla bilgi için bkz: Resmi Gazete, 20 Temmuz 1961, Sayı: 10.859, s. 4642.).

¹⁹⁹ Ergun Özbudun, “Türk Anayasa Mahkemesi'nin Yargısal Aktivizmi ve Siyasal Elitlerin Tepkisi”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, cilt: 62, Sayı:3, (2007), s. 260.

dernekler üzerinde sıkı bir denetim mekanizması oluşturulmuştur. Öte yandan hak ve özgürlükleri kısıtlama çerçevesinde yapılan değişikliklerle anayasanın 30. ve 32. maddeleri yeniden yapılandırılmıştır. Bu doğrultuda gözaltına alınan kişilerin 48 saat içinde hâkim önüne çıkarılması gerektiği, toplu işlenen suçlarda bu sürenin 7 güne kadar uzatılabileceği, bu süreler sonunda hâkim kararına dayanılmadan kişilerin hürriyetten yoksun bırakılamayacağı ve son olarak kişilerin kanunen tabi olduğu mahkeme ve hâkim dışında bir merci önünde yargılanamayacağı hususu düzenlenmiştir²⁰⁰. Söz konusu değişiklikler temel hak ve özgürlükler açısından sınırlama gibi görünmese de gözaltı süresinin 48 saat olarak öngörülmesi ve toplu suçlar açısından sürenin 7 güne kadar uzatılabilmesi bireyler açısından özgürlük alanlarında oluşan bir sınırlama olup, yürütmede bulunanların yetkilerinin kuvvetlendirilmesi amaçlanmıştır.

1971’de yapılan kapsamlı anayasa değişikliğiyle siyasi, sosyal ve ekonomik haklar alanında da ciddi düzenlemeler yapılarak bazı sınırlamalar getirilmiştir. Bu bağlamda, sendikal faaliyetlerin düzenlendiği anayasanın 46. maddesinde yapılan değişikliklerle bu hakkın sadece işçiler tarafından kullanılabileceği düzenlenerek önceden var olan tüm çalışanlar ibaresinden vazgeçilmiş olup hakkı kullanacak kişilerin kapsamı daraltılmıştır²⁰¹. Ayrıca siyasal haklar açısından anayasanın 61. maddesinde yapılan düzenlemede Bakanlar Kurulu’na vergi, resim, harçlara yönelik muafiyet ve istisnaları belirleme, değişiklikler yapma konusunda verilen yetki ile yürütme makamı güçlendirilmiştir²⁰².

Yaşam hakkına yönelik olarak yapılan değişikliklere bakıldığında anayasanın 64. maddesinde Meclis tarafından belirli konularda Bakanlar Kurulu’na Kanun Hükmünde Kararname (KHK) yetkisinin yetki kanunu ile verilebileceği²⁰³ bu kanunun da amacı, kapsamı, süresi, hazırlamasına ilişkin hususlar, hangi konularda KHK çıkarılamayacağı, Meclis tarafından onaylanmayan KHK’ların yürürlükten kalkacağı ve AYM denetimine tabi olacağı²⁰⁴ hususları belirtilmiştir. Her ne kadar yürütme organına kanun hükmünde bir düzenleme yetkisi verilmiş gibi olsa da bir

²⁰⁰ Tunç ve Akarçay, 2022, s. 1556.

²⁰¹ Hamza Ersinadım, “1961 Anayasası’ndan Bugüne Sendikaların Sosyal Faaliyetlerinin Hukuki Çerçevesi”, *Kamu-İş Dergisi*, cilt:12, Sayı:4, (2012), s.64.

²⁰² Ahmet Nohutçu ve Melek Ündal, *Anayasa Hukuku*, Savaş Yayınevi, Ankara 2015, s. 46.

²⁰³ Tanör, 1994, s. 57.

²⁰⁴ Mustafa Salep, “Siyasi ve Hukuki Açıdan 1961 Anayasası’nda Yapılan Değişiklikler (1969-1974)”, *Turkish Studies-Historical Analysis Dergisi*, cilt:14, Sayı:2, (2019), s.344.

tarafından da yetkinin sınırları çizilmiştir. Fakat her halükarda bu değişiklik, yürütme organını güçlendirmiştir.

Yürütme organına yönelik olarak yapılan değişikliklere bakıldığında ise, anayasanın 11. maddesiyle Milli Güvenlik Kurulu'nun yürütme üzerindeki etkisinin artırılmasına yönelik düzenlemeler yapılmış, anayasanın 119. madde değişikliğiyle memurların sivil toplum örgütleri ile etkileşimi sınırlandırılmış ve siyasi partilere üye olamayan memurların sendikalara da katılması engellenmiştir²⁰⁵. Bunun gibi anayasanın 120 ve 121. maddelerinde yapılan düzenlemelerle üniversitelerin denetim ve gözetiminde belirli konularda devletin yer alacağı ifade edilerek özerkliği daraltılmış, Türkiye'deki radyo ve televizyonların devlet tarafından kurulacağı, milli güvenliğe ve kamu düzenine aykırı haber ve yayın yapılamayacağı belirtilerek TRT'nin özerk yapısı kaldırılmıştır²⁰⁶.

1961 Anayasası'nda yapılan değişiklikler kapsamında Sayıştay'ın mali yönden denetimi açısından anayasanın 127. maddesindeki yeni düzenlemeyle TSK'nın mallarına özel statü tanınarak denetim yetkisi sınırlandırılarak söz konusu malların Meclis adına denetimindeki usuller açısından konunun ayrı bir kanunla düzenleneceği ifade edilmiş ve TSK'nın Sayıştay tarafından denetiminden muaf tutulması suretiyle kendisine özerklik tanınmıştır²⁰⁷.

1961 Anayasası'nda askeri yargıyla ilgili birtakım düzenlemeler yapılmıştır. Bu doğrultuda anayasanın 140. maddesinde yapılan değişiklikle asker şahıslara yönelik tesis edilen eylem ve işlemlerin denetimini sağlamak açısından Askeri Yüksek İdare Mahkemesi (AYİM) kurulmuştur. Bununla birlikte 147. maddede Anayasa Mahkemesi'nin anayasa değişikliklerini denetim yetkisi şekil denetimi ile sınırlandırılarak esas denetimi yapılamayacağı düzenlenmiştir²⁰⁸. Ayrıca, yargılama sistemine AYİM dâhil edilerek sivil yargının yanında askeri bir idari yargı alanı oluşturulmuştur.

1961 Anayasası'nda yapılan değişikliklerle anayasaya 9 adet geçici madde eklenmiş olup (geçici 12. ve 20. maddeleri arasında yer alan maddeler) söz konusu maddelere bakıldığında yasama ve yargı organlarına yönelik yapılacak olan

²⁰⁵ Ergun Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, (1. Baskı), Yetkin Yayınları, Ankara 1986, s. 27; Gözler, 2000, s. 90.

²⁰⁶ Tunç ve Akarçay, 2022, s. 1556.

²⁰⁷ Mutlu Yıldırım, "Sivil-Asker Uyumunun Anayasa Yapım Siyasetine Etkisi: 1971-1973 Anayasa Değişiklikleri", *Liberal Düşünce Dergisi*, cilt:24, Sayı:93, (2019), s. 48.

²⁰⁸ Tunç ve Akarçay, 2022, s. 1557.

seçimlerdeki görevlendirmeler açısından yerine getirilmez tarihi ve anayasa değişiklikleri akabinde çıkarılacak kanunların yürürlüğü ile ilgili düzenlemeler yapılmıřtır²⁰⁹. Böylece anayasada yapılacak olan değişikliklerin kanunlarla olan uyumu açısından bir takım geçiş süreçleri ngrlmş olup yapılacak değişiklikler akabinde oluşan toplumsal ve hukuksal düzen, sağlıklı bir zemine oturtulmaya alıřılmıřtır²¹⁰. Bu değişikliklere bakıldığında 1961 Anayasası'nın ilk haline nazaran hak ve özgürlük alanında oluşan daralma ortaya çıkmakta olup bu değişikliklerle anayasa genelinde getirilen emredici, yasaklayıcı ve değiştirilemez hükümlerin sayısının artmış olması da, sınırlamanın bir diğer boyutunu yansıtmıştır.

1.4.4.2. 1973 Değişiklikleri

1961 Anayasası'nda 1973'te yapılan kapsamlı değişiklikler, 12 Mart Muhtırası'ndan sonra gerçekleştirilen önemli üçüncü düzenlemelerdir. Bu erevede, 15 Mart 1973'te 1699 Sayılı Kanun ile yapılan değişikliklerde de muhtıranın etkileri bulunmaktadır. Yapılan yeni düzenlemelerle anayasanın kişi güvenliği ve siyasi hakların düzenlendiği 30. ve 57. maddeleri yeniden düzenlenmiştir. Kişi güvenliği hakkının yer aldığı 30. madde²¹¹ değişikliğiyle, tutuklanan veya yakalanan bir kişi en

²⁰⁹ Salep, 2019, s. 347- 348.

²¹⁰ Tunç ve Akarçay, 2022, s. 1557.

²¹¹ 1961 Anayasası'nın 30. Maddesi (zgn Hâli): *“Suçluluğu hakkında kuvvetli belirti bulunan kişiler, ancak kaçmayı veya delillerin yok edilmesini veya değiştirilmesini önlemek maksadıyla veya bunlar gibi tutuklamayı zorunlu kılan ve kanunla gösterilen diğer hallerde hâkim kararıyla tutuklanabilir. Tutukluluğun devamına karar verilebilmesi aynı şartlara bağlıdır. Yakalama, ancak sust halinde veya gecikmesinde sakınca bulunan hallerde yapılabilir; bunun şartlarını kanun gösterir. Yakalanan veya tutuklanan kimselere, yakalama veya tutuklama sebeplerinin ve haklarındaki iddiaların yazılı olarak hemen bildirilmesi gerekir. Yakalanan veya tutuklanan kimse, tutulma yerine en yakın mahkemeye gönderilmesi için gerekli süre hariç, yirmi dört saat içinde hâkim önüne çıkarılır ve bu süre geçtikten sonra hâkim kararı olmaksızın hürriyetinden yoksun kılınamaz. Yakalanan veya tutuklanan kimse, hâkim önüne çıkarılınca durum hemen yakınlarına bildirilir.”*

(Değişik: 15/3/1973 – 1699 S. Kanun/md. 1): *“Suçluluğu hakkında kuvvetli belirti bulunan kişiler, ancak kaçmayı veya delillerin yok edilmesini veya değiştirilmesini önlemek maksadıyla veya bunlar gibi tutuklamayı zorunlu kılan ve kanunla gösterilen diğer hallerde hâkim kararıyla tutuklanabilir. Tutukluluğun devamına karar verilebilmesi aynı şartlara bağlıdır. Yakalama, ancak sust halinde veya gecikmesinde sakınca bulunan hallerde yapılabilir; bunun şartlarını kanun gösterir. Yakalanan veya tutuklanan kimselere, yakalama veya tutuklama sebeplerinin ve haklarındaki iddiaların yazılı olarak hemen bildirilmesi gerekir. Yakalanan veya tutuklanan kimse, tutulma yerine en yakın mahkemeye gönderilmesi için gerekli süre hariç kırk sekiz saat ve Devlet Güvenlik Mahkemelerinin görev ve yetkilerine giren suçlar ile kanunun açıkça belli ettiği hallerde toplu olarak işlenen suçlarda ve genellikle savaş veya sıkıyönetim hallerinde, kanunlarda gösterilen süre içinde hâkim önüne çıkarılır; bu süre onbeş günü geçemez. Kimse, bu süreler geçtikten sonra hâkim kararı olmaksızın, hürriyetinden yoksun kılınamaz. Yakalanan veya tutuklanan kimsenin durumu hemen yakınlarına bildirilir. Bu esaslar dışında işleme tabi tutulan kimselerin uğrayacakları her türlü zararlar kanuna göre Devletçe denir.”* (Daha fazla bilgi için bkz: Resmi Gazete, 20 Temmuz 1961, Sayı: 10.859, s. 4643.).

yakın mahkeme önüne çıkarılana kadar geçmesi gereken süre hariç 48 saat içerisinde ve Devlet Güvenlik Mahkemelerin (DGM) görev alanına giren bir suç veyahut toplu işlenen suçlarda ayrıca sıkıyönetim ve savaş hallerinde yasalarda yer alan süreler içerisinde hâkim huzuruna çıkarılması gerektiği belirtilmiş, bu hallerde dahi sürenin 15 günü geçemeyeceği, söz konusu bu süreler içerisinde hâkim karşısına çıkarılamayan kişilerin de özgürlüğünden yoksun bırakılamayacağı ifade edilmiştir²¹².

Söz konusu değişikliğe bakıldığında hâkim huzuruna çıkarılana kadar 15 günlük bir süre boyunca kişinin özgürlüğünden yoksun bırakıldığı, bunun da bireylerin hak ve özgürlük alanında ciddi bir sınırlama anlamı taşıdığı anlaşılmaktadır. Anayasanın 57. maddesinde²¹³ yapılan değişikliğe bakıldığında siyasi partilerin yapmış oldukları faaliyetler açısından AYM önünde hangi noktalarda hesap vereceği ve mali denetimlerinin hangi durumlarda, ne suretle yapılacağı²¹⁴ düzenlemeleri ile siyasi partilere yapılacak denetim ve sonrası uygulanacak yaptırımlarda sınırları ve içeriği ayrıntılı zemine oturtulmak istenmiştir. Siyasi partilerin tüm faaliyetlerin en ince ayrıntısına kadar düzenlenerek denetlenmesi, demokrasi anlayışına uygun düşmediği gibi 1961 Anayasası'nın özgürlüklerden yana yaklaşımını da ciddi anlamda zedelediği düşünülmektedir.

Yargı alanında 136. maddeyle²¹⁵ yapılan değişiklik kapsamında devletin güvenliğine karşı tehdit oluşturan suçların yargılanması açısından özel yetkilere sahip

²¹² Özkan Tikveş, "Anayasa'da On beş Yıllık Dönemde (1961-1976) Yapılan Değişiklikler ve Ekler", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, cilt:34, Sayı: 1-4, (1977), s. 52-53.

²¹³1961 Anayasası'nın 57. Maddesi (Özgün Hâli): "*Siyasî partilerin tüzükleri, programları ve faaliyetleri, insan hak ve hürriyetlerine dayanan demokratik ve lâik Cumhuriyet ilkelerine ve Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmezliği temel hükmüne uygun olmak zorundadır. Bunlara uymayan partiler temelli kapatılır. Siyasî partiler, gelir kaynakları ve giderleri hakkında Anayasa Mahkemesine hesap verirler. Partilerin iç çalışmaları, faaliyetleri, Anayasa Mahkemesine ne suretle hesap verecekleri ve bu Mahkemece mali denetimlerinin nasıl yapılacağı, demokrasi esaslarına uygun olarak kanunla düzenlenir. Siyasî partilerin kapatılması hakkındaki davalara Anayasa Mahkemesinde bakılır ve kapatma kararı ancak bu Mahkemece verilir.*"

(Değişik: 15/3/1973 – 1699 S. Kanun/md. 2): "*Siyasî partilerin tüzükleri, programları ve faaliyetleri, insan hak ve hürriyetlerine dayanan demokratik ve lâik Cumhuriyet ilkelerine ve Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmezliği temel hükmüne uygun olmak zorundadır. Bunlara uymayan partiler temelli kapatılır. Partilerin iç çalışmaları faaliyetleri, Anayasa Mahkemesine hangi hallerde ve ne suretle hesap verecekleri ve bu mahkemece mali denetimlerin hangi hallerde ve nasıl yapılacağı, demokrasi esaslarına uygun olarak kanunla düzenlenir. Siyasî partilerin kapatılması hakkındaki davalara Anayasa Mahkemesinde bakılır ve kapatma kararı ancak bu Mahkemece verilir.*" Daha fazla bilgi için bkz: Resmi Gazete, 20 Temmuz 1961, Sayı: 10.859, s. 4644.).

²¹⁴ Suna Kili ve Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri 'Senedi İttifaktan Günümüze'*, (1. Baskı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1985, s. 187.

²¹⁵1961 Anayasası'nın 136. Maddesi (Değişik: 15/3/1973 – 1699 S. Kanun/md. 3): "*Mahkemelerin kuruluşu, görev ve yetkileri, işleyişi ve yargılama usulleri kanunla düzenlenir. Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğü, hür demokratik düzen ve nitelikleri Anayasada belirtilen Cumhuriyet aleyhine işlenen ve doğrudan doğruya Devlet güvenliğini ilgilendiren suçlara bakmakla görevli Devlet Güvenlik*

bir mahkeme olan DGM kurulmuştur. Aynı maddede DGM'ye seçilecek üye sayısı, görev süreleri ve görevi sona erenlerin yeniden seçilebileceği, kuruluşu, görev ve yetkileriyle yargılama usulüne yönelik yapılacak düzenlemelerin yasayla olması gerektiği belirtilmiştir. Bu bağlamda DGM'lerin faaliyete geçmesiyle TSK'nın olağanüstü hal ve sıkıyönetim dışında dahi yargı sistemini etki altına almasına neden olunmuş ve siviller üzerindeki etkinliği artırılmıştır.

DGM'lerde görev yapacak hâkimlerin atanma usulü, asker kökenli olan hâkim ve savcılar sivil hâkim ve savcılarla birlikte yargılamada yer alması, mahkemelerin tarafsızlığına ve bağımsızlığına zarar vermiş olarak değerlendirilmiştir²¹⁶. DGM'ler haricinde yargısal alanda yapılan bir diğer değişiklik ise, anayasanın 138. maddesinde²¹⁷ savaş hali dışında askeri mahkemede görev alacak olanların çoğunluğunun yargı mensubu olmasının yeterli olduğu, tamamının yargı mensubu olması gerekmediği, hâkim üyelerin dışında hâkim olmayan üyelerin de yer alması gerektiği hususu öngörülmüştür.

Mahkemeleri kurulu. Ancak, sıkıyönetim ve savaş haline ilişkin hükümler saklıdır. Devlet Güvenlik Mahkemesinde bir başkan, dört asıl ve iki yedek üye ile bir savcı ve yeteri kadar savcı yardımcısı bulunur. Başkan, iki asıl ve bir yedek üye ile savcı, birinci sınıfa ayrılmış hâkim ve Cumhuriyet savcıları arasından; iki asıl ve bir yedek üye birinci sınıf askeri hâkimler arasından; savcı yardımcısı ise cumhuriyet savcıları ve askeri hâkimler arasından atanır. Devlet Güvenlik Mahkemesi Başkanlığı, üyeliği, yedek üyeliği, savcılığı ve savcı yardımcılığı atamalarında Bakanlar Kurulunca her boş yer için bir misli aday gösterilir. Bu adaylar arasından Devlet Güvenlik Mahkemesi hâkimlerinin atanması Yüksek Hâkimler Kurulunca, savcı ve yardımcılarının atanmaları Yüksek Savcılar Kurulunca; askeri hâkimlerden üye, yedek üye ve savcı yardımcılarının atanmaları ise özel kanunlarında gösterilen usule göre yapılır. Devlet Güvenlik Mahkemeleri başkan, üye ve yedek üyeleri ile savcı ve savcı yardımcısı üç yıl için atanırlar, süresi bitenler yeniden atanabilirler. Devlet Güvenlik Mahkemeleri kararlarının temyiz mercii Yargıtay'da yalnız bu mahkemelerin kararlarını incelemek üzere kurulacak daire veya daireler; Genel Kurul ise, Yargıtay Ceza Daireleri Genel Kuruludur. Devlet Güvenlik Mahkemelerinin kuruluş ve işleyişi, görev ve yetkileri ve yargılama usulleri ile ilgili diğer hükümler kanunda gösterilir.” (Daha fazla bilgi için bkz: Resmi Gazete, 20 Temmuz 1961, Sayı: 10.859, s. 4651.).

²¹⁶ Tunç ve Akarçay, 2022, s.1559.; Bilal Tunç, 2020, s. 677-678.

²¹⁷ 1961 Anayasası'nın 138. Maddesi (Değişik: 15/3/1973 – 1699 S. Kanun/md. 4): “Askerî yargı, askerî mahkemeler ve disiplin mahkemeleri tarafından yürütülür. Bu mahkemeler, asker kişilerin askerî olan suçları ile, bunların asker kişilerin aleyhine veya askerî mahallerde yahut askerlik hizmet ve görevleriyle ilgili olarak işledikleri suçlara ait davalara bakmakla görevlidirler. Askerî mahkemeler asker olmayan kişilerin özel kanunda belirtilen askerî suçları ile kanunda gösterilen görevlerini ifa ettikleri sırada veya kanunda gösterilen askerî mahallerde askerlere karşı işledikleri suçlara bakmakla görevlidirler. Askerî mahkemelerin, savaş veya sıkıyönetim hallerinde hangi suçlar ve hangi kişiler bakımından yetkili olduğu kanunla gösterilir. Askerî mahkemelerde üyelerin çoğunluğunun hâkimlik niteliğine sahip olması şarttır. Ancak, savaş halinde bu şart aranmaz. Askerî yargı organlarının kuruluşu, işleyişi, askerî hâkimlerin özlük işleri, askerî savcılık görevlerini yapan askerî hâkimlerin refakatinde bulundukları komutanlarla ilişkileri mahkemelerin bağımsızlığı, hâkimlik teminatı ve askerlik hizmetlerinin gereklerine göre kanunla düzenlenir.” Daha fazla bilgi için bkz: Resmi Gazete, 20 Temmuz 1961, Sayı: 10.859, s. 4651.

Her ne kadar bu düzenleme yapılsa da AYM 15 Nisan 1975 yılında söz konusu düzenlemeyi denetleyerek iptal etmiştir²¹⁸. Bu iptal kararıyla asker kökenli kişilerin yargıçlar üzerindeki etkinliği bir nebze azaltılarak yargısal makamların tarafsızlık ve bağımsızlık ilkesine bir nebze de olsa yaklaşılmıştır. 1973 yılında yapılan bir diğer önemli değişiklik AYM'nin yargılama usulüne yönelik olmuştur. Söz konusu değişikliğin yer aldığı 148. maddede²¹⁹ mahkemenin Yüce Divan kimliğiyle yaptığı yargılamaların içerisine siyasi parti kapatma davalarının da eklendiği ve söz konusu siyasi parti kapatma davaları açısından duruşmalı olarak yargılama gerektiği dosya üzerinden karara bağlanamayacağı düzenlenmiştir²²⁰.

Son olarak 1973 yılında yapılan değişikliklerle anayasaya iki adet daha geçici madde eklenmiştir. Bunlardan birisi Geçici 21. maddede²²¹ yapılan düzenlemedir. Söz konusu maddede sıkıyönetim esnasında yargılaması başlamış olan davalar sıkıyönetim sona erse bile sıkıyönetim mahkemelerinde yargılamanın sonuçlandırılacağı, yargılaması başlamamış olan ya da ara verilen davaların içerik ve mahiyeti göz önüne alınarak kanunen hangi mahkemenin görev ve yetkisinde ise onun tarafından bakılacağından söz konusu mahkemeye dosyanın gönderilmesi gerektiği belirtilmiştir²²².

Anayasaya eklenen bir diğer Geçici 22. maddede²²³ ise, 1 Kasım 1972 tarihi itibarıyla Mecliste grup kurmuş olan ve bu grubunu 30 Mart 1973'e kadar dağıtmayan ve milletvekilliği genel seçimlerine de katılma hakkı olan siyasi partilere anayasanın devlet yardımının düzenlendiği 56. maddesinde yer alan koşullar aranmadan yasanın

²¹⁸ Fazıl Hüsni Erdem ve Vahap Coşkun, "Askeri Yargı ve Askeri Vesayet", *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, cilt: 14, Sayı: 20-21, (2009). s.99.; Tikveş, 1977, s. 54-55; Kili ve Gözübüyük, 1985, s. 215).

²¹⁹ 1961 Anayasası'nın 148. Maddesi (Değişik: 15/3/1973 – 1699 S. Kanun/md. 5): "Anayasa Mahkemesinin kuruluşu ve yargılama usûlleri kanunla; Mahkemenin çalışma tarzı ve üyeleri arasındaki işbölümü kendi yapacağı İktidârle düzenlenir. Anayasa Mahkemesi, Yüce Divan sıfatıyla baktığı davalar ile siyasi partilerin kapatılması hakkındaki davalar dışındaki işleri, dosya üzerinde inceler. Ancak, gerekli gördüğü hallerde, sözlü açıklamalarını dinlemek üzere ilgilileri çağırır." (Daha fazla bilgi için bkz: Resmi Gazete, 20 Temmuz 1961, Sayı: 10.859, s. 4652.).

²²⁰ Salep, 2019, s.349.

²²¹ "GEÇİCİ MADDE 21.- (Ek: 15/3/1973 - 1699 S. Kanun/md. 6)Sıkıyönetimin kaldırıldığı tarihte sıkıyönetim mahkemelerinde görülmekte bulunan davalar sonuçlandırıluncaya kadar bu mahkemelerin görev ve yetkileri devam eder. Kamu davası açılmamış dosyalar ile duruşmanın tatiline karar verilmiş davalar durumlarına niteliklerine ve kanun hükümlerine göre görevli ve yetkili mercilere verilir". (Daha fazla bilgi için bkz: Resmi Gazete, 20 Mart 1973, Sayı: 14.482, s. 1.).

²²² Tunç ve Akarçay, 2022, s. 1560.

²²³ "GEÇİCİ MADDE 22.- (Ek: 15/3/1973 - 1699 S. Kanun/md. 7)1 Kasım 1972 tarihinde TBMM'de grubu bulunup da 30 Mart 1973 tarihine kadar grubunu muhafaza etmiş ve Milletvekili Genel Seçimlerine katılma niteliği kazanmış olan siyasi partilere de Anayasanın 56 ncı maddesindeki şartlar aranmaksızın, kanunun öngördüğü ölçüye göre Devletçe yardım yapılır". (Daha fazla bilgi için bkz: Resmi Gazete, 20 Mart 1973, Sayı: 14.482, s. 1.).

çizdiği sınırlar içerisinde devlet yardımının yapılacağı hususu düzenlenmiştir²²⁴. Bu düzenlemelerle 1961 Anayasası'na yeni bir görünüş kazandırıldığı açık bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Zira yapılan bu yeni düzenlemeler, anayasanın ilk halinde bulunan temel hak ve özgürlükleri ciddi anlamda kısıtladığı bilinen bir gerçektir. Netice itibariyle anayasada yapılan köklü değişikliklerin, temel hak ve hürriyetleri açısından olumlu olduğu söylenemez.

1.5. 1980 Askeri Darbesine Kadar Koalisyonlar Dönemi

12 Mart 1971 Muhtırası'ndan 14 Ekim 1973'e kadar ülkenin içinde bulunduğu süreç, ara rejim dönemi olarak ifade edilmiş olup bu dönemde dört hükümet görev yapmış ve 1973 Milletvekilliği Genel Seçimlerine kadar devam etmiştir. 1973 seçimlerinden 1980 Askeri Darbesine kadar geçen süreçte de on farklı hükümet tarafından ülke yönetilerek istikrarsız bir dönem yaşanmıştır²²⁵. Bu darbeye kadar geçen sürede kurulan koalisyonlar ve azınlık hükümetleri ülkenin siyasi, sosyal ve ekonomik sorunlarına çözüm bulmada yetersiz kalmıştır. Bu arada siyasette sağ-sol ayaklanmaları keskin boyutlara ulaşmış, ülke genelinde gruplar arası büyük kamplaşmalar oluşmuş, sokak olayları artmış, petrol krizinin oluşturduğu döviz ve ekonomik darboğazı aşmaya yönelik çözümler üretilememiş, ülke sıkıntılı bir sürece girmiştir.

Yukarıda belirtilen gelişmeler doğrultusunda AP, 12 Mart Muhtırası'nın oluşturduğu ortamda asker ve siyasilerle girdiği mücadelede askere karşı tam olarak bir duruş gösterememiş ve ülkedeki mevcut sorunların çözülmesinde yeterli olamamıştır. Bu sırada 1973'te yapılan milletvekilliği genel seçimleri öncesinde TİP'in de kapatılmasıyla solda tek parti olarak CHP kalmış, ancak bu partide de birtakım önemli isimlerin ve grupların ayrılmasıyla söz konusu partinin ciddi sorunlar yaşadığı anlaşılmaktadır. 1973 seçimleri öncesinde siyasette AP, CHP, Milli Selamet Partisi (MSP), MHP, Demokratik Parti (DP) ve Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) gibi siyasi kuruluşlar yer almıştır.

14 Ekim 1973'te yapılan Milletvekilleri Genel Seçimlerinde CHP 185, AP 149, DP 45, MSP 48, MHP 3, CGP 13, YBP 1 ve bağımsızlar ise sadece 6 milletvekili

²²⁴ Levent Korkut, "Karşılaştırmalı Hukuk Bakış Açısıyla 1982 Anayasasında Silahlı Kuvvetlerin Yürütme ve Yargı Tarafından Denetimi", *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, cilt: 3, Sayı:1, (2016), s.13.

²²⁵ Süleyman Çağrı Güzel, "Süleyman Demirel'in Askeri ve Sivil Bürokrasi İle İlişkileri", *E-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, cilt:9, Sayı:2, (2017), s.553.

çıkartabilmişlerdir²²⁶. CGP, CHP'den ayrılan bir parti olup onun oylarını almayı planlarken, DP de Adnan Menderes geleneğini takip ettiklerini göstermek amacıyla eski Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ı mitinglerinde ve kongrelerinde bulundurmıştır²²⁷. Buna rağmen her iki yeni parti de söz konusu seçimlerde istedikleri neticeyi alma konusunda başarılı olamamışlardır.

Yukarıda izah edildiği üzere 1973 seçiminde hiçbir parti, hükümet kurmak için yeterli çoğunluğu elde edememiştir. Bu da, yeni bir koalisyon hükümetinin kurulmasını zorunlu hale getirmiştir. Bu amaçla Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk, parti grup başkanlarıyla birtakım görüşmeler yapmıştır. Görüşmeler sonucunda hükümeti kurma görevini Bülent Ecevit'e vermiş, fakat koalisyonu yönelik yaptığı görüşmelerden sonuç alamayan Ecevit görevi iade etmek zorunda kalmıştır²²⁸. Daha sonra hükümet kurma görevi AP Genel Başkanı Süleyman Demirel'e verilmiş olsa da söz konusu kişi de hükümeti kuramamıştır.

Hükümet kurulması için partilerin kendi aralarında birlik kurması gerekirken, yeni partilerin kurulması, sağ görüş, sol görüş ayrımının oluşması gibi nedenlerden dolayı partiler kendi aralarında birlik sağlayamamıştır. Son olarak hükümeti kurma görevi tekrar Ecevit'e verilmiş olup, CHP ve MSP politikalarında ortak noktada buluşmuş ve anlaşma sağlayarak 25 Ocak 1974'te hükümeti kurmuşlardır²²⁹.

26 Ocak 1974'te göreve başlayan CHP-MSP Koalisyon Hükümeti, sağ ve sol kesimin temsilcisi olan iki parti ortak mutabakat sağlanarak kurulmuş olsa da; her iki parti arasında ilk görüş ayrılığı genel af konusunda çıkmıştır. Hükümetin programında bu konu olsa da, genel affın kapsamını MSP geniş bulmuş ve kabul edilmesine karşı çıkmıştır. Buna rağmen CHP'nin önem verdiği bazı maddeler, af yasasından çıkarılarak kabul edilmiştir.

Af Kanununun kabul edilmesinden sonra iki koalisyon hükümeti ortağı arasında ciddi anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. İki parti arasında ikinci görüş ayrılığı hususu ise 18 yaşını tamamlayan yurttaşlara oy hakkı tanınması olmuştur. Bu konu, hükümet programında yer alsa da MSP söz konusu hususa yönelik yaklaşımı seçim

²²⁶ Alper Gülbay, "Huzursuz Bir Ortaklığın Ses Getiren Hamlesi: CHP-MSP Koalisyon Hükümeti ve Kıbrıs Barış Harekâtı", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, cilt: 15, Sayı: 30, (2019), s.335.; Sevdî, 2017, s.8.

²²⁷ Sunay ve Tunç, 2021, s. 3911-3914.

²²⁸ Murat Kasapsaraçoğlu, "Amerikan Belgelerinde Türkiye'nin İç Politikası: Ecevit ve Demirel Hükümetleri Dönemi (1974 - 1980)", *Akademik Bakış Dergisi*, cilt: 14, Sayı: 28, (2021), s.25.

²²⁹ Seyit Sevdî, "Zıt Görüşlerin Koalisyonu: CHP-MSP Koalisyonu", *Akademik Düşünce Enstitüsü*, (2017), s.8-10.

kanunda istedikleri değişikliklerin yapılması şartına bağlamıştır. Fakat söz konusu değişikliklerin ne olması gerektiği konusunda tam görüş birliğini CHP'nin kendisi de sağlayamayınca bu kanun uygulanmamıştır²³⁰.

1974 yılına gelindiğinde Yunanistan'ın Ege adaları sorunu adı altında gerginlik oluşturma çabaları ve bu kapsamda destek verdiği Kıbrıs'ta bulunan EOKA terör örgütünün Türk halkına yönelik yaptığı saldırılar, adadaki halkın haklarını savunmak ihtiyacını siyasetin baş gündemine oturtmuştur. Özellikle ENOSİS'i hayata geçirmek için kanun dışı yollarla yönetimi ele alan EOKA terör örgütünün, Kıbrıs'ta Türk nüfusunu azaltmaya yönelik girişimleri akabinde Türkiye ilk önce garantör devlet olması hasebiyle İngiltere'den yardım talep etmiş ancak buna karşılık alamayınca kendisi Garantörlük Anlaşmasının²³¹ 4. maddesine dayanarak 20 Temmuz 1974'te Kıbrıs'a çıkarma yapmıştır. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 353 sayılı kararı ile İngiltere ve Yunanistan'a *“barışın yeniden tesisini sağlamak üzere müzakerelere başlama”* çağrısında bulunmuş ve 22 Temmuz 1974'te harekâtı durdurmuştur. Bu çerçevede anlaşmaya varılamaması sonucu Kıbrıs çıkartması, yeniden 14 Ağustos

²³⁰ Kasapsaraçoğlu, 2021, s.25.

²³¹ Garantörlük (Garanti) Antlaşması (Zürich, 11 Şubat 1959): Bir taraftan Kıbrıs Cumhuriyeti, diğer taraftan Yunanistan, İngiltere ve Türkiye,

1. Anayasanın esas maddeleri ile kurulan ve düzenlenen Kıbrıs Cumhuriyetinin bağımsızlığının, toprak bütünlüğünün ve güvenliğinin tanınması ve devamının kendi ortak yararları gereği olduğunu dikkate alarak.

2. Sözü edilen anayasa ve oluşturulan duruma saygı gösterilmesini güvence altına alacak işbirliğini arzularak, aşağıdaki hususlar üzerinde anlaşmaya varmışlardır.

“MADDE 1. Kıbrıs Cumhuriyeti, kendi bağımsızlığını, toprak bütünlüğünü ve güvenliğini devam ettirmeyi ve anayasaya saygıyı güven altına almayı üstlenir. (taahhüt eder) Kıbrıs Cumhuriyeti, ayrıca tümüyle veya bir bölümüyle herhangi bir devlet ile hiçbir şekilde siyasi veya ekonomik bütünleşmeye girmeyeceğini taahhüt eder. (sorumluluğunu yüklenir) Kıbrıs Cumhuriyeti, bu maksatla adanın gerek birleşmesini, gerekse taksimini doğrudan doğruya (direkt olarak) veya dolaylı olarak gerçekleştirmeye yardımcı ve teşvik edici tüm hareketleri yasaklar.

MADDE 2. Yunanistan, İngiltere ve Türkiye, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin 1'nci maddede belirtilen taahhütlerini kaydederek, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını, ülke bütünlüğünü, güvenliğini ve anayasanın temel maddeleri ile oluşan durumu (state of affairs) tanırlar ve garanti ederler. Yunanistan, İngiltere ve Türkiye, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin diğer herhangi bir devlet ile gerek birleşmesini. Gerekse Ada'nın taksimini doğrudan doğruya veya dolaylı olarak gerçekleştirmeye yardım ve teşvik edici bir amacı olan tüm hareketleri kendi yetki ve ilgileri oranında önlemeyi üstlenirler.

MADDE 3. Bu Antlaşma hükümlerinin herhangi birinin ihlali (çiğnenmesi) halinde Yunanistan, Türkiye ve İngiltere bu hükümlere saygıyı sağlamak için gerekli girişimlerin yapılması ve önlemlerin alınması maksadıyla aralarında danışmalarda bulunmayı üstlenirler. Üç garantör devletten biri, birlikte veya birbirlerine danışarak (işbirliği halinde) hareket etmek olanağı bulunmadığı takdirde, bu antlaşmanın oluşturduğu durumu (state of affairs) münhasıran yeniden oluşturmak gayesi ile hareket etmek hakkını korumaktadırlar”.

“MADDE 4. Bu antlaşma imza edildiği gün yürürlüğe girecektir. Yüksek Akit Taraflar, Birleşmiş Milletler Şartının (charter) 102'nci maddesi hükümlerine uygun olarak bu antlaşmayı Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliğine en kısa sürede kaydettirmeyi üstlenirler”. (Daha fazla bilgi için bkz. İlyas Bozkurt, “Uluslararası Garanti Anlayışı ve 1960 Kıbrıs Garanti Antlaşması'nın Analizi”, *Savunma Bilimleri Dergisi*, cilt:1, Sayı:43, (2023), s. 135-143.).

1974 tarihinde başlamış ve 16 Ağustos 1974 yılında yapılan ateşkes ilanı ile sona ermiştir²³². Sonuç olarak Kıbrıs’a yönelik iki kez barış harekâtı düzenlenmiş ve Türk halkının hakları güvence altına alınmıştır.

CHP-MSP Koalisyon Hükümeti dönemindeki bir başka sorun da ABD’deki uyuşturucu tüketiminin artmasının, Türkiye’de üretilen haşhaşın ihracatına bağlanınca ABD, Türkiye’den haşhaş üretiminin yasaklanmasını talep etmiştir. Buna rağmen söz konusu hükümet döneminde afyon üretimine devam edilmesi kararı verilmiştir. Bunun üzerine ABD tarafından Türkiye’ye yönelik ambargo konulması kararı alınmıştır²³³. ABD’nin ambargo koyması, Türkiye’de Amerika aleyhtarı bir tavrın yayılmasına neden olmuş ve ambargonun sorumlusu olarak Bülent Ecevit görülmüş olsa da, Kıbrıs harekâtında elde edilen başarı Ecevit’in halkın gözünde tekrar olumlu bir intiba oluşturmalarını sağlamıştır.

Yukarıda belirtilen olumlu imajın yansıması olarak tek başına iktidara gelmek arzusuyla Bülent Ecevit, koalisyon hükümetinden istifa etmiştir. Bu noktada Ecevit cephesi, 1974 yılının eylül ayında MSP ile görüş ayrılıklarını kamuoyuyla paylaşmıştır. Eylül ayında Başbakan Ecevit, İskandinavya gezisine çıkacağını açıklamasının akabinde, MSP vekâleten görev üstlenecek kişinin kendilerinden olmasını istemiş fakat Ecevit, MSP’ye güvenmediğinden koltuğunu vekâleten CHP eski Genel Sekreteri Orhan Eyüpoğlu’na devretmiştir. Bunun üzerine MSP, resmi gezi kararnamesini imzalamamış ve bir hükümet krizi yaşanmıştır. Bunun sonucunda Ecevit koalisyon hükümetinden ayrılma kararı almış, 18 Eylül’de istifasını dönemin Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk’e sunmuş ve istifası onaylanmıştır²³⁴.

CHP-MSP Hükümet Koalisyonu bozulunca Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk, hükümet kurma görevini Meclis’te ikinci çoğunluğa sahip AP’ye değil; parti dışı biri olan Sadi Irmak’a vermiştir. Bu durum, hükümet kuramayan partilerden kurulu parlamentonun çalışmadığı görünümü yaratacağından diğer partileri rahatsız etmiştir. Buna rağmen hükümeti kuran Sadi Irmak, Bakanlar Kurulu listesini ve programını hazırlayarak Cumhurbaşkanı’na sunmuş ve onay almıştır. Fakat Meclis’ten güvenoyu alacak çoğunluğa erişememiştir²³⁵. Cumhurbaşkanı’nca atanan ve halkın seçmediği bir

²³² Emrah Umut Gökçe, “1974 Kıbrıs Krizinde CHP-MSP Koalisyon Hükümetinin Karar Alma Süreci”, *Uluslararası Çalışmalar Dergisi*, cilt: 2, Sayı: 1, s. 47.

²³³ Sevdî, 2017, s. 12-13.

²³⁴ Kasapsaraçoğlu, 2021, s.29.

²³⁵ Soner Dursun, “Türk Siyasal Hayatında Milliyetçi Cephe Hükümetleri (1975-1977)”, *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi*, cilt:7, Sayı: 20, (2018), s.428.

kişinin kurduğu bu hükümet “Çankaya Hükümeti” olarak anılmış ve Meclis’ten güvenoyu alamayan ilk cumhuriyet hükümeti olmuştur.

Her ne kadar Sadi Irmak Hükümeti güvenoyu alamasa da beş ay süreyle yönetimde bulunmuştur. Ortada güvenoyu alan bir hükümet olmadığından Meclis de denetim görevini yapamamış ve erken seçim kararı da alınamamıştır. Bu ortamda milli meselelerde bile birlik sağlanamamıştır. En basit örneği de ABD’nin Türkiye’ye karşı aldığı ambargo kararını kınamak üzere hazırlanan önergenin imzalanamaması olmuştur. Bu aşamada eski Cumhurbaşkanılarından Celal Bayar devreye girerek CHP ile DP’nin “*Milli Cephe*” adı altında bir hükümet kurmasını önerse de sonuç alamamıştır. Bu arada Bülent Ecevit, Kıbrıs Barış Harekatı’nda halkın gözünde yer alan değerine binaen tek başına iktidara geleceğini düşünmüş ise de; istifası ve erken seçim süreci sağ partilerin birleşmesine zemin hazırlanmıştır²³⁶.

1975 yılına gelindiğinde Fahri Korutürk, Sadi Irmak’ı yeniden hükümeti kurmakla görevlendirmiştir. Irmak, milli koalisyon hükümeti kuracağını belirterek partilerden destek istemiştir. Ancak bu teklife AP ve MSP karşı çıkarak tek çözümün milliyetçi cephe hükümeti olduğu belirtmişlerdir. Partilerden destek alamayan Irmak, hükümeti kurma görevini Cumhurbaşkanı’na iade etme zorunda kalmıştır. Bunun üzerine hükümeti kurma görevi, AP’ye verilmiştir. Bunun neticesinde ise Türk siyasal hayatında yer edinen Milliyetçi Cephe Hükümetleri süreci başlamış oluyordu²³⁷.

Birinci Milliyetçi Cephe Hükümeti’nin oluşturulması sırasında Necmettin Erbakan’ın kabineden 11 bakanlık istemesi, Süleyman Demirel başkanlığındaki hükümetin kurulmasını geciktirmiştir. Nihayetinde partiler arasında yapılan anlaşma gereği AP 16, MSP 8, CGP 4 ve MHP 2 olacak şekilde bakanlıklar dağıtılmıştır. Demirel’in başbakanlığında kurulan Birinci Milliyetçi Cephe Koalisyon Hükümeti, dört partili yapısı ile dikkat çekmiş ve güvenoyu sürecine kadar partiler arası milletvekili transferleri olmuş en son olarak Meclis’ten bu hükümet 222 kabul, 218 ret ve 2 çekimser oyla göreve başlamıştır²³⁸. Söz konusu hükümet 21 Haziran 1977’ye

²³⁶ Yasin Coşkun, “I. Milliyetçi Cephe Hükümetinin İlk Üç Ayında Türk Siyasal Hayatı ve Mecliste İktidar-Muhalefet İlişkisi”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, cilt:38, Sayı:20, (2017), s. 276-278.

²³⁷ Yakup Kaya ve Hüseyin Şahin, “Türk Siyasal Yaşamında Milliyetçi Cephe Hükümetleri Dönemi”, *Tarihin Peşinde Dergisi*, Sayı: 19, (2018), s. 515-540.

²³⁸ Murat Karataş, “Türkiye’nin 1970’li Yılları ve Milliyetçi Cephe Hükümetleri”, *Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, cilt:5, Sayı:10, (2022), s.387.

kadar görev yapmış ve sonrasında söz konusu partiler arası ayrılıktan dolayı dağılmıştır.

AP önderliğinde kurulan Birinci Milliyetçi Cephe Koalisyon Hükümeti, kendisini milliyetçi muhafazakâr olarak tanımlamıştır. 1965-1971 yıllarında tek başına iktidar olan AP, sonraki dönemde güç kaybetse de 1975 yılında Milliyetçi Cephe Koalisyonunun en büyük ortağı olarak yeniden iktidara gelmiştir. Söz konusu koalisyonda yer alan MSP, 1973'te CHP ile koalisyon hükümeti kurmuşsa da 1974'te söz konusu hükümetin dağılması ile 1975'te milliyetçi cephe ile tekrar iktidar ortağı olmuştur.

Birinci Milliyetçi Cephe Koalisyonu döneminde üniversitelerdeki çatışmalarıyla öğrenci olayları, şiddetini arttırmış ve anarşi boyutuna ulaşarak toplumsal kargaşaya sebep olmuştur. Bu olaylara bağlı olarak 1977'de siyasal cinayetler artmış ve öğrenci olayları önlenemez hale gelmiştir. Bu sırada Başbakan Süleyman Demirel'in kendisi dahi yaptığı gezi ve toplantılarda bu şiddet olaylarından nasibini alarak yaralanmış, kendisinin değil Türk demokrasisinin yara aldığını belirtmiştir. Bu şiddet olaylarından Alparslan Türkeş gibi Bülent Ecevit de en çok saldırıya uğrayan liderlerden olmuştur. Bu dönemde cephe hükümetince birçok üst dereceli memur görevden alınmıştır. Özellikle de bakanlıklardaki görevden alma ve atama sayıları oldukça yüksek olmuştur²³⁹.

Birinci Milliyetçi Cephe Hükümeti, içte şiddetli çatışmalar ve anarşi eylemleri gibi toplumsal krizlerle dışta da Kıbrıs Sorunu gibi büyük sorunlarla mücadele etmiştir. Tam da bu sırada 22 Ekim 1975'te Türkiye'nin Viyana Büyükelçisi Daniş Tunalıgil, üç Ermeni militan tarafından öldürülmüştür²⁴⁰. Olayı gerçekleştirenler, dünyaya sözde 1915 yılında yapıldığı iddia edilen Ermeni katliamının intikamını aldıklarını ilan etmişlerdir. Olayı yapanlar kendilerini “Asala” (Ermeni Ulusal Kurtuluş Ordusu) olarak tanıtmışlardır. Bu olaydan iki gün sonra da Paris Büyükelçisi İsmail Erez bir önceki suikaste benzer şekilde katledilmiştir²⁴¹. Bu yolla ASALA terör örgütünün eylemleri, hükümeti zor durumda bırakmış ve 1980 yılına kadar 40 Türk diplomat bu örgüt tarafından öldürülmüşlerdir²⁴².

²³⁹ Süleyman Erkan, “CIA Günlük Raporlarına Göre Türkiye’de 1978 Bülent Ecevit Hükümeti Dönemi”, *History Studies*, cilt:9, Sayı:1, (2017), s.129-130.

²⁴⁰ Cumhuriyet Gazetesi, 23 Ekim 1975, Sayı:18.402, s.1-9

²⁴¹ Cumhuriyet Gazetesi, 25 Ekim 1975, Sayı:18.404, s.1-9

²⁴² Dursun, 2018, s.432.

12 Eylül 1980'e giden süreçte özellikle sol işçi hareketlerindeki artışlar, bunun sebep olduğu toplumsal baskılar, beraberinde gelen 1977 yılındaki Sivas²⁴³, Bingöl²⁴⁴, Malatya²⁴⁵, Çorum²⁴⁶, 1 Mayıs Taksim olayı²⁴⁷, Kahramanmaraş²⁴⁸, olayları

²⁴³ Sivas olayları 1978 yılının 3-7 Eylül tarihinde gerçekleşti. Nüfusunun çoğunluğu Alevi olarak bilinen Alibaba Mahallesi'nde başladı ve oradan bütün şehre bir çığ gibi yayıldı. Adli kayıtlara ve tutanaklara "olayların" mezhepsel kıyım amaçlı olduğu kaydedildi. Üç gün içerisinde 10 vatandaş öldü ve 100'e yakın kişi yaralandı. Sivas'ta 1000'den fazla iş yeri, bina ve ev tahrip edildi. Pazar yerinde 2 çocuk, birisi Sünni, öbürü Alevi, arasında başlayan bir çocuk kavgası sağcılar tarafından "mezhep" çatışmasına dönüştürüldü. Sağcıların "Aleviler camilere saldırıyor" diye halkı tahrik etmesi, bağnazları sokağa çağırması adeta katliama davetiye çıkarıyordu. Bir ateş gibi bu söylem tüm kente hızla yayıldı. Tahrikler sonucu kentin çeşitli yerlerinde başlayan olaylar sırasında genellikle Aleviler ile solcu ve CHP'li olarak tanınan kişilerin ev ve işyerleri benzin dökülerek yakılmış, bazı yerler de otomatik silahlarla taranmıştı. Katliam sırasında bazı işyerlerine ve binalara da patlayıcı madde atılmıştı. Kentin çeşitli yerlerinde başlayan olaylar karşısında güvenlik kuvvetleri etkisiz kalmış, çevre il ve ilçelerden yardım istenmişti ve valilikçe sokağa çıkma yasağı konmuştu. (Daha fazla bilgi için bkz. Cumhuriyet Gazetesi, 4 Eylül 1978, Sayı: 19.436, s.1-5.)

²⁴⁴ 1977 Belediye seçimlerinde, MHP'den Bingöl Belediye Başkan adayı olmuştur. MHP'nin Bingöl'de % 33 oy oranı ile birinci parti olarak, 29 yaşında Bingöl Belediye Başkanlığı'na seçilmişti. Belediye Başkanlığını kazandıktan sonra kendisine yönelik tehditler yoğunlaşmış, ardından bunu silahlı saldırılar takip etmiştir. İlk silahlı saldırıda evleri otomatik silahlarla taranmış, yara almamıştı. 26 Ekim 1978 yılında kendisine yönelik yapılan ikinci silahlı saldırıda ağır şekilde yaralanmış, önce Bingöl Devlet Hastanesine, daha sonra da Elazığ Devlet Hastanesine kaldırılmıştır. Burada ameliyata alındı, ancak ameliyat sırasında verilecek olan kanın yanlış kan olduğu anlaşıncı bizzat Alparslan Türkeş tarafından özel ambulans uçakla Ankara'ya, Ankara Tıp Fakültesi Hastanesine kaldırılmıştır. Hikmet Tekin, bu saldırıdan bir böbreğini kaybederek kurtulmuştur. Taburcu olduktan sonra raporunu kullanmadan tekrar Bingöl'deki görevine başlamıştı. Defalarca koruma ve silah ruhsatı istemesine rağmen bu imkân devrin idarecileri tarafından sağlanmamıştı. Hikmet Tekin, 12 Ağustos 1979'da gece Bingöl'e dönerken teröristlerce düzenlenen suikast sonucu kendisi, annesi Hamdiye Tekin, kardeşi İngilizce öğretmenini olan Ahmet Tekin şehit olmuştur. (Daha fazla bilgi için bkz. Cumhuriyet Gazetesi, 27 Ekim 1978, Sayı: 19.487, s.1-9.)

²⁴⁵ Malatya Olayları, 17 Nisan 1978'de Türkiye'nin Malatya ilinde meydana gelen Alevi karşıtı şiddet olayları ve cinayetler. Dönemin belediye başkanı Hamit Fendoğlu'nun öldürülmesi üzerine Sünni İslamcı grupların şehrin Alevi ve solcu bölgelerine girmeleri ve şiddet kullanmaları ile gelişmiş olaylarda 3'ü çocuk olmak üzere 8 kişi öldürülmüş, 20'si ağır olmak üzere 100 kişi yaralanmış ve yaklaşık 1000 iş yeri tahrip edilmiştir. (Daha fazla bilgi için bkz. Cumhuriyet Gazetesi, 19 Nisan 1978, Sayı: 19.298, s.1-5.)

²⁴⁶ Çorum Olayları: Çorum'da 1980 Mayıs-Temmuz aylarında meydana gelen, siyasi ve dini temelli olarak ortaya çıkan kanlı olaylardır. Ülkücülerin, Alevi mahallesi olarak bilinen Milönü Mahallesi'ne saldırması üzerine, çoğu Alevi olmak üzere resmî kaynaklarca 57 yurttaşın ölümü ve yüzlercesinin yaralanmasıyla sonuçlanmıştır. [Daha fazla bilgi için bkz. Cumhuriyet Gazetesi, 11 Temmuz 1980, Sayı: 20.102, s.1.)

²⁴⁷ 1 Mayıs 1977 günü İşçi Bayramı'nı kutlamak üzere çeşitli illerden İstanbul'a gelenler ile birlikte yaklaşık 500 bin kişi Taksim Meydanı'ndaki kutlamalara katıldı. Katılımın yüksek olması sebebiyle kortejlerin alana girmesi uzun sürmüş, konuşmalar da uzamıştır. Saat 19.00 sularında dönemin DİSK genel başkanı Kemal Türkler konuşmasının sonuna geldiğinde etraftan silah sesleri duyulmaya başlandı. Sular İdaresi binasının üstünden ve meydana otelin çeşitli katlarından açılan bu ateş sonucu insanlar panik halde kaçışmaya başladı, kısa bir süre içinde Intercontinental Otelinin (Bugün The Marmara Otel) de üst katlarından da ateş açıldı.

İnsanlar panik halde kaçmaya çalışırken polis de ses bombaları ve panzerlerle kalabalığa müdahale etmeye başladı. Kalabalık, kaçmak için özellikle Kazancı Yokuşu'na yöneldi ancak burada bulunan bir kamyonun yolu tıkanması yığılmaya ve buna bağlı ezilmelere sebep oldu. 28 kişi ezilme ya da boğulma nedeniyle, 5 kişi silahla vurulma nedeniyle, 1 kişi de panzer altında kalarak toplamda 34 kişi yaşamını yitirdi, yaklaşık 130 kişi de yaralandı. DİSK'in yayınladığı listede ise 36 kişinin öldüğü belirtilmiştir. (Daha fazla bilgi için bkz. Cumhuriyet Gazetesi, 2 Mayıs 1977, Sayı: 18.951, s.1-12.)

²⁴⁸ Ülkücü Gençlik Derneği tarafından getirilen "Güneş Ne zaman Doğacak" adlı film 16 Aralık 1978'de Çiçek Sineması'nda gösterime sokuldu ve filmin 19 Aralık 1978'de saat 20.00 seansının arasında bir

ile birlikte sol ve sağdan sembolik isimlere düzenlenen suikastlerde artış olmuş ve ülke genelinde ciddi bir kötü dönem başlamış oluyordu.

Birinci Milliyetçi Cephe Hükümeti döneminde 1977 yılı itibariyle siyasi alanda olduğu gibi ekonomide de ciddi sıkıntılar yaşanmıştır. Bu bağlamda gıda ve et ürünlerinde artış olmuş, tütün piyasasının açıklanmaması sebebiyle sigara kıtlığı yaşanmış ve Türk Lirası, dolar karşısında önemli ölçüde değer kaybetmiştir. Bunun doğal sonucu olarak 1977’de cari açık artmış, enflasyon yükselirken, petrol fiyatları tırmanışa geçmiş ve ekonomideki yıkıcı etki fazlalaşmıştır²⁴⁹. Buna rağmen kamuoyunun tepkisinden çekinen hükümet herhangi bir vergi düzenlemesi yapmamıştır. Bu durum, yaşanan kriz ve sıkıntıların iyice içinden çıkılmaz bir hale gelmesine ortam hazırlamıştır.

Milletvekilliği Genel Seçimlerine bir aylık süre kalmışken; 1 Mayıs 1977’de yapılan miting öncesi basında kanlı olaylar olacağına yönelik haberler çıkmasına rağmen Hükümet, bu mitingi engellememiştir. Söz konusu mitingi provokatörler, kana bulamış ve kırk bine yakın kişi ölmüştür. Sonuç olarak, 5 Haziran 1977 Milletvekilliği Genel Seçimlerine kadar yönetimde kalan söz konusu Hükümet, iç politikadaki karışık olaylar ve bunun doğal sonucu olan terör ve şiddet olaylarıyla ekonomik krizin doğurduğu sorunlarla mücadele etmek durumunda kalmıştır.

bomba patlatıldı. Sinemada bulunanlar slogan atarak bazı devlet binalarına zarar vermeye başladı. Ertesi gün 20 Aralık’ta bu kez Alevi ve solcuların çoğunlukla gittiği Akın Kırathanesi’ne patlayıcı madde atılması sonucu iki kişi yaralandı. 21 Aralık günü Maraş Meslek Lisesi öğretmenlerinden Hacı Çolak ve Mustafa Yüzbaşıoğlu okuldan evlerine giderken silahlı saldırıya uğradı. Olay sonucu solcu olarak bilinen öğretmenlerden Hacı Çolak olay yerinde, Mustafa Yüzbaşıoğlu da hastanede yaşamını yitirdi. Ölümünün ardından 22 Aralık 1978 günü öğretmenlerin cenaze töreni esnasında; “Komünistler ve Aleviler Cuma namazında camileri bombalayacaklar, Müslüman kardeşlerimizi katledecekler, bunun hazırlığını yapıyorlar. Müslüman kardeşlerimizi katliamdan korumak için toplanalım”, şeklindeki sloganlara Maraş Müftüsünün de katılımlarıyla halk, Aleviler aleyhinde kışkırtılarak tahrik edilmiştir. Cenazede yaşanan çatışmalar, güvenlik güçleri de yetersiz kalınca, büyük bir korkuya yol açmış ve vatandaşlar dağılmıştır. Boşta kalan cenazeleri askerler yeniden hastaneye kaldırmış ve bu andan itibaren saldırgan gruplar kent içine dağılarak önlerine gelen özellikle DİSK, TÖB-DER, Pol-DER, CHP, TİKP, Tekstil Sendikası ve Sağlık Müdürlüğü binalarını tahrip etmeye başlamıştır. Neticede üç saldırgan hayatını kaybederken yüze yakın bina zarar görmüştür.

İlk gün yaşanan olaylarda ölenlerin sayısı 33 iken 300’den fazla yaralı bulunuyordu. Olaylar başladığında halkın büyük çoğunluğu Vilayet Konağına sığınmak zorunda kalıyor ve katliam yaş, cinsiyet ayrımı gözetmeksizin neredeyse bir soykırım niteliği taşımaktaydı. 23-24 Aralık 1978 günlerinde de aynı saldırılar sürdü ve ölenlerin sayısı 98’e ulaştı. 26 Aralık günü de 13 ilde sıkıyönetim ilan edildi. Olaylar durdurulduğunda ölenlerin sayısı 111’e ulaşmış, 1000’in üstünde kişi yaralanmış, 552 ev yakılmış, 289 işyeri tahrip edilmiş ve 8 otomobil tamamen yakılmıştır. (Daha fazla bilgi için bkz. Zeyyat Bandoğlu, “Maraş Olaylarının Bütünsel Yaklaşım Modeli ile Analizi”, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Ordu (2016), s. 592-594.

²⁴⁹ Abdulvahap Akıncı, “Türk Siyasal Hayatında 1980 Sonrası Darbeler ve E-Muhtıra”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt: 15, Sayı: 2, (2013), s. 41-59.

Yukarıda belirtilen zor ve sorunlu bir süreç içerisinde yapılan 1977 Milletvekiliği Genel Seçimlerinde CHP, oyların %41'ini almasına rağmen hükümeti oluşturabilecek yeterli çoğunluğu elde edememiştir. Buna karşın diğer sağ partiler, Süleyman Demirel'in başkanlığında bir araya gelerek İkinci Milliyetçi Cephe Hükümeti kurmuşlardır. Söz konusu Hükümet, TBMM'de güvenoyu alarak 1978 yılının ocak ayına kadar iktidarda kalabilmiştir. Bu kadar az bir süre görevde kalan İkinci Milliyetçi Cephe Hükümeti, bir süre sonra Meclise verilen gensoruyla iktidardan düşürülmüştür²⁵⁰.

İkinci Milliyetçi Cephe Hükümeti'nin görevden düşürülmesinden sonra 1978 Ocak ayında Bülent Ecevit tarafından hükümet kurulmuş ve sadece 18 ay görevde kalabilmiştir. Bu süreçte Ecevit Hükümeti, 14 Ekim 1979'da yapılan ara seçimlerde ciddi bir biçimde oy kaybederek hükümetten istifa etmiştir. Görevden ayrılan Ecevit hükümeti yerine örtülü Üçüncü Milliyetçi Cephe Hükümeti, Süleyman Demirel başkanlığında kurulmuştur. Bu hükümet de çok az bir süre yani 12 Kasım 1979-12 Eylül 1980 arası iktidarda kalmış ve 1980 Askeri Darbesiyle görevi sona ermiştir²⁵¹. Bu gelişmeler ve olaylar, askeri darbe öncesinde ülkenin ne derece zor durumda olduğunu ve geçici görevlerle oluşturulan başarısız hükümet deneyimleriyle darbe sürecine doğru sürüklendiğini ortaya çıkarmaktadır.

²⁵⁰ Saim Gökçe, "İki Darbe Arası Türk Demokrasisi (1961-1980)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 67, (2020), s.249-250.

²⁵¹ Kaya ve Şahin, 2018, s.534; Lütfi Arslan, "Türkiye'nin 1961-1980 Arası Döneminde Siyasi Açmazları ve Koalisyonlar", *Dünya İnsan Bilimleri Dergisi*, Sayı:1, (2023), s.165-166.

İKİNCİ BÖLÜMÜ: 1982 ANAYASASI'NIN HAZIRLANMA SÜRECİ VE GENEL ÖZELLİKLERİ

2.1. 1982 Anayasası'nın Hazırlanmasındaki En Önemli Olay Olan 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi ve Sonrasındaki Gelişmeler

Türkiye'de 12 Mart Askeri Muhtırası'ndan sonra yapılan düzenlemeler, mevcut sorunları çözmede yeterli olmamıştır. 1971 ve 1973 yıllarında 1961 Anayasası'nda yapılan değişiklikler, mevcut sorunları çözemediği gibi ülkenin daha da karmaşık bir sürece gitmesine ortam hazırlamıştır. Bu duruma rağmen ne hükümet ne de muhalefet, sorunları çözmek için ortak bir duruş sergileyememiştir²⁵². Bu süreçte siyasetin sağ ve sol diye ikiye bölünmesi, öğrenci olaylarının artmasında etkili olmuş ve ülke genelinde ağırlaşan ekonomik durum sebebiyle köyden şehre göçler başlamıştır²⁵³.

Yaşanan kaos ortamı içerisinde çözüm yolları aranırken, cumhurbaşkanının mevcut Meclis tarafından seçilememesi yeni bir krizi daha ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda, Cumhurbaşkanlığının seçim turlarından bir sonuç alınamamış ve seçim krizi toplum üzerinde de olumsuz etki yaratmıştır. Hatta bazı grupların askerin yönetimi eline alması gerektiği yönünde beklentileri oluşmaya başlamıştır²⁵⁴. Bu durum, yukarıda ifade edildiği üzere ülke genelinde ve bilhassa Meclis'te bir istikrarın bulunmadığını bir kez daha ortaya çıkarmaktadır.

Yönetimde istikrar ve bütünlüğün bulunmadığı tarihlerde hem öğrenci olayları hem işçi hareketleri hem de toplumsal bir ayrışmanın neticesi olarak oluşan sağ-sol davaları, Türkiye'de kaos ortamının oluşmasına etki eden diğer faktörlerdendir. Özellikle toplumsal sorunlar sonucu ortaya çıkan ayrılıkçı hareketler, toplum üzerindeki baskı ve toplumsal şiddeti arttırmıştır. Bunların sonucu olarak 1 Mayıs 1977'deki işçi hareketleri sonucu yaşanan kanlı olaylar, Bingöl, Malatya, Çorum, Sivas ve Kahramanmaraş'ta yaşanan sağ-sol davaları bahane edilerek çıkarılan olaylar, toplumsal huzur ve barışın bozulmasına ortam hazırlamıştır²⁵⁵. Bu olaylardan açık bir biçimde, askeri darbe öncesinde Türkiye'de ciddi toplumsal sorunların olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu olaylar, toplumsal gerginliklere sebep olmuş ve sağ-sol

²⁵² Dursun, 2005, s. 191.

²⁵³ Akıncı, 2013, s. 42.

²⁵⁴ Dursun, 2000, s. 191.

²⁵⁵ İsmet Akça, *Türkiye'de Ordu-Siyaset İlişkisi, Türk Siyasal Hayatı*, (Editör: Ahmet Demirel, Süleyman Sözen), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2013, s. 184.

davaları gibi fraksiyonların önünü açmıştır. Bu da, 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi ve 12 Mart 1971 Muhtırası gibi yeni darbe ya da müdahale gibi olayların yeniden yaşanmasının sebebi olmuştur. Bu süreç, aşağıda gösterildiği gibidir.

12 Eylül 1980 Askeri Darbesine kadar 1.606 vatandaş, meydana gelen şiddet olaylarında hayatını kaybetmiştir²⁵⁶. Ortaya çıkan şiddet eylemleri ve anarşik olaylar sebebiyle devletin otoritesi sarsılmış ve insanların güvenliği tehdit altında kalmıştır. Güvenlik konusunun bu kadar gündem olduğu bir süreçte iktidar ve muhalefet partileri arasında da ciddi çekişmelerle anlaşmazlıklar olmuştur. Siyasi partiler tarafından bu kriz ortamından çıkmanın tek yolu erken seçim olarak görülmüş ve bu kapsam da MSP tarafından verilen erken seçim teklifi Meclis'teki iktidar ve muhalefet tarafından desteklenmemiştir. Böylece askeri darbenin yapılması öncesinde Türkiye'de önü alınmaz sorunlar görülmüş ve bu da Türkiye'ye yeniden Ulusal Egemenliğe büyük darbe vuran bir sürece doğru gitmesine ortam hazırlamıştır.

12 Eylül Askeri Darbesi'nin ortaya çıkmasında iç sebepler olduğu gibi bazı dış sebepler de etkili olmuştur. Bunlar arasında, İran'da 1979'da İslam Devriminin yapılması, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgal etmesi ve ABD'deki Türkiye aleyhinde özellikle Jimmy Carter'in sözleri yer almaktadır. Ayrıca Batı ülkelerinde Süleyman Demirel hükümetine karşı olan politikalar da dış etkenler arasında gösterilebilir²⁵⁷.

12 Eylül 1980 Askeri Darbesinden önce İsrail, 30 Temmuz 1980'de Kudüs'ü ebedi başkent ilan etmiştir. Bu durumun etkileri, Türkiye'de hemen görülmüş ve konu TBMM'ye taşınmıştır. Konuyla ilgili olarak MSP tarafından Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen aleyhine gensoru önergesi verilmiş ve süreci iyi yönetemediği gerekçesiyle bakanlıktan istifa ettirilmiştir²⁵⁸. Bu olaydan hemen sonra 6 Eylül 1980'de Konya'da "*Kudüs'ü Kurtarma Mitingi*"²⁵⁹ yapılmış ve bu sırada İstiklal Marşı okunurken ayağa kalkmayan bir grubun sloganları rejime yönelik tehdit olarak algılanmıştır. Bu durum, parti yetkililerince kışkırtma olarak nitelense de TSK'daki cuntacılar tarafından hazırlanan darbe planının olgunlaşmasında etkili rol

²⁵⁶ Dursun, 2000, s. 201.

²⁵⁷ Akıncı, 2013, s. 42.

²⁵⁸ Cumhuriyet Gazetesi, 6 Eylül 1980, Sayı: 20.157, s.1-9.

²⁵⁹ Cumhuriyet Gazetesi, 8 Eylül 1980, Sayı: 20.159, s.1-5.

oynamıştır²⁶⁰. Bu olaydan hemen sonra 12 Eylül 1980’de MGK²⁶¹ üyeleri başta Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren ve diğer üst düzey komuta kademesinde bulunan kişilerin katılmasıyla emir komuta zinciri içerisinde askeri darbe yapılmıştır.

Darbenin ardından mevcut Meclis ve hükümet faaliyetleri sonlandırılmış, yasama ve yürütme faaliyetlerinin devam etmesi için askeri hiyerarşiye uygun olarak ülke yönetimine el konulmuştur. Daha sonra Deniz Kuvvetleri Komutanlığı’ndan Emekli Tuğamiral Bülent Ulusu’nun başkanlığında 20 Eylül 1980’de daha çok asker kökenli ve sağ görüşe mensup kişilerden oluşan Bakanlar Kurulu oluşturulmuştur²⁶². Söz konusu Bakanlar Kurulu’nda Turgut Özal Başbakan Yardımcısı olarak görev almıştır²⁶³. Bu dönemde yasama organı görevini MGK, yürütme organı görevini ise Bakanlar Kurulu yürütmüştür.

Yukarıda belirtildiği üzere askeri darbe, üst düzey komutanların komutasında alt rütbelerdeki askerlerin de desteğiyle bir bütünlük içerisinde gerçekleşmiştir. Darbe sonrasında ülke genelinde MGK tarafından yapılan uygulamalar kapsamında 535

²⁶⁰ Davut Dursun, *12 Eylül Darbesi*, Şehir Yayınları, İstanbul 2005, s.73-89.

²⁶¹ 12 Eylül 1980 tarihinde gerçekleşen askeri darbe ile ülkenin fiili idaresi Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan EVREN’in başkanlığında kurulan ve üyelerini Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Nurettin ERSİN, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Tahsin ŞAHİNKAYA, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Nejat TÜMER, Jandarma Genel Komutanı Sedat CELASUN ve Orgeneral Haydar SALTİK’in oluşturduğu “Milli Güvenlik Konseyi” üstlendi. Hükümet ve TBMM’nin aynı gün dağıtılmasından sonra Milli Güvenlik Konseyi’nin başkanı olarak Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan EVREN, Cumhurbaşkanlığı yetkilerini üzerine aldı. Bir süre sonra da bir emekli Amiral olan dönemin Roma büyükelçisi Bülend ULUSU’nun başbakanlığında dış dünyaya demokratik bir görüntü vermek amacıyla MGK’nın denetimine tabi yeni bir hükümet kuruldu. (Daha fazla bilgi için bkz. Resmi Gazete, 12 Eylül 1980, “IV numaralı Bildiri”, Sayı: 17.103, s. 8.)

²⁶² Cumhuriyet Gazetesi, 21 Eylül 1980, Sayı: 20.172, s.1-5.

²⁶³ 24 Ocak kararlarıyla gerçekleştirilen en önemli düzenlemenin içe yönelik sermaye birikim sürecinde baskı altında tutulan faizlerin serbest bırakılması olduğunu belirtmektedir. Devletin diğer bir müdahalesi, ithalat, ihracat ve döviz rejimine ilişkin bir dizi düzenlemeye yönelmesidir. 24 Ocak 1980 Ekonomi Programı ile birlikte, ihracatı organize edecek bir İhracatı Teşvik ve Uygulama Dairesi’nin kurulmasına karar verilmiştir. İhracat yapanlara bir İhracat Teşvik Belgesi verilmesi kararlaştırılmıştır. Diğer ihracatçılar için bir İhracat Teşvik Fonu oluşturulmuş ve böylece ihracat teşvik kredileri verilmeye başlanmıştır. 24 Ocak Kararlarının ana hatları şu şekildedir:

1. %32,7 oranında devalüasyon yapılarak günlük kur ilanı uygulamasına gidilmiş,
2. Devletin ekonomideki payını küçülten önlemler alınmış, KİT’lerdeki uygulamaya paralel olarak tarım ürünleri destekleme alımları sınırlandırılmış.
3. Gübre, enerji ve ulaştırma dışında sübvansiyonlar kaldırılmış.
4. Dış ticaret serbestleştirilmiş, yabancı sermaye yatırımları teşvik edilmiş, kâr transferlerine kolaylık sağlanmış.
5. Yurt dışı müteahhitlik hizmetleri desteklenmiştir.

6. İthalat kademeli olarak liberalize edilmiş, ihracat; vergi iadesi, düşük faizli kredi, imalatçı ihracatçılara ithal girdide gümrük muafiyeti, sektörlerle göre farklılaşan teşvik sistemi ile teşvik edilmiştir. (Daha fazla bilgi için bkz. Şinasi Öztürk, Fethi Nas ve Ergün İçöz, "24 Ocak Kararları, Neo-Liberal Politikalar ve Türkiye Tarımı", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:2, (2008), s. 15-32.)

kanun çıkarılmıştır. Ayrıca 1980-1983 yılları arası MGK'nın bütün uygulamaları ve faaliyetleri yargıya kapatılmıştır²⁶⁴.

12 Eylül Askeri Darbesinden sonra Sıkıyönetim Kanunu'nu gereğince ülkenin birlik ve beraberliğine, anayasal ve demokratik düzene zarar verme gerekçesiyle yayın yapan birçok gazete ve dergi kapatılmıştır. Kapatılan gazeteler arasında Demokrat, Hergün ve Aydınlık yer almaktadır. Bunun yanında kapatılmayan, ancak darbenin yapıldığı tarihten 12 Mart 1984'e kadar yayınları durdurulan bazı gazeteler ise şunlardır²⁶⁵: Cumhuriyet, Tercüman, Günaydın, Güneş, Milliyet, Tan, Hürriyet ve Milli Gazete'dir.

Dönemin baskısından en çok etkilenen basın, darbenin etkilerini sansürlerle hissetmeye başlamış, daha sonra yayın durdurma ve kapatmaya kadar devam eden bir süreç işlemiştir. Darbe bildirisi ve Kenan Evren'in halka hitap konuşması TRT'de yayımlanmıştır. Bu dönemde TRT Genel Müdürü Doğan Kasaroğlu görevine devam ediyorken, TRT yönetimini Tümgeneral Servet Bilgi ele almış ancak Kasaroğlu'nun görevine devam etmesi istenmiştir. Süreç içerisinde Bilgi'nin TRT'den ayrılmasıyla asker yönetimi sona ermiş fakat MGK'nın sıkı kontrolü devam etmiştir²⁶⁶.

TRT'ye yönelik yapılan müdahalenin ardından sadece MGK'nın izin verdiği haberler yapılmış, darbeyi eleştiren ve alınan kararların aleyhine yapılacak hiçbir yayına izin verilmemiştir²⁶⁷. Ayrıca 12 Eylül Askeri Darbesinin nedenlerini anlatan ve darbe öncesinde yaşanan olayların anlatıldığı "12 Eylül", " 12 Eylül 1980 Darbesi Dönemi Türkiye" ve "12 Eylül 1980 Dönemi'nde Arananlar" adlı belgesel ve programlar hazırlanarak darbe sonrasında Türk halkının huzur ve refahını anlatan sokak röportajları yapılmıştır.

12 Eylül 1980 Askeri Darbesi, Türkiye'de farklı bir hayatın başlangıcı olmuştur. Esasında bu darbe, 1971 Askeri Muhtıra sonucundaki olayların bir neticesi olmuştur²⁶⁸. Bu darbe, Cumhuriyet tarihinde yaşanan en sert süreçlerden birisi

²⁶⁴ Bilal Nergiz, 12 Eylül Döneminde Milli Güvenlik Konseyi'nin Isınma Faaliyetleri (12 Eylül 1980 – 18 Ekim 1982), (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı*, İstanbul 2012, s. 125.

²⁶⁵ Burhan Kurşun, "12 Eylül 1980 Askeri Darbesi, Demokrasi ve Türk Basını", *Academia Dergisi*, s.1-16.

²⁶⁶ Sadık Çalışkan, "12 Eylül Darbesi'nde Televizyon Yayınlarında Propaganda Faaliyetleri Üzerine İnceleme", *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi*, cilt: 10, Sayı: 1, (2020), s. 94.

²⁶⁷ Aras Erdoğan, *Umut Adam Ecevit*, (2. Baskı), Kesit Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 65.

²⁶⁸ Murteza Hasanoglu ve Rauf Aliyev, " Türkiye Ve Kafkaslar 'da Siyasi Tarih: Demokrasi, Darbeler, Muhtıralar", *Uluslararası Demokrasi Sempozyumu, Demokrasi: Darbeler ve Tepkiler, Giresun Üniversitesi*, (2016), s. 238.

olmuştur. Özellikle darbeyi yapan MGK, almış olduğu kararlarda bu sertliği yansıtmış ve yasakların yoğun olduğu bir karar süreci yaşanmasına zemin hazırlamıştır.

Darbe döneminde yüz binlerce gözaltılarla, tutuklamalarla, idamlarla ve işkencelerle birçok kişi mağduriyet yaşamıştır. Bunların başında siyasi partilerin liderlerinden AP Genel Başkanı ve Başbakan Süleyman Demirel, CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit, MSP Genel Başkanı Necmettin Erbakan ve MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş'in siyasi yasaklı hale getirilmesi yer almaktadır²⁶⁹. Ayrıca siyasi parti liderlerinden bazıları tutuklanmış, bazıları farklı yerlere gönderilmiş ve genel olarak siyasi yasak cezası da verilmiştir. Bunun dışında sendikal haklara ve özgürlüklere kısıtlama getirilmiş liberal ekonomi politikaları devreye girmiştir.

12 Eylül Askeri Darbesinin antidemokratik uygulamaları diğer darbe süreçlerine göre daha sert boyutlarda olmuştur²⁷⁰. Hamzaköy ve Uzunada'ya gönderilen parti liderleri tutuklanmış ve partiler kapatılmıştır. Darbe sürecinde açılan davalarda 230 bin kişi yargılanmış, 7 bin kişi için idam cezası istenmiş, 517 kişi idam cezasına çarptırılmış, idam cezası alanların 50'si asılmıştır. Siyasi mülteci olarak yurtdışına 30.000 vatandaş gitmiş ve bu süreçte toplam 14.000 kişi vatandaşlıktan çıkarılmıştır²⁷¹.

2.2. 1982 Anayasası'nın Hazırlanma Süreci

1982 Anayasası'nın hazırlanmasına sebep olarak darbe sonrasında siyasette yaşanan tikanıklar, parlamentonun verimli çalışamaması, yürütmenin güçsüzlüğü, anarşinin önlenememesi, suikastlar ve bunun gibi birçok olumsuzluklar yaşanmış olması yeni anayasanın hazırlanmasına dayanak olmuştur²⁷². 1980 Askeri Darbesi sonrasında, 12 Eylül anlayışına uygun olarak ülkede yeni bir yönetim anlayışı başlamıştır. Bu kapsamda, MGK'ya göre 1961 Anayasası "*genel olarak zayıf, suiistimale açık, TBMM'deki işleyişi yavaşlatan, siyasal haklar bakımından geniş hakları içinde barındıran*" bir anayasaydı ve bu anayasa, "*güçlü, suiistimale kapalı, TBMM'deki işleyişi yavaşlatmayan*" bir anayasa olmalıydı²⁷³. Dolayısıyla darbeyi

²⁶⁹ Kasım Tatlılıoğlu, Adnan Gözütok ve Muhammet Uysal, 2018, s. 285.

²⁷⁰ Cumhuriyet Gazetesi, 15 Eylül 1980, Sayı: 20.166, s.1-7.

²⁷¹ Tatlılıoğlu, Gözütok ve Uysal, 2018, s.291.

²⁷² Rıfat Serdaroglu, *Türkiye'de Sistem Sorunu: Avrupa Emperyalizminden Doğu-Batı Kıskaçına*, Kanomat Matbaacılık, Ankara 2001, s.332.

²⁷³ Eyüp Toprak, "1982 Anayasası'nın Hazırlanma Süreci", *Uluslararası Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, cilt:1, Sayı:2, Ankara (2020), s.178.

yapan MGK üyeleri, kendi anlayışları doğrultusunda yeni bir anayasa hazırlama gayreti içerisinde olmuşlardır.

1982 Anayasası'nı hazırlama bağlamında yukarıda belirtilen mevcut siyasi ortamda her açıdan uluslararası alanda güçlü bir siyasi yapının oluşturulması elzemdi. Bunun sebeplerinden birisi, milletlerarası komünizm yani ikinci soğuk savaş tehdidinin Türkiye üzerinde de hissedilir olmasıydı. Bunun dışında ülke içindeki çatışma ortamının da dış kaynaklı olduğu düşünülmüştür. Ayrıca bu dönemde yasama asli görevini yerine getirmemiş, seçim kanununda bulunan erken seçim durumu dikkate alınmayarak etkisizleştirilmiş ve yargı mensuplarının mevcut hükümet tarafından seçilmesinden dolayı yargı tarafsızlığı zedelenmiştir²⁷⁴. Bunlar bir bütün olarak değerlendirildiğinde ülkenin kurtuluşa erişebilmesi ve bahsedilen sorunları çözebilmesi için yeni bir anayasa hazırlanması zorunlu hale gelmişti.

1982 Anayasası'nın hazırlanmasında öncü rol oynayan MGK, ifadelerinde Atatürkçülük ile devletin güçlü olması gerektiği anlayışını beraber kullanmıştır. Bu durumun ancak Atatürk çizgisine gelmekle mümkün olacağı vurgulanmıştır. Hazırlanmak istenen anayasada demokratik, laik ve güçlü bir devlet anlayışı olmuştur. Köklü anayasa değişiklik ihtiyacının başlıca şartları bu şekilde kabul edilmiştir. Buna göre:

“Türk vatandaşı kendi bünyesine uygun müesseseleri istemektedir. 1961 müesseselerine Türk insanını uydurmak yerine, siyasi müesseseleri ona uydurmak gereklidir. Türk toplumunun birleştiği fakat siyasetçilerin uzak kaldığı asgari müşterek noktaya hep beraber gidilmelidir. O nokta Atatürkçülük ‘dür. Kısaca bu metinde büyük harfle yazılan bir "Devlet" vardır. Birey bahis konusu edilmemekte, "Devletin Vatandaşı" olarak görülmektedir”²⁷⁵.” Böylece bu anlayış doğrultusunda yeni bir anayasanın hazırlandığı ve burada özellikle güçlü devlet ilkesinin ön plana çıkarılmaya çalışıldığı açıkça ortaya çıkmaktadır.

1982 Anayasası'nın hazırlık sürecinde Fransa'nın 1958 Anayasası modeli yani bir yarı-başkanlık sisteminin²⁷⁶ Türkiye için uygun olacağı düşünülmüştür. Bu

²⁷⁴ Gözler, 2000, s.99-103.

²⁷⁵ Yeni Forum Anayasa Önerisi, Yeni Forum Dergisi, cilt 1, Sayı 17, (1980), s. 1-5.

²⁷⁶ Yarı başkanlık sistemini akademik alanda ilk defa tanımlayan Duverger'e göre, yarı başkanlık sistemi, “Cumhurbaşkanının genel oyla seçildiği”, oldukça geniş yetkilere sahip olduğu” bu başkanın ‘karşısında parlamentonun kendisine muhalefet etmediği sürece görevde kalabilen yürütme ve hükümet etme iktidarına sahip Başbakan ve Bakanların” yer aldığı hükümet sistemidir. Başka bir deyişle bir sistemin yarı başkanlık sistemi olarak tanımlanabilmesi için, üç temel unsuru taşıması gerekmektedir. İlk olarak, devlet başkanı halk tarafından seçilmesi gerekmekte; ikinci olarak, devlet başkanının önemli

sistemin tercih edilme sebebi olarak devleti korumak, kollamak ve güçlü bir yapıya dönüştürmek olmuştur. Demokrasi kavramı seçimlerde akla gelen kısır bir ifade olarak düşünülmüş, siyasi-sosyal hakların kullanımı ve vatandaşların özgürlükleri devletin rejimine ve mevcut yönetim anlayışına uyduğu ölçüde koruma altında olması gerektiği değerlendirilmiştir. Bu bağlamda 1982 Anayasası hazırlama komisyonu da aynı bakış açısıyla yola çıkmış fakat farklı bir hükümet sistemini kabul etmek zorunda kalmıştır²⁷⁷.

Anayasa hazırlama sürecinde MGK, darbenin yapılmasına neden olan temel faktörlerin unutulmaması ve benzer hataların tekrarlanmaması gerektiğini vurgulamıştır. MGK ismiyle yönetime devam eden askeri iktidar, daha sonra askerlerin siyasete bulaşmasını istememiş, kontrollü ve sistemli şekilde siyasete dönülmesi için gerekli ortamın oluşmasını ve bu kapsamda çalışmaların yapılması için bir Kurucu Meclis oluşturmuştur²⁷⁸. Bu yolla yeni anayasanın yapımı da adı geçen Meclis'e verilmiş olunuyordu.

30 Haziran 1981 tarihinde yayınlanan Resmi Gazetede Kurucu Meclis²⁷⁹'in kurulduğu ilan edilmiş²⁸⁰ ve bu Meclis, 23 Ekim 1981 tarihinde göreve başlamıştır. Kurucu Meclisin oluşturulma amacı, “*Türkiye Cumhuriyeti Devletin varlığı ve bölünmezliği ve toplumun huzurunu korunarak, milli dayanışma ve sosyal adalet*

yetkilere haiz olması gerekmekte; üçüncü olarak da yürütme yetkisini devlet başkanı ile paylaşan ve parlamentonun güvenine dayanan başbakan ve bakanlar kurulunun bulunması gerekmektedir. (Daha fazla bilgi için bkz. Maurice Duverger, ‘*Yeni Bir Siyasal Sistem Modeli: Yarı Başkanlık Hükümeti*’, *Devlet ve Hukuk Üzerine Yazılar Kitabı*, (Derleyen: Mehmet Turhan), Gündoğan Yayınları, Ankara 1996, s. 69.)

²⁷⁷ Yeni Forum Anayasa Önerisi, s. 26-30.

²⁷⁸ Bülent Tanör, *İki Anayasa: 1961 ve 1982*, Beta Yayınları, İstanbul 1994, s. 97-176.

²⁷⁹ Kurucu iktidar; tali kurucu iktidar ve asli kurucu iktidar olmak üzere iki türdür. Tali kurucu iktidar; anayasayı o anayasanın öngördüğü usullere bağlı kalarak değiştirme iktidarı olarak tanımlanır. Tali kurucu iktidarda bir anayasanın tamamıyla yeniden yapılması değil, mevcut olan Anayasa’nın bazı maddelerinin değiştirilmesi söz konusudur. Bu bakımdan tali kurucu iktidar, kaynağını ve meşrutiyetini yürürlükteki anayasadan olan hukuken sınırlı bir iktidardır. (Daha fazla bilgi için bkz. Kemal Gözler, *Kurucu İktidar*, Ekin Kitapevi Yayınları, Bursa 1998, s.12.)

Kurucu iktidar; Özbudun’a göre “bir ülkenin siyasi rejiminde ihtilal ve askeri müdahale olması veya işgale uğraması halinde bu işgale son verilerek bağımsızlığın kazanılması gibi sebeplerle bir hukuk boşluğunun doğması durumlarında ortaya çıkar. Bu durumlarda fiili iktidarı elinde bulunduran güçler yeni devletin veya yeni rejimin anayasasını meydana getirirken, kendilerini bağlayan hiçbir pozitif hukuk normu mevcut değildir. Bu anlamda asli kurucu iktidar sınırsızdır ve hukuk dışı bir olaydır.” Ancak kurucu iktidarın, hukuki bakımdan hiçbir kurala bağlı olmaması, fiili bakımdan da her türlü etkiden uzak olduğu anlamına gelmez. Çünkü bu iktidarın sınırsızlığı sosyolojik anlamda değil, sadece hukuki anlamdadır. Asli kurucu iktidarın iradesi gerçekte içinde belirlediği toplumun koşulları, yapısı, temel siyasal değer ve inançları gibi birçok sosyolojik faktörle sınırlıdır. Kurucu iktidarı sınırlayan insan hakları ve hukukun genel ilkeleri gibi evrensel değerler de bulunmaktadır. (Daha fazla bilgi için bkz. Ergün Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, (2. Baskı), Yetkin Yayınları, Ankara 1989, s. 119-120.)

²⁸⁰ Resmi Gazete, 30 Haziran 1981, Sayı: 17.386, mükerrer, s. 1-8.

anlayışı içinde herkesin insan haklarından ve temel hürriyetlerinden eşitlik ilkesine göre, yararlanmasını ve hukukun üstünlüğünü sağlayacak demokratik, laik hukuk devletinin kurulması için gereken hukuki düzenlemelerle Anayasayı, siyasi partiler ve seçim kanunlarını yapmak” olarak belirlenmiştir²⁸¹.

Kurucu Meclisin görevleri Kurucu Meclisin Kurulması Hakkında Kanunun 2. maddesinde sayılmıştır:

“a. Yeni Anayasa’ya ve Anayasa’nın Halkoyuna Sunuluş Kanununu hazırlamak;

b. Halkoyuna sunulan ve milletçe kabul edilince kesinleşerek, geçici hükümlerine göre yürürlüğe girecek olan Anayasa’nın ilkelerine uygun Siyasi Partiler Kanunu’nu hazırlamak;

c. Yeni Anayasa’nın ve Siyasi Partiler Kanunu’nun hükümlerini göz önünde tutarak Seçim Kanununu hazırlamak;

ç. Milli Güvenlik Konseyi’nce kararlaştırılacak tarihte yapılacak milletvekilliği genel seçimleriyle Türkiye Büyük Millet Meclisi kurulup fiilen göreve başlayıncaya kadar, kanun koyma, değiştirme ve kaldırma suretiyle yasama görevlerini yerine getirmektir²⁸².” Böylece 1982 Anayasası’nın oluşturulma sürecinde etkin rol oynayan Kurucu Meclis’in en önemli görevi kanunun 2. maddesinde ifade edildiği üzere; devletin ihtiyacı olan bir anayasa ve ona uygun yasaları yapmak olarak öne çıkmıştır.

1982 Anayasası’nı hazırlayan Kurucu Meclis, yapı olarak iki meclisli sistemden oluşturulmuştur. Bu meclislerden birincisi askerlerin yönetimini temsil eden MGK iken; ikinci Meclis ise MGK gölgesinde oluşturulan ve MGK’nın doğrudan veya dolaylı olarak müdahil olduğu Danışma Meclisi’dir. Meclisler arasında eşlik değil, ast-üst hiyerarşisi oluşturulmuştur. Danışma Meclisi’nin asıl amacı, toplumun her kesiminden seçilecek temsilcilerle oluşturulması ve geneli temsil etmesi olarak düşünülmüştür²⁸³.

Yukarıdaki açıklama bağlamında Danışma Meclisi’nin seçim şekli ve çalışma esasları “çerçeve yasa” ile belirlenmiştir. Danışma Meclisi’nin çalışmaları ve kararları MGK tarafından denetimden geçtikten sonra bir kısmı uygun bulunmuş bir kısmı da reddedilmiştir. Yetkileri ve sorumlulukları sınırlandırılmış olan Danışma Meclisi 120

²⁸¹ Faruk Yılmaz, *Türk Anayasa Tarihi(1808-2010)*, İz Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 180.

²⁸² Resmi Gazete, 30 Haziran 1981, Sayı: 17.386, mükerrer, s. 1.

²⁸³ Atmaca ve Göç, 2020, s. 1532.

üyeden oluşturulmuştur. Bu üyelerin seçimleri için illerden toplam 11.640 kişi başvuru yapmıştır²⁸⁴.

1982 Anayasası'nın hukuki olarak hazırlanmasında etkin rol oynayan Danışma Meclisi üyeleri, önceki dönemden siyasî partilerle çalışmamış ve siyasi parti üyeliği olmayan kişiler arasından seçilmiştir. Tanör'e göre her kesimin temsil edilmesi olarak hedeflenen seçim sürecinin tam olarak istenildiği gibi işletilmediği ortaya çıkmaktadır. Ayrıca üyeler herhangi bir kurum, kuruluş temsilcilerinden olmadıkları gibi yaş ile öğrenim durumları da yüksek kişilerden seçilmiştir²⁸⁵.

1982 Anayasası, 12 Eylül 1982 Askeri Darbesi'nden sonra oluşturulmuştur. Bu süreçte MGK, Danışma Meclisi Genel Kurulu'nda kabul edilen anayasayı aynen veya değişiklik yaparak kabul etme yetkisini sahip olacak şekilde düzenleme yapmıştır. Bununla beraber MGK, Anayasa Düzeni Hakkındaki Kanun kapsamında "*TBMM, ve Millet Meclisi'ne ve Cumhuriyet Senatosuna ait görev ve yetkilere sahip olmaya devam edecektir* (Madde 1)"²⁸⁶. Böylece yeni kanun teklif etme yetkisi MGK üyelerine, Bakanlar Kurulu'na ve Danışma Meclisi üyelerine verilmiştir. Ancak Danışma Meclisi üyelerince kanun teklifi yapılabilmesi için en az 10 üyenin imzası şartı kanunla hükme bağlanmıştır.

1982 Anayasası'nı hazırlama sürecinde birtakım farklı fikirler ortaya çıkmıştır. Bu fikirlerden birisi Danışma Meclisi'nin nasıl olması gerektiğiyle ilgili olmuştur. Bu bağlamda Bülent Tanör, "*Danışma Meclisi'nin Osmanlı devletinin yenileşme dönemlerinde (Meclis-i Ahkamı Adliye gibi) padişah tarafından oluşturulan temsil*

²⁸⁴ **Başvuru Beyanlarına Göre;**

1180 Profesör, öğretim üyesi,
4043 Bürokrat (yargı elemanları dâhil)
628 Asker (emekli)
630 İş adamı (yöneticiler dâhil)
130 Büyük toprak sahibi
80 Gazeteci
170 İdareci
513 Emekli
40 Sendikacı
528 Öğretmen
30 Sanatçı
1539 Esnaf
595 İşçi
713 Çiftçi
770 Serbest Meslek
79 Eski Parlamenter
Toplam 11.640 Kişi

(Daha fazla bilgi için bkz. Taner, 1994, s. 103.)

²⁸⁵ Tanör, 1994, s. 104.

²⁸⁶ Resmi Gazete, 28 Ekim 1980, Sayı: 17.145, s. 1.

Bu Kişilerden Seçilenler İse;

34 Prof, öğretim üyesi, öğretim elemanları,
47 Bürokrat (yargı elemanları dâhil)
22 Asker (emekli)
15 İş Adamı
7 Büyük toprak sahibi
3 Gazeteci
7 İdareci
5 Emekli
4 Sendikacı
1 Öğretmen
-
-
-
-
7 Serbest meslek
6 Eski Parlamenter
Toplam 160 Kişi

niteliği bulunmayan danışma kurullarını hatırlattıklarını belirtmekte ve 1980 anayasacılığı için uygun düşecek olan terim kurucu Meclis değil, fiili kurucu iktidar deyimi olmalıdır.” demiştir²⁸⁷. Görüldüğü üzere Bülent Tanör, söz konusu meclisin yapısıyla ilgili farklı düşünceye sahiptir.

Bülent Tanör’ün bu düşüncesi dışında analiz yapan bir diğer anayasa uzmanı olan Mümtaz Soysal, 17 Ekim 1981 tarihinde yazdığı “Şeytanın Avukatlığı” adlı makalede şöyle bir değerlendirme yapmıştır: “Danışma Meclisi’ne seçilenlerin listesini çeşitli açılardan değerlendirebilirsiniz. En basitiyle meslek dağılımından başlayıp en çapraşıyla sosyal sınıfların temsiline kadar, öğrenim derecesiyle bilgi düzeyinden, politikaya bulaşmışlıkla cinsiyet durumundan, kazanç düzeyiyle toplum çevresinden geçen türlü ölçütlere göre varacağınız sonuçlar farklı olabilir. Ama, bütün bunları aşarak, liste konusunda şu sonuca varmamız hiç yanlış olmaz: Danışma Meclisi, üç aşağı beş yukarı, Milli Güvenlik Konseyi’nin sorunlara şimdiye kadarki bakış açısına, temel çözümler bakımından ortaya koyduğu görüşlere, ekonomik, sosyal ve kültürel konularda şimdiye kadar izlediği politikalara çok ters düşebilecek kimselerden oluşmamıştır. Normal olarak, başka türlü de beklenemezdi. Çünkü, yine normal olarak, danışman seçmenin doğal yolu insanın kendi bakış açısına, görüşlerine ve temel politikasına ters düşmeyecek kişileri bulmasıdır. Bu ille de, danışman olarak seçtiğiniz kişinin ‘evet efendim’ci olmasını gerektirmez²⁸⁸. ”

Yeni bir anayasa olan 1982 Anayasası hazırlanırken Danışma Meclisi üyelerine genel olarak bakıldığında seçilen adayların aslında MGK’nın yaptıklarına karşı gelmeyecek, istek ve taleplerine onay verip farklı bir düşünce ortaya atmayacak kişilerden seçilmeye çalışıldığı ve bu kapsamda seçilen adayların çoğunun asker, akademisyen ve bürokratlardan oluştuğu anlaşılmaktadır. Bu çerçevede seçimlerden de görüldüğü üzere sivil iktidara geçiş aşamasında aslında sivil iktidara tamda güvenilmediğini ve bu durumun Danışma Meclisi seçimlerinin sonuçlarına yansıdığı söylenebilir.

1982 Anayasası hazırlanırken Danışma Meclisi çalışma şeklini ve işleyişini belirleyen içtüzüğü kabul edilmesinden sonra komisyonların oluşturulması gündeme gelmiştir. Meclis’te Anayasa Komisyonunun dışındaki komisyonların üye sayılarının belirlenmesi için Genel Kurula üye sayılarına ilişkin teklif sunulmuş ve üye sayılarının

²⁸⁷ Tanör, 1994, s. 106.

²⁸⁸ Mümtaz Soysal, *Demokrasiye Giderken*, İdil Yayın, Ankara 1982, s. 68-69.

kabul edilmesinden sonra komisyon seçimlerine geçilmiştir²⁸⁹. Bu arada Anayasa Hazırlama Komisyonu, hazırlanması istenilen yeni anayasa metnini oluşturmaları için özenle seçilmişlerdir²⁹⁰.

1982 Anayasası'nı hazırlayan komisyondan beklenen, en geç bir ay içerisinde yeni anayasa için çalışma yapmak ve ortaya çıkarılan yeni anayasanın referanduma sunulması için gerekli alt yapıyı oluşturmak olmuştur²⁹¹. Bu sırada Danışma Meclisi Genel Kurulu, Anayasa Hazırlama Komisyonu'nun ortaya çıkardığı taslak metni değerlendirecek ve değiştirilmesi gereken bölümler üzerinde düzenlemeler yaparak tasarımı MGK'ya sunacak şekilde hazırlamakla görevlendirilmiştir²⁹².

1982 Anayasası Hazırlama Komisyonu'nun toplantı yeter sayısı, üye tam sayısının salt çoğunluğu olarak belirlenmiş, karar yeter sayısı da hazır bulunan üyelerin salt çoğunluğu olarak Danışma Meclisi İçtüzüğü 26. maddede hükme bağlanmıştır. Ayrıca çalışma esaslarını Danışma Meclisi İçtüzüğü'nden alan ve çalışmalarını Bu esaslar doğrultusunda yürüten Anayasa Hazırlama Komisyonu, kısa bir sürede “*genel gerekçe özelliğinde*” olan bir sunuş yazısı ile taslak anayasa metnini Danışma Meclisi'ne sunmuştur. Bu arada, 1982 Anayasası'nın hazırlanma sürecinde Danışma Meclisi üyeleri Meclise sunulan anayasa taslağını incelemişler ve bazı üyeler taslağın içinde başlangıç kısmı ile geçici maddelerin olmamasından dolayı eleştirmişlerdir²⁹³.

²⁸⁹ Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, Toplantı yılı: 1981/1, cilt:1, Birleşim:11, (25 Kasım 1981), s.344-355.

²⁹⁰ Anayasa Komisyonu

Adı ve Soyadı

Orhan ALDIKAÇTI
Feyyaz GÖLCÜKLÜ
Şener AKYOL
Turgut TAN
Tevfik Fikret ALPASLAN
Hikmet ALTUĞ
Kemal DAL
Feridun ERGİN
Feyzi FEYZİOĞLU
İhsan GÖKSEL
Rafet İBRAHİMOĞLU
A. Mümin KAVALALI
Recep MERİÇ
Teoman ÖZALP
Muammer YAZAR

Görevi

Başkan
Başkan Vekili
Sözcü
Katip
Üye
Üye
Üye
Üye
Üye
Üye
Üye
Üye
Üye
Üye
Üye

(Daha fazla bilgi için bkz. Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, Toplantı yılı: 1981/1, cilt:1, Birleşim:10, 23 Kasım 1981, s.339-342.)

²⁹¹ Resmi Gazete, 21 Kasım 1981, Sayı: 17.521, s. 9.

²⁹² Danışma Meclisi İçtüzüğü, (20 Aralık 1981), karar no:3, madde:47.

²⁹³ Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, yasama yılı:1, cilt:7, Birleşim:121, (5 Ağustos 1982), s.95-96.

1982 Anayasası'nın taslak metninin oluşturulması sürecinde, bir anayasada bulunması gereken geçici maddelerin yazılması konusunda MGK yazılma işinin içine girerek bizzat kendisi yazım işini yürütmüştür. Buna bağlı olarak Danışma Meclisi, taslağın görüşülmesi esnasında taslağın dilini eleştirmiş ve dilin sade olmadığı ifade edilerek bu konuda bir bütünlüğün sağlanması gerektiği vurgulanmıştır²⁹⁴. Bu olaylar, yeni bir anayasa hazırlama sürecinde ne gibi fikri ayrılıkların bulunduğunu bir kez daha ortaya çıkarmaktadır.

Yukarıda belirtildiği üzere 1982 Anayasası'nı oluşturmakla görevlendirilen komisyon üyelerinden bazılarının taslak ile ilgili bazı eleştirel görüşleri olduğu vurgulanmıştı. Bu kapsamda komisyon üyelerinden Prof. Dr. Kemal Dal'ın anayasa tasarısının tamamına yönelik görüşleri usul ve esas yönünden şu şekildedir: *“Çalışmalar Anayasanın çatısını gösteren plana göre değil, genel anayasa ve 1961 Anayasasının uygulama döneminde çıkan olaylar ve aksaklıkları birbirine bağlantı kurarak açıklayan seminerler şeklinde sürdürülmüştür. Bu seminerler şeklinde çalışmalar ile 5 ay geçirilmiştir. Daha sonra ani bir kararla Anayasanın en geç 10 Temmuzda yetiştirilmesi taahhüdüne girilmiştir. Ancak bundan sonradır ki, temel haklar, ekonomik ve sosyal haklar, siyasî haklar ve yasama, yürütme ve idare ve yargı konularını maddeleştirecek alt komisyonlar kurulmuştur. Bu komisyonlar ister istemez 1961 Anayasasının sistematiğini örnek alacak çalışmalarını belirtmek zorunda kalmıştır”*. Bu açıklamadan da anlaşılacağı üzere Dal'ın anayasa taslak metninin şekil yönünden eksik olduğunu vurguladığı ve söz konusu taslağın bu yönüyle doğru olmadığı hususunu dile getirmiştir.

Kemal Dal'ın yeni anayasa taslağına yaptığı bir diğer eleştiri ise esasa ilişkin olmuştur. Bu bağlamda, *“1. Temel felsefede 1961 Anayasası ile büyük bir ayrılık yaratılmamıştır. Genel havası ile millî iradeye sıkı surette bağlı, milliyetçi hukuka bağlı, Demokratik laik insan haklarına bağlı bir Cumhuriyet kurmaya çalışan bir Anayasa. 2. Siyasî organizasyonda parlamenter sistem kabul edilmiştir. Ama yasamada tek Meclis, yürütmede Cumhurbaşkanı'nın kuvvetli olduğu bir parlamenter sistem getirilmiştir. Monarşik parlamenter demokrasilerde Devlet Başkanının yetkisi çok az ve sınırlıdır”*²⁹⁵.

²⁹⁴ Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, yasama yılı:1, cilt:7, Birleşim:122, (6 Ağustos 1982), s.144.

²⁹⁵ Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, yasama yılı:1, cilt:7, Birleşim: 120, (4 Ağustos 1982), S:Sayısı: 166'ya 1. Ek, s.81-82.

1982 Anayasası taslak metnine eleştiride bulunan Prof. Dr. Kemal Dal'ın sözlerine bakıldığında hazırlanması planlanan yeni anayasayla ülkenin geleceğinde yaşanabilecek sıkıntıları, siyasi, sosyal ve hukuki pek çok soruna çözüm olması gerektiğini, devleti koruyucu ve yürütmeyi güçlendirici tedbirlerin alınarak ileride karşılaşılabilecek engelleri aşabilecek bir anayasanın olması gerektiği ve bütün bunları bünyesinde barındıran bir metnin hazırlanmasını arzu ettiği söylenebilir.

1982 Anayasası'nı hazırlama sürecinde Meclis Genel Kurulu, Anayasa Tasarısı üzerindeki çalışmalarını iki yönden ele almıştır. Bu çerçevede, çalışmalarını öncelikle usule ilişkin konularda yapmış akabinde esasa ilişkin değerlendirmelerde bulunmuştur.

1982 Anayasası taslak metni hazırlanırken usule ilişkin yapılan çalışmalarda toplantı usulünün nasıl olması gerektiği belirtilmiştir. Örneğin toplantılar, üye tam sayısının salt çoğunluğu ile yapıp, katılanların salt çoğunluğu ile karar alınması şeklinde belirlenmiştir. Bu usule göre toplanan Meclis Genel Kurulu, komisyon tarafından hazırlanan anayasa taslağını detaylı olarak görüşmüştür. Daha sonra yapılan görüşmeler neticesinde değiştirilmesi teklif edilen maddeler için önergeler verilmiş ve bazı maddeler, bu şekilde değiştirilmiştir. Bunun yanında anayasa hazırlamak için yapılan çalışmalar, çok kısa zamanda bitirilmesinden dolayı bazı sorunlar yaşanmıştır. Bu sorunlar bazen iç tüzük ihlalleri ile bazen de görüş bildirmek isteyen üyelere söz hakkı verilmeyerek oluşmuştur²⁹⁶.

Genel Kurulda üyelerin anayasa taslağı için görüş bildirmeleri 5 dakikayla sınırlı tutulmuştu. Ayrıca eleştiri yönünde konuşma yapan kişilerin fikir beyan ederken sık sık müdahaleler yapılarak konuşmaların kısa tutulması yönünde ikazlar yapılmıştı. İlk zamanlar günde en az 8 madde görüşülmesi kararlaştırılmışsa da ilerleyen zamanda bu programa uyulamamıştı. Buradaki temel amaç Danışma Meclisine 21 Eylül 1982 tarihine kadar bir anayasa taslağının sunulması olmuştur²⁹⁷. Bundan dolayı Anayasa Hazırlama Komisyonu, ciddi çalışmalar yaparak taslağı kısa süre içerisinde tamamlamaya çalışmıştır.

Anayasa taslağı üzerindeki çalışmaların esasa ilişkin olan bölümüne bakıldığında bunlara kolaylık sağlamak için birtakım kaynaklardan faydalandığı anlaşılmaktadır. Bahse konu kaynaklar, aynı zamanda 1982 Anayasası'nın da

²⁹⁶ Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, yasama yılı:1, cilt:8, Birleşim: 130, (19 Ağustos 1982), Oturum: 3, s.121.

²⁹⁷ Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, yasama yılı:1, cilt:8, Birleşim: 130, (19 Ağustos 1982), s.105.

kaynakları arasında yer almıştır. Bu çerçevede Danışma Meclisi'nin faydalandığı kaynaklar arasında 1948 Birleşmiş Milletler (BM) İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ve 1950 Avrupa İnsan Haklarının ve Temel Hürriyetlerin Korunmasına Dair Avrupa Sözleşmesi yer almaktadır²⁹⁸. Bu da yeni anayasanın içerisinde uluslararası temel belgelerin yer almasına itina edildiğine önemli bir göstergesidir.

1982 Anayasası Hazırlama Komisyonu'nun başvurduğu kaynaklardan birisi olan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, anayasa taslak metninin genel sınırlama maddesinin meşrulaştırılması ve ilgili maddenin savunulması için kullanılmıştır. Bunun dışında BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin demokratik toplum içerisindeki haklı isteklerin karşılığı için kanun hükmüyle kısıtlama yapılabileceğini ifade eden 29. maddesinden²⁹⁹, esinlenerek “*sınırın öze dokunmadan*” kavramı yerini almıştır. Bu kavramın açıklaması yapılırken 29. madde gerekçe olarak gösterilmiştir³⁰⁰. Bunun dışında zorunlu din eğitimi içeren 24. madde görüşülürken de BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin dini inançları öğretme yönündeki 18. maddesine³⁰¹ atıf yapılmıştır³⁰². Kaynak olarak gösterilen bir başka önemli anayasal belge de 1961 Anayasası olmuştur. Özellikle Anayasa Hazırlama Komisyonu ve Danışma Meclisi üyeleri tarafından yapılan konuşmalar, 1982 Anayasası'nın hazırlık aşamasında 1961 Anayasası'nın sistematüğinden hareket edildiğini ortaya çıkarmaktadır³⁰³.

²⁹⁸ Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, yasama yılı:1, cilt:8, Birleşim: 130, (19 Ağustos 1982), Oturum: 3, s.121.

²⁹⁹ Madde 29:

“1. Her şahsın, şahsiyetinin serbest ve tam gelişmesi ancak bir topluluk içinde mümkündür ve şahsın bu topluluğa karşı görevleri vardır.

2. Herkes, haklarının ve hürriyetlerinin kullanılmasında, sadece, başkalarının haklarının ve hürriyetlerinin gereğince tanınması ve bunlara saygı gösterilmesi amacıyla ve ancak demokratik bir cemiyette ahlâkın, kamu düzeninin ve genel refahın haklı icaplarını yerine getirmek maksadıyla kanunla belirlenmiş sınırlamalara tabi tutulabilir.

3. Bu hak ve hürriyetler hiçbir veçhile Birleşmiş Milletlerin amaç ve prensiplerine aykırı olarak kullanılamaz. (Daha fazla bilgi için bkz. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi”).

³⁰⁰ Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, yasama yılı:1, cilt:8, Birleşim: 130, (19 Ağustos 1982), Oturum: 3, s.139-154.

³⁰¹ “Madde 18: Her şahsın, fikir, vicdan ve din hürriyetine hakkı vardır; bu hak, din veya kanaat değiştirmek hürriyeti, dinini veya kanaatini tek başına veya topluca, açık olarak veya özel surette, öğretim, tatbikat, ibadet ve ayinlerle izhar etmek hürriyetini içerir. (Daha fazla bilgi için bkz. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi”).

³⁰² Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, yasama yılı:1, cilt: 9, Birleşim: 140, (1 Eylül 1982), Oturum: 1, s.271.

³⁰³ Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, yasama yılı:1, cilt:7, Birleşim: 120, (4 Ağustos 1982), S:Sayısı: 166'ya 1. Ek, s.81-82.

1982 Anayasa taslağı için müracaat edilen anayasal belgeler içerisinde MGK yasaları ön planda olmuştur³⁰⁴. Bu çerçevede MGK'nın kontrol ve denetiminde yapılan anayasa çalışmasından farklı bir beklenti olamayacağı son derece açıktır. Örneğin, üniversitelere yönelik yapılan düzenlemeler Danışma Meclisi Anayasa Komisyonu'nda eleştirilmiş ve bahse konu hükmün yüksek eğitim kurumları arasında uyum sağlayamayacağı belirtilerek MGK'nın konu ile ilgili zaten bir düzenlemesinin var olduğu bildirilmiş ve ayrı bir düzenlemeye ihtiyaç olmadığı belirtilmiştir³⁰⁵. Ayrıca Danıştay Kanunu da MGK tarafından yapılan düzenlemeler içerisinde yer almıştır.

1982 Anayasası hazırlanırken bazı ülkelerin anayasaları da örnek alınmıştır. Örneğin taslağın 13.maddesinde yer alan “*görevi kötüye kullanma*” durumunda meydana gelen “*hak kaybı*” hükmü, 1949 Bonn Anayasası'ndan alınmıştır. Bunun gibi Anayasa Hazırlama Komisyonu üyeleri arasındaki tartışmalar esnasında sıkça 1958 Fransız Anayasası hükümlerine atıf yapılmıştır³⁰⁶.

1982 Anayasa metnini hazırlama sırasında Anayasa Hazırlama Komisyonu'na nazaran Genel Kurul, çalışmalarda daha muhafazakâr bir görüntü çizmiştir. Örneğin uluslararası kuruluşlara (Avrupa Birliği vb.) üye olma hedefine yönelik olarak taslağın 5. maddesinde “*milletlerarası yetkileri bulunan kuruluşlara üyeliği öngören antlaşma hükümlerinin saklı tutulması*” yani milli egemenliğe yönelik bazı yetkilerin ilerde bir uluslararası kuruluşla beraber kullanılabileceği ihtimalini doğurduğu kabul edilmiştir. Bu hüküm, Genel Kurul'da tartışılmış oldukça tepki almış ve kabul edilemez olduğu belirtilerek tasarıdan ve 1982 Anayasası'ndan çıkarılmıştır³⁰⁷. Bu da Genel Kurulun nasıl bir tavır içerisinde olduğunu göstermesi bakımından son derece önemlidir.

1982 Anayasası taslak metni oluşturulurken Genel Kurul, hazırladıklarını hafif ve ılımlı değişikliklerle düzenlemiştir. Örneğin anayasa taslağının 12. maddesinde yer alan “*demokratik toplum düzeninin gerekleri*” ifadesi sınırlamanın sınırı olarak düşünülmüşken; bu ifade tam olarak açık olmadığı için taslağa daha bariz bir ifade olduğunu düşündükleri “*hürriyeti temel alan demokrasi gerekleri*” ifadesini

³⁰⁴ Tanör, 2019, s.108.

³⁰⁵ Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, yasama yılı:1, cilt:7, Birleşim: 120, (4 Ağustos 1982), s.98.

³⁰⁶ Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, yasama yılı:1, cilt:7, Birleşim: 120, (4 Ağustos 1982), s.81-82.

³⁰⁷ Egemenlik: MADDE 5. — *Egemenlik, kayıtsız şartsız Türk Milletininindir. Millet, egemenliğini, Anayasa'nın koyduğu esaslara göre, yetkili organları eliyle kullanır. Egemenliğin kullanılması, hiçbir surette belli bir kişiye, zümreye veya sınıfa bırakılamaz. Hiçbir kimse veya organ kaynağını Anayasa'dan almayan bir devlet yetkisi kullanamaz. Milletlerarası yetkileri bulunan kuruluşlara üyeliği öngören antlaşmalar hükümleri saklıdır.* (Daha fazla bilgi için bkz. Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, yasama yılı:1, cilt:8, Birleşim: 129, (18 Ağustos 1982), Oturum: 1, s.47-63.)

kullanmışlardır. Buna karşılık MGK, yapılan bu düzeltmeyi uygun görmemiş ve eski haline dönülmesini istemiştir. Yani anayasa taslağı üzerinde MGK ile TBMM Genel Kurulu arasında bazı görüş ayrılıkları olmuştur.

1982 Anayasa taslağı üzerinde her ne kadar Genel Kurul'un birtakım ciddi itirazları olsa da; bazı maddeler üzerinde kurulun ılımlı davrandığı da görülmektedir. Örneğin komisyonun hazırladığı taslağın 19. maddesi kişi güvenliğine ilişkin olup “*bir suç işlenmesi tehlikesi*” ifadesini tutuklama nedenleri arasında saymışken, Genel Kurul bu ifadeyi taslaktan çıkarmıştır. Yani açık bir şekilde belirtilmeyen bir niteleme ile tutuklama yapılmasının önü açılmıştır³⁰⁸.

1982 Anayasası oluşturulurken Genel Kurul'un Anayasa Hazırlama Komisyonu'nun etkisi altında kaldığı ve komisyonun tavırlarından etkilendiği anlaşılmaktadır³⁰⁹. Danışma Meclisi'nin partisiz bir yapısının olmasının da, bu durumun yaşanmasında etkisi olmuştur. Ancak Genel Kurul görüşmeleri detaylı ve uzun sürmüş, komisyonun etkisinde kalmış olsa da maddeler topluca geçirilmemiştir. Bu sırada Anayasa Komisyonu Başkanı Prof. Dr. Orhan Aldıkaçtı, taslağın genel düzeninin bozulmaması için Danışma Meclisi'nde gruplaşma yoluna gitmiştir. Fakat MGK, Danışma Meclisi'nin gruplara ayrılmasını istememiş ve gruplaşmayı sonlandırmıştır³¹⁰. Bu durum, anayasa hazırlama sürecinde ne gibi fikri ayrılıkların ve ayrışmaların olduğunu göstermektedir.

1982 Anayasası oluşturulurken Genel Kurul, tasarının ilk haline başlangıç metni koymamıştır. Ancak görüşmelerde ilerleyen bir zamanda bunun yazılacağı ifade edilmiştir. Anayasa taslağının başlangıç kısmı Genel kurul tarafından yazılmıştır, fakat yazılan başlangıç metni MGK tarafından yeniden düzenlenmiştir. Bu arada Genel Kurul'un hazırlamış olduğu başlangıç metni, hukuki sonuçlar içeren bir metinden ziyade Türk Milleti'nin ortak temel değerleri olarak kabul edilen bir hüküm olmuştur. Bu manada, başlangıç metni 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi'ne yönelik meşrulaştırıcı hükümler içeren ve anayasanın yorumlanma şeklini ifade eden bir metin olmamıştır³¹¹.

1982 Anayasası taslak metni hazırlanırken Genel Kurul çalışmalarında başlangıç metninde darbenin meşrulaştırıcı ifadelerle yer verilmesini isteyen üyeler olmuştur. Ancak bu görüşler komisyon tarafından dikkate alınmamış ve Genel Kurul

³⁰⁸ Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, cilt:8, Birleşim: 130, (19 Ağustos 1982), s.183.

³⁰⁹ Yücel Karlıklı, 1982 Anayasası Döneminde Kemalizm, (Yayınlanmış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Siyaset Anabilim Dalı, İstanbul 1994, s.25.

³¹⁰ Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, yasama yılı:1, cilt:7, Birleşim: 120, (4 Ağustos 1982), s.92.

³¹¹ Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, cilt:10, Birleşim: 153, (18 Eylül 1982), s.517-531.

üyeleri de bu konuda komisyona destek vermiştir. Konuyla ilgili olarak neden böyle davranıldığına yönelik açıklama yapan Anayasa Komisyonu Başkanı Prof. Dr. Orhan Aldıkaçtı şöyle demiştir:

“Bu Başlangıç kısmını oluştururken 12 Eylül'e kasten yer vermedik. Sorunu düşündük ve 12 Eylül'ün aslında Türk milletinin varlığını, bağımsızlığını, bölünmezliğini kurtaran bir tarih olmakla beraber, aynı zamanda acı bir tarih olduğunu da ve bu tarihin Anayasa'nın Başlangıç kısmında yer almaktansa, bu olayın hedeflerini Anayasa'da belirtmeyi ve bu hedeflere dayanan Anayasa'yı ortaya koymayı ve bu ilkeleri duyurmayı uygun bulduk. Mesele bundandır, yoksa Anayasamızın her tarafından 12 Eylül, edebiyatçı bir deyişle buram buram kokar. Bütün hedefleri 12 Eylül'ün hedefleridir ve hepimizin hedefleridir. Zaten bu konuda aramızda bir ayrılık yok, hepimiz bu aynı amacı çeşitli şekillerde belirtmek istedik. Şimdiye kadar bütün çalışmalarımızda olduğu gibi³¹².”

Anayasa hazırlama çalışmaları kapsamında MGK'nın kendi hazırladığı başlangıç metninde 12 Eylül Askeri Darbesi'ni meşrulaştırmanın ötesinde, anayasanın özgürlükçü yönünü baskı altına almış ve pozitif hukukta mahkeme kararlarında hukuki dayanak oluşturmuş bir metin niteliğindedir. Bu arada anayasadaki geçici maddeler tamamen MGK tarafından oluşturulmuş ve hazırlanan hükümler Anayasa Hazırlama Komisyonu Başkanı Prof. Dr. Orhan Aldıkaçtı'ya gönderilmiştir. Komisyon kendilerine gelen geçici maddelerle ilgili çalışmayı hiç görüşüp tartışmadan Genel Kurul'a iletmiştir. Özellikle Komisyon Başkanı Aldıkaçtı, kurulda geçici maddeleri tartışmadan, taslağa eklenmesini ve MGK'ya gönderilmesini tercih etmiştir³¹³. Bu da anayasa taslağı hazırlama sürecinde Aldıkaçtı'nın ne derece etkin bir rol oynadığını göstermesi bağlamında önemlidir.

2.3. Yeni Bir Anayasa ile İlgili Kamuoyundaki Tartışmalar

Anayasal değişikliklerin gerçekleşmesiyle birlikte, toplum arasında farklı görüşler ortaya çıkmaktadır. Bazen bu tartışmalar oldukça sert olup yapıcı olmaktan ziyade yıkıcı olmaktadır. Bunun yanında farklı düşünceler olsa da asıl amaç anayasanın toplum için en iyi seviyede olmasını sağlamaktır. 12 Eylül 1980 Askeri

³¹² Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, yasama yılı:1, cilt: 10, Birleşim: 153, (18 Eylül 1982), Oturum: 1, s.523.

³¹³ Yalçın Doğan, *Dar Sokakta Siyaset (1980-1983)*, 2. Baskı, Tekin Yayınları, İstanbul 1985, s. 188.

Darbesi'nden sonra Türkiye yeni bir sürece girmiştir. Bu kapsamda MGK, hemen hemen her konuda düzenlemeye gitme düşüncesinde olmuştur.

1961 Anayasası'nın daha özgürlükçü anlayışıyla 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi'ni yapanlar arasında bir fikir birliği yoktur. Dolayısıyla anayasanın hazırlanma süreci öncesi tartışılan konularda MGK, 1961 Anayasası'nın birçok problemi içinde barındırdığını ve yeni bir anayasa yapmanın şart olduğunu vurgulamıştır. Bunun aksine mevcut 1961 Anayasası'nın bazı hükümlerinde yapılacak değişikliklerle sonuç alınabileceği görüşleri tartışılmıştır. Söz konusu duruma açıklık getirmek amacıyla 1982 Anayasası'nın hem hazırlanma süreci öncesi hem de sonrası gelişmeler ve fikirler irdelenmiştir.

2.3.1. Anayasa Taslağı Hazırlanmadan Önce Kamuoyunda Yapılan Tartışmalar

Hazırlanacak olan anayasanın 1961 Anayasası ekseninde rejim tıkanmalarına çözüm üreten bir anayasa mı, yoksa 1961 Anayasası'ndan tamamen bağımsız kendine ait özellikler içerip çözüm üreten bir Anayasa mı olacağı tartışılmıştır. Bu tartışmalar sırasında hükümet sisteminin yeni anayasada nasıl olması gerektiğiyle ilgili iki görüş öne çıkmıştır. 1982 Anayasası hazırlanırken yapılması planlanan hükümet sistemi bağlamında 1961 Anayasası ekseninde rejim tıkanmaları için çözüm üreten bir Anayasayı savunanlar, anayasanın geliştirilmesini ve güncellenmesini istemişlerdir.

Hükümet sisteminin nasıl olacağına dair bir yukarıdaki görüşü savunan grup, aslında 1961 Anayasası'nın savunuculuğunu yapmış ve aksaklıkların çözümü bulunarak anayasaya gerekli düzeltmelerin girmesini isteyen rasyonel yaklaşım sergilemişlerdir. Bu taleplerinin asıl sebebi, Türk parlamentarizm geleneği ve anayasal yapının sürekliliğine duyulan ihtiyaç olmuştur. Bu grupta yer alan yazarlar Münci Kapani, Cem Eroğul, Bahri Savcı ve Mümtaz Soysal gibi anayasa hukukçularıdır³¹⁴. Ankara Siyasal Bilgiler ve Hukuk Fakülteleri Öğretim Üyeleri de hazırlanan bu raporu imzalamışlardır. İmzalanan bu raporda ikinci Cumhuriyet ifadesinin kullanılmasından kaçınılmış ve Cumhuriyetin sürekliliği vurgulanmıştır. Bu arada başkanlık sistemini ret eden bu grup, eğer bu hükümet sistemi seçilirse karşılaşılabilecek sıkıntıların üzerinde durmuştur.

³¹⁴ Resmi Gazete, 24 Ekim 1981, Sayı: 20.552, s.1.

Anayasa taslağı hazırlamadan önce bazı yazarların anayasayla alakalı olarak yaptıkları değerlendirme yazıları basında yer almıştır. Bu yazarlardan birisi olan Cem Eroğul, 1961 Anayasası'nın ayrıntı içerdiğini ve bu açıdan uygulamada sıkıntılar yaşandığını belirtmiş ve yeni hazırlanacak anayasanın 1961 Anayasası gibi çok teferruatlı olmaması konusunda özenli davranmak gerektiğini vurgulamıştır³¹⁵.

Kamuoyunda hazırlanması planlanan taslak üzerinde tartışmalar devam ederken anayasayla ilgili üzerinde hemfikir olunan bazı konular vardır. Bunlar arasında;

- Yeni anayasada hükümetin kurulmasına yönelik kolaylaştırıcı hükümler olurken, hükümetin düşürülmesine yönelik güçleştirici tedbirlerin olmasının faydalı olacağı,
- Meclisin toplanmasının ve karar almasını kolaylaştıracak tedbirlerin alınması gerektiği,
- Cumhurbaşkanı seçimlerinde tikanıklıkları açacak ve uzatmaların olmadığı bir sistemin olması gerektiği,
- Seçimler sonucunda eğer hükümet kurulamazsa Cumhurbaşkanının Meclisi fesih etme yetkisinin olması gerektiği,
- Tek Meclisli sistemin Türk siyasal yapısına daha uygun olduğu vurgulanmıştır³¹⁶.

Yeni bir anayasa hazırlamadan önce 1980'de AYM Başkanı Şevket Müftügil ile eski AYM Başkanı Muhittin Taylan anayasanın özüne dokunulmadan yapılacak değişikliklerle tikanıklıkların giderilebileceğini belirterek 1961 Anayasası'nı savunmuşlardır³¹⁷. Buna karşın başkanlık sistemi ile yürütmenin güçlendirilmesini savunanlara karşı Taha Parla, yasamanın güçlü olmasının yürütmeyi de güçlendireceğini, parlamentonun güçlenmesiyle yürütmenin daha etkili olacağını söylemiştir³¹⁸.

1961 Anayasası'nın getirmiş olduğu sistemin dışında farklı düşünen bazı görüşler de olmuştur. Bu yönde düşünen kişiler, başkanlık veya yarı-başkanlık sisteminin Türkiye için daha uygun olacağını ve devletin güçlü bir siyasi yapısının

³¹⁵ Cumhuriyet Gazetesi, 24 Ekim 1981, Sayı:20.552, s.7.

³¹⁶ Cumhuriyet Gazetesi, 14 Şubat 1982, Sayı: 20.665, s.7.

³¹⁷ Yankı Gazetesi, Sayı: 513, 26 Ocak-1 Şubat 1981, s. 14; Yankı Gazetesi, Sayı: 500, 20 Ekim-2 Kasım 1980, s. 14.

³¹⁸ Cumhuriyet Gazetesi, 28 Mayıs 1981, Sayı: 20.408, s.2.

olması için çoğunlukçu demokrasi anlayışına geçilmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Bu görüşe sahip yazarlardan Abdullah Pulat Gözübüyük ve Fuat Azgür Fransa'daki hükümet sistemi olan yarı-başkanlık sisteminin uygun olduğu düşüncesini vurgulamışlardır.

Yukarıda yapılan açıklama bağlamında Danışma Meclisi üyesi Beşir Hamitoğulları, güçlü devlet başkanının seçimle gelmesi gerektiğini böylece oluşacak tek Meclis'in güçlü bir hükümet olacağını, özetle yarı-başkanlık sisteminin uygun olduğu fikrini benimsemiştir. Bu dönemde Anayasa Mahkemesinden de görüş istenmiş, Anayasa Mahkemesi önce davaların sonuçlanması gerektiğini akabinde görüşün oluşacağını belirtmiştir. Bunlardan farklı olarak Metin Toker'in düşüncelerini kabul eden bir kesim ise, rejimin tam olarak nasıl olacağını belirlemeden devlet başkanlığı makamı üzerinde durmuşlardır. Buna bağlı olarak da rejimin sorunsuz işlemesi için cumhurbaşkanlığının garantisinde olması gerektiğini söylemiştir³¹⁹.

Anayasa taslağı hazırlık sürecinde insan haklarının anayasada nasıl yer alacağına yönelik görüşler ve tartışmalar, rejim tartışmalarına göre ikinci planda kalmıştır. Hatta bazı yazarlar, en az sorun çıkaran konu olarak insan haklarını görmüşler ve 1961 Anayasası'nın gelmiş olduğu seviyeden daha geriye gidilemeyeceğini söylemişlerdir. Örneğin hak ve hürriyetlerin kısıtlanması açısından sınırlama gerekçelerinin bir tek maddede belirtilmesi, sınırlama nedenlerinin özel bir madde çıkarılarak kanunda belirtilmesi ve bunlarda sınırlamalarda ölçülülük ilkesinin yer alması gerekliliği teklif edilmiştir.

Yukarıda belirtilen konuyla ilgili olarak Prof. Dr. Orhan Aldıkaçtı, insan haklarından sendikal hakların bir güvence altında olacağını fakat aynı durumun grev hakkı için geçerli olmayacağını ifade etmiştir³²⁰. Aynı şekilde Danışma Meclisi üyelerinden bazıları, insan haklarının Atatürk ilkeleriyle uyumlu olmasının sağlanması gerektiğini ve anayasada yer almasının önemli olduğunu vurgulamışlardır³²¹. Kamu hürriyetleri konusunda uzman olan Prof. Dr. Münici Kapani ise, insan haklarının sadece ulusal bir bakış açısıyla yorumlanamayacağını evrensel yorumun yapılmasının daha doğru olacağını demokrasi ile insan hakları kavramlarının beraber ele alınması gerektiğini, 1961 Anayasası'nın bu yönden eksiklerinin olduğunu ancak fazlasının

³¹⁹ Cumhuriyet Gazetesi, 17 Mart 1982, Sayı: 20.696, s.1-11; Cumhuriyet Gazetesi, 18 Mart 1982, Sayı: 20.697, s.1.

³²⁰ Cumhuriyet Gazetesi, 3 Nisan 1982, Sayı: 20.713, s.1-11.

³²¹ Cumhuriyet Gazetesi, 8 Nisan 1982, Sayı: 20.718, s.12.

olmadığını, evrensel olan bu kavramların öznel bir biçimde yorumlanamayacağını ve bu konuda özenli davranmanın önemli olduğunu ifade etmiştir³²².

2.3.2. Hazırlanan Anayasa Taslağı Hakkında Kamuoyunda Yapılan Tartışmalar

1982 Anayasası taslak metni açıklandığı günden itibaren yoğun tartışmalara konu olmuş ve kamuoyu tarafından eleştirilmiştir. Anayasa bir ülkenin temel hukuk düzenini ortaya koyan toplumsal bir sözleşmedir. Bu nedenledir ki kamuoyu tarafından tartışılması olağandır. Bu kapsamda hazırlanan taslak metnin hangi ana fikirle hazırlandığı, hangi temel ilkeleri kapsadığı ve yürürlükteki mevzuatta hangi maddelerin, hangi gerekçelerle değiştirildiğinin ortaya konularak sunulması gerekmektedir. Dolayısıyla yeni hazırlanan metnin hükümleri ile ortaya konan gerekçeler arasındaki bağın kurulabilmesi önemlidir. İşte bu noktada ortaya çıkan tutarsızlıklar ve çelişkiler tartışmaların temel kaynağını oluşturmuştur.

2.3.2.1. Siyasi Partiler Kanunu Hakkında Siyasal Konulardaki Tartışmalar

1982 Anayasa taslağı hazırlandıktan sonra siyasi partilerle ilgili yasaklar kamuoyunda geniş ve rahat bir şekilde tartışma yapılmak istenmemiştir. MGK'nın 70 Sayılı Kararından siyasi partilerin siyaset yapmalarının yasaklanmadığı³²³, 12 Eylül 1980 tarihinden önce yaşanan uyuşmazlıkların yasaklandığı, görüşlerinin kamuoyunda ve basında, geleceğe yönelik yapılacak olan siyasetin yasaklanmadığı görüşlerinin olduğu anlaşılmaktadır. Siyasetin yasaklandığına yönelik yapılan açıklamaların demokrasinin ana unsurlarından sayılması çabalarından kaynaklandığı anlatılmıştır.

Kapatılmış siyasi partilerin liderlerinin ve yardımcılarının, siyaset yasağına maruz kalması ve bu cezanın anayasada yer alması gerektiğini savunanların, askerlere daha yakın olmak için politika yapanlar olduğu ancak ülkede bazı görüşlere sahip grupların yok sayılarak uzlaşmaya varmanın mümkün olmayacağı görüşleri belirtilmiştir³²⁴. Bu durum, anayasa taslağının hazırlanma sürecinde ve sonrasında MGK'nın ne derece etkili olduğunu göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

³²² Yankı Gazetesi, Sayı: 512, 19-25 Ocak 1981, s.14.

³²³ Milliyet Gazetesi, 3 Aralık 1982, Sayı: 12.599, s.1.

³²⁴ Milliyet Gazetesi, 14 Ekim 1982, Sayı: 12.549, s.6.

1982 Anayasası taslak metni tartışılırken; siyasi partiler yasasının demokratik olarak ortaya çıkarılması, sınırlamaların kaldırılması ve siyasi yasakların azaltılması beklenmiştir, ancak bu konularda herhangi bir değişiklik yapılmadığı gibi bazı konulardaki yasaklar arttırılmıştır. Ayrıca siyasi parti tüzüklerinin de yeni çıkarılması planlanan Siyasi Partiler Kanunu'nda yer alması beklenmiştir. Bu çerçevede siyasi partilerin seçim sistemi konusunda basında farklı modeller ileri sürülmüş ve yeni sistemler önerilmiştir³²⁵.

1982 Anayasası için taslak olarak oluşturulan metinde siyasi sistemin cumhurbaşkanının meclis üyeleri arasından değil de; meclis dışından seçilebilmesi yönündeki düzenlemeyle yükseköğrenim görme şartının eklenmesi askerlerin cumhurbaşkanı olabilmesi için yapılmış bir çalışma olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca başbakanın meclis dışından da seçilebileceği hükmünün taslakta yer alması, meclisin etkisiz bir duruma getirilmeye çalışıldığının bir göstergesi olarak algılanmıştır. Son olarak “çoğulcu sistemin” kabul edilmesiyle millet kavramının ikinci plana itildiği ve Türkiye şartlarına uymadığı eleştirileri de oldukça yoğun olarak dile getirilmiştir³²⁶.

2.3.2.2. Temel Hak ve Özgürlükleri Kapsayan Hükümlerle İlgili Tartışmalar

Anayasa Hazırlama Komisyonu'nun hazırladığı 1982 Anayasa Taslağı kamuoyuyla paylaşıldıktan sonra taslakla ilgili olarak bilimsel çevreler tarafından birtakım eleştiriler yapılmıştır. Özellikle basına yönelik hazırlanan hükümler gazete köşe yazarlarınca en çok eleştirilen kısımlardan olmuştur. Bilhassa taslaktaki bazı hükümler özgürlükler rejimi açısından çokça eleştirilmiştir. Konuyla ilgili olarak Mümtaz Soysal'ın değerlendirmesi şöyle olmuştur: “*Bu değişim taslaktaki özgürlük sözcüklerinin, hürriyete çevrilmesidir.*” Daha sonra bu konuyla ilgili yazdığı yazılarında şunu dile getirmiştir: “*Bu değişiklikten kasıt ancak her iki kelimenin anlamları farklı anlaşılıyorsa bir mantık taşır. Hürriyet bu sözcüğü tercih edenler açısından, gıdım gıdım verilmesi gereken, verildiğinde şükredilmesi gereken, esası sınırlama olan bir kavramdır. Özgürlük ise insanın özünde bulunan, gürül gürül akan, geçen zamanla insanı daha da özgürleştiren bir kavramdır*”³²⁷.

³²⁵ Milliyet Gazetesi, 3 Aralık 1982, Sayı:12.599, s.1; Milliyet Gazetesi, 14 Ekim 1982, Sayı:12.549, s.6; Milliyet Gazetesi, 21 Haziran 1982, Sayı:12.444, s.2.

³²⁶ Cumhuriyet Gazetesi, 21 Haziran 1982, Sayı: 20.792, s.14; Cumhuriyet Gazetesi, 22 Temmuz 1982, Sayı: 20.823, s.11; Cumhuriyet Gazetesi, 13 Ekim 1982, Sayı: 20.921, s.11.

³²⁷ Milliyet Gazetesi, 20 Ağustos 1982, Sayı:12.494, s.2.

Taslak ve tasarı aşamasında temel hak ve özgürlüklerle ilgili sınırlamalar geniş tutulmuş, “*yargı kararı*” güvencesine getirilen istisnalar ile (idareye gecikmesinde sakınca bulunan hallerde yetki verilerek özgürlüklerin kısıtlanması hükümlerinin arttırılması) esnetildiği ve sosyal hakların daraltıldığı eleştirileri yapılmıştır. Özellikle “*Kanunların geriye yürüyememesi*” ya da “*kayıllardan yararlanılması*” konularının olumlu karşılandığı diğer yeniliklerin, hak ve özgürlük kapsamında olmadığı devletin ödevlerinden olduğunun hükümlerde zayıf kaldığı konularında eleştiriler yapılmıştır³²⁸.

1982 Anayasası’nın tasarı metnine özgürlüklerle ilgili olarak yapılan eleştirilerde, özgürlüklerin özünün yok edildiği şeklinde düzenlemelerin yapıldığı belirtilmiştir. Bu bağlamda, 1980 Askeri Darbesi’nin yapılma nedenleri ifade edilirken demokratik düzenin ve temel ilkelerin korunması üzerinde durulmuştur. Ancak hazırlanan taslakta demokrasinin temel ilkelerini, özellikle basının baskı altında tutulması siyasi partilerin kapatılması ve düşünce özgürlüğü kapsamında yapılan düzenlemelerin yetersiz olduğu gibi bu düzenlemelerin farklı problemler yaratabileceği de ifade edilmiştir³²⁹.

1982 Anayasa taslağı üzerinde yukarıda belirtilen özgürlükler konusu bağlamında fikir beyan eden Fazıl Sağlam’a göre ise; “*Anayasaların gereksiz tepkilerle yeni ve daha büyük tepkiler üretmekten kaçınması gerektiğini vurgulamış, “öze dokunma” yasağının taslakta yer almamasından bu çıkarımı elde ettiğini*” ifade etmiştir. Ayrıca, “*Demokratik rejimin, sınırlandırmanın bir ölçütü olarak nisbi karakter taşıdığını, öze dokunma yasağının ise her temel hak açısından dokunulmaz, asgari bir alan garanti ettiğini, mutlak olduğunu söylemiş, demokratik rejim kıstasının özden önceki bir alanda ölçülülük ilkesine maddi içeri veren, öze dokunmamanın tamamlayıcısı olan bir ilke olduğunu, iki ilkenin farkının kamuoyunca da bilindiğini*” belirtmiştir.

Yukarıda belirtilen konu bağlamında Fazıl Sağlam yaptığı eleştiride Anayasa Komisyonunun sözcüsü Gölcüklü’nün “*özün dokunulamayacak bir çekirdek olmadığını ve bunun Avrupa sözleşmesinde de belirtildiğini*” söylemesi üzerine

³²⁸ Hikmet Sami Türk, “Ana çizgileriyle 1982 Anayasa Tasarısı”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, cilt:40, Sayı:1, (1988), s.82-85.

³²⁹ Yusuf Ziya Keskin, “12 Eylül Ara Rejimi Döneminde Türkiye’de Siyasi Gelişmeler (1980-1983)”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 26, (2020), s. 714.

“komisyonun pek çok konuda Avrupa sözleşmesine atıflar yaptığını ama bu atıfların ortak noktasının sınırlamaları meşrulaştırmak olduğunu” belirtmiştir.

Sağlam, Danışma Meclisi ve MGK'ya, özgürlüklerle ilgili olarak şöyle tekliflerde bulunmuştur:

- “ Öze dokunma yasağının yeniden metne konulması,
- Kanunla, anayasanın sözüne ve ruhuna uygun olarak düzenleme zorunluluğunun gerekçede kalmayıp, tekrar metne eklenmesi,
- Taslağın 4 ile 11. maddelerinin bir sıra içinde birleştirilerek, başına “insan onuruna saygı, devlet ve toplum yaşamının temel ilkesidir” şeklinde bir cümle konması.”

“Bu önerilerin taslağın, temel haklara ilişkin karmaşık yapısını yorum yoluyla aşmak için gerekli olduğunu ama bunların dahi basın özgürlüğü, sendika, grev ve toplu sözleşme haklarına ilişkin tepki niteliğinde daraltmaları kurtarmaya yetmeyeceğini” vurgulamıştır³³⁰.

1982 Anayasası’nın tasarı metnine bakıldığında korunanın devlete karşı vatandaş olmadığı, devletin korunduğu, bir sınırlamanın yer aldığı ve özgürlüklerin istisna olarak kaldığı çok eleştiri alan konulardan biri olmuştur³³¹. Bu konuyla ilgili olarak Bülent Tanör, *“Taslakta, hak ve özgürlüklerin dört aşamalı bir sınırlamaya tabi tutulduğunu belirlemektedir: Birinci kuşakta genel sınırlama nedeni, ikinci kuşakta özel sınırlama nedenleri, üçüncü kuşakta, hak ve özgürlüklerin ancak ödev ve sorumluluklara bağlı olarak kullanılabilmesi, dördüncü kuşakta kötüye kullanmaya ilişkin hükümlerdir. Böylesi geniş sıralama hükümlerinin anti siyasal ve sosyal, kendi kendin~ yaşayan, isterse düşünen ama anayasaya uygun düşünen ve düşündüklerini eğer uygun değilse açıklamayan bir insan tipi yaratmayı hedefleyen anlayışın ürünü olduğunu”* olduğunu ifade etmiştir³³².

1982 Anayasa taslağındaki bazı temel hak ve özgürlüklerle ilgili değerlendirmeler şöyledir: Kişi güvenliğini ilgilendiren maddelerden gözaltı süresi, sanığın mahkemeye çıkacağı gerekli süre dışında kalan zamanın kim tarafından belirleneceğinin belirsiz olduğu vurgulanmış ve yakalama sonrası 48 saatlik sürenin başlamasından doğal ne olabilir diye sorgulanmıştır. Ayrıca tasarıdaki hükümlerde *“yakalanan ve tutuklanan”* ifadesi öne çıkarılarak, mahkemeye çıkmadan tutuklama

³³⁰ Cumhuriyet Gazetesi, 23 Ağustos 1982, Sayı: 20.853, s. 1-11.

³³¹ Cumhuriyet Gazetesi, 19 Temmuz 1982, Sayı: 20.820, s. 1.

³³² Cumhuriyet Gazetesi, 9 Ağustos 1982, Sayı: 20.839, s. 2.

kararını kim alacak, hâkimin kararı olmaksızın hiç kimse özgürlüğünden mahrum bırakılamaz şeklinde ifade edilmiştir. Bu hükmün uygulamada nasıl olacağı sorgulanmıştır³³³.

Olağanüstü hal kararı alınmış zamanlarda hükümet vatandaşlarına görev vermek suretiyle çalıştırabileceği ve bu durumun zorla çalıştırma sayılmayacağı hükmü eleştirilmiştir. Ayrıca çalışma hakkını yazan maddede, angarya yasağına ilişkin hükümle bağının kesildiği, olağanüstü hallerde bu hükmün anayasa taslağının 52. maddesiyle ifade edilmiş çalışma hakkının özüne uygun olmadığı ve hakların insanlara değil devlete ait bir hak olduğu eleştirisi yapılmıştır³³⁴.

1982 Anayasası'nın taslak metninde temel hak ve özgürlükler içerisinde yer alan seyahat özgürlüğünün 1961 Anayasası'na göre sınırlandırılmış olması ciddi bir biçimde eleştirilmiştir³³⁵. Bu bağlamda “Sağlıklı ve düzenli kentleşme” nedeniyle seyahat özgürlüğünün kısıtlanması gerekçesiyle sınırlandırılması, ekonomik nedenlerin yol açtığı bir olguya farklı bir ortamda çözüm arayışı olarak görülmüş ve uygulamaya nasıl yansıtacağı ise eleştiri konusu olmuştur.

Anayasa taslağında eleştirilen bir diğer husus ise din ve vicdan özgürlüğü konusudur. Bu konuda öne çıkan iki farklı düşünce olmuştur. Bunlardan birisi, Türkiye Din Görevlileri Federasyonu olmuş ve bu düşünceyi savunanların görüşleri din hürriyetinin temel noktasının ibadet hürriyeti olduğu ve bu durumda da din hürriyetinin güvence altına alınmadığı ifade edilerek 1961 Anayasası'nın kısmen koruma altına almasına rağmen, 1982 Anayasa taslağın da bu duruma hiç değinilmediği hatta dine karşı olma hürriyetinin varlığını kabul ederek bunu güvenceye aldığı yönünde eleştiride bulunmuştur. İkinci görüş ise din eğitiminin mutlak surette devlet kontrolünde olması gerektiğini savunmuşlardır³³⁶.

1982 Anayasası'nın taslak metninde eleştirilen bir diğer husus ise basın özgürlüğü konusunda olmuştur. Basın ve yayın özgürlüğü çerçevesinde kamuoyunda radyo, yayın hakkı ve televizyon hususundaki hükümlerin, modern çağın gerisinde kaldığı ve baskıcı bir tutum içerisinde olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca herhangi bir nedenle basın araçlarının zorla el konulması cezaların şahsiliği prensibine ters düştüğü,

³³³ Cumhuriyet Gazetesi, 19 Temmuz 1982, Sayı: 20.820, s. 1.

³³⁴ Cumhuriyet Gazetesi, 12 Ağustos 1982, Sayı: 20.842, s. 2.

³³⁵ Cumhuriyet Gazetesi, 19 Temmuz 1982, Sayı: 20.820, s. 1.

³³⁶ Cumhuriyet Gazetesi, 25 Temmuz 1982, Sayı: 20.824, s. 2.; Cumhuriyet Gazetesi, 19 Eylül 1982, Sayı: 20.880, s.1.

soyut ve genel ifadelerle basın özgürlüğünün baskı altına alındığını ve yürütülemez olduğu ifade edilerek eleştirilmiştir³³⁷.

2.4. Hazırlanan Yeni Anayasa'nın Halka Duyurulması ve Referandum Süreci

Demokrasisi gelişmiş ülkelerde anayasaların yapılmasındaki önemli kurucu güç, halktır. Halk, yeni anayasa çalışmalarına ferdi olarak katılım sağlayamayacağından, sürece katılım sağlayabilmesi için ya temsilci seçebilir ya da anayasa metnini halkoyuna sunulmasıyla kararını verebilmektedir. Halk oylaması, vatandaş tarafından seçilmeyen kurullarca hazırlanan anayasa metninin meşruluk kazanmasının yollarından biridir³³⁸.

Halkoylaması Jean-Jacques Rousseau'nun “egemenliğin devredilmezliği” kuramına dayandırılmıştır. Rousseau'ya göre, “egemenlik halktadır ve başkasına da devredilemez. Milletvekilleri milletin temsilcisi değildirler ve olamazlar. Olsa olsa geçici işlerinin görevlileri olabilirler; hiçbir kesin karara da varamazlar. Halkın onamadığı hiçbir yasa geçerli değildir, yasa sayılmaz³³⁹.” O halde, bu kuramdan yola çıkarak temsilcilerin hazırladığı yasaların halkoylamasından geçmesi gerekmektedir. Bu anlamda referandum, halkın teorik olarak elinde bulundurduğu ve sahibi olduğu egemenliğin, fiilen de uygulanmasının bir yoludur³⁴⁰.

Referandum konusunda görüş belirten Olivier'ye göre halkoylaması, “halkoylamasız bir halk egemenliği bir aldatmacadan başka bir şey değildir... Egemenlik, dört ya da beş yılda bir sandığa atılan bir oy pusulası ile kullanılamaz. . . Bir seçim gününden diğer seçim gününe kadar, halkın egemenliği uykuya yatmaktadır. Halkoylaması onu her zaman uyanık tutar³⁴¹.” ifadesiyle halkın etkin ve siyasi problemleri irdelemesine fayda sağlayacağı vurgulanmıştır.

1982 Anayasası'nın taslak metninin hazırlanması sürecinde halkın seçtiği temsilciler tarafından çalışılmadığından anayasanın demokratik meşruluğunu

³³⁷ Cumhuriyet Gazetesi, 25 Ağustos 1982, Sayı: 20.855, s. 1-11.; Cumhuriyet Gazetesi, 4 Eylül 1982, Sayı: 20.865, s. 1.

³³⁸ Kemal Gözler, “Halk Oylamasının Değeri”, *Anayasa Mahkemesi'nin Kuruluşunun 55. Yılı Anısına*, Anayasa Mahkemesi Yayınları, Ankara 2017, s.567-568.

³³⁹ Jean-Jacques Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, (9.Baskı), (Çeviren: Vedat Günyol), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s.24-26.

³⁴⁰ Kemal Gözler, “Halkoylamasının Değeri”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, cilt: 40, Sayı: 1, (1988), s.100.

³⁴¹ Gözler, 1988, s.100.

kazanmak için referanduma gidilmiş, fakat bu yol kullanılırken de birçok antidemokratik uygulama yapılmış, kısıtlamalar getirilmiş ve anayasa taslağının tartışılmasına izin verilmemiştir. Bu anlamda yapılan halkoylaması referandum³⁴²dan ziyade plebisit³⁴³ özellikli olmuştur.

1982 Anayasası, plebisit özelliği taşıyan bir anayasa olmuştur, çünkü anayasa metni halka sunulurken cumhurbaşkanlığı makamı için de bir oylama yapılmıştır. Yani anayasa metni kabul edildiğinde, MGK başkanı da Cumhurbaşkanı olmuştur. Bu çerçevede halk, bu sürecin sadece en sonunda oylarını kullanarak yer almış ancak Danışma Meclisi üyelerinin seçiminde ve belirlenmesinde herhangi bir gücü olmamıştır. Dolayısıyla yeni hazırlanan anayasanın meşruluk kazanması için halk oylamasının yapılması gerekmiştir.

Anayasa Hazırlama Komisyonu, taslakla ilgili yaptığı çalışmayı, 17 Temmuz 1982 tarihinde Danışma Meclisi'ne sunmuştur³⁴⁴. Anayasa taslağı üzerinde Danışma Meclisi'nde yapılan görüşmeler ise 23 Eylül 1982'de tamamlanmış ve 7 ret, 12 çekimser oya karşılık 120 oy ile taslak kabul edilmiştir³⁴⁵. Danışma Meclisi Genel Kurulu'nda 156. Birleşimde görüşülerek kabul edilen Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Tasarısı, 24 Eylül 1982'de MGK Genel Sekreterliği'ne gönderilmiştir³⁴⁶. Danışma Meclisi'nce 193 esas ve 11 geçici madde şeklinde MGK'ya gönderilen anayasa tasarı metninde MGK Anayasa Komisyonunca önemli değişiklikler uygun görülmüş, bazı maddeler çıkarılmış, bazıları birleştirilerek yeniden kaleme alınmış, ek ve geçici maddeler eklenmiş, katı olarak değerlendirilen bazı maddeler yumuşatılırken, bazıları

³⁴² Referandum, bir yasama işlemi konusunda vatandaşların oyuna başvurulması anlamına gelir. Siyasal iktidarlar ve temsilcilerinin faaliyetlerinin doğrudan doğruya denetlenme imkânının olmadığı, siyasal katılım için güvenli ortamın sağlandığı ve kısıtlayıcı tedbirlerin alınmadığı durumlarda referandum, vatandaşların siyasal eğilimlerini ve tercihlerini yansıtmaları açısından önemlidir. [Daha fazla bilgi için bkz. Murat Soysal, "7 Kasım 1982 tarihli Anayasa Halkoylaması Üzerine Bir Değerlendirme: Plebisit Mi, Referandum Mu?", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, cilt:22, Sayı:45, (2022), s. 980.]

³⁴³ Plebisit, bir kuvvetli adam heveslisinin, kendisine karşı çıkabilecek hiçbir muhalifi olmadan rakiplerine propaganda özgürlüğü tanımadan, kendi iktidarını halka onaylatmasıdır. Referandumla plebisit arasındaki fark ise demokratiklik bakımından ortaya çıkmaktadır. Referandum demokratik bir usuldür: Halk etkendir, öznedir; karar alma sürecinin başına, ortasına ve sonuna katılır. Plebisit ise, anti-demokratik bir usuldür: Halk edilgendir, nesnedir; karar alma sürecinin sadece sonuna katılır: Referandumun yapılmasını isteyen halkın kendisi (halk teşebbüsü) ya da halkın seçtiği temsilcilerdir. Oylanan şey ise, halkın temsilcilerinin hazırladığı bir metindir. Oysa plebisite başvurular, kişisel iktidar sahipleri ya da fiili yönetimlerdir. Oylanan şey ise, halkın katılımı olmadan hazırlanan metinler, fiili yönetimlerin oldubittileri, karar ve eylemleridir. Kısaca, plebisit, diktatörlerin, anti-demokratik yöneticilerin, darbecilerin, kendilerine meşruiyet kazandırmak için başvurdukları bir halkoylamasıdır. (Daha fazla bilgi için bkz. Gözler, 1988, s.99.)

³⁴⁴ Cumhuriyet Gazetesi, 18 Temmuz 1982, Sayı: 20.819, s.1-11.

³⁴⁵ Cumhuriyet Gazetesi, 24 Eylül 1982, Sayı: 20.885, s.1-11.

³⁴⁶ MGK Tutanak Dergisi, cilt: 7, Birleşim: 118, (18 Ekim 1982), S:Sayısı: 450, s.1.

daha katı hale getirilmiş ve 177 esas, 15 geçici madde olan tasarı yedi kısım olacak şekilde düzenlenmiştir³⁴⁷.

MGK, görüşmelerde Anayasa Komisyonu'nun düzenleyerek son haline getirdiği 7 kısım, 177 esas ve 15 geçici maddeden oluşan tasarı üzerine çalışmıştır. MGK'nın Anayasa Tasarısı ile ilgili daha önceden de bazı noktalara müdahil olduğundan maddelerin çoğunda herhangi bir değerlendirme ve müzakere yapılmadan doğrudan onaylanmıştır. Maddelerle ilgili yapılan görüşmelerin ardından Anayasa Tasarısı'nın tümü oylanarak ve kabul edilmiştir³⁴⁸. Başlangıç metniyle 177 esas ve 16 geçici maddeden oluşan 1982 Anayasası 2709 Sayılı Kanun olarak 20 Ekim 1982 tarihli Resmi Gazetede yayınlanmıştır³⁴⁹.

Anayasanın Resmi Gazetede yayımlanmasından sonra, 25 Eylül 1982 tarihinde resmi gazetede yayımlanan Anayasanın Halkoyuna Sunulması Hakkında Kanuna³⁵⁰ göre bazı yasaklar getirilmiş ve halkoylaması süreci başlatılmıştır³⁵¹. Bu çerçevede “Anayasanın Halkoyuna Sunulması Hakkında Kanunun” 5. maddesine³⁵² göre, 25 Ekim 1982 tarihinden itibaren hazırlanan yeni anayasanın halka tanıtılmasına yönelik esaslar, MGK tarafından belirlenmiştir. MGK, 70 sayılı kararında anayasa yönelik tartışmaları yasaklayan çerçeveyi belirlemiş olup söz konusu kararın en önemli hükmü, siyasetçilere yönelik olan yasaklar olmuştur.

Yukarıda yapılan açıklamaya göre; “Feshedilmiş, siyasi partilerin 11 Eylül 1980 tarihindeki Genel Başkan, Genel Başkan Yardımcısı veya Vekili, Genel Sekreteri, Genel Sekreter Yardımcıları ve Genel Yönetim Kurulu üyesi sıfatını haiz olan mensupları ile haklarındaki soruşturma veya kamu davası devam etmekte olan veya halen tutuklu bulunan veya hükümlü olan diğer mensuplarının, yeni Anayasa

³⁴⁷ MGK Tutanak Dergisi, cilt: 7, Birleşim: 118, (18 Ekim 1982), S:Sayısı: 450, s.65-66.

³⁴⁸ MGK Tutanak Dergisi, cilt: 7, Birleşim: 118, (18 Ekim 1982), s.424.

³⁴⁹ Resmi Gazetesi, 20 Ekim 1982, Sayı: 17.844, s.1-63.

³⁵⁰ Resmî Gazete, 25 Eylül 1982, Sayı: 17.823, Kanun No: 2707, s.1.

³⁵¹ Cumhuriyet Gazetesi, 25 Eylül 1982, Sayı: 20.886, s. 1.

³⁵² MADDE 5. — “Anayasanın halka tanıtılmasında:

a) 26/4/1961 gün ve 298 Sayılı Kanunun propaganda serbestliğine ilişkin hükümleri uygulanmaz.

b) Anayasa metninin Resmi Gazete’ de yayımlanmasını takip eden günden 24 Ekim 1982 günü saat 18.00’e kadar, Milli Güvenlik (Konseyinin 5 Ağustos 1982 gün ve 70 Sayılı Kararı hükümleri çerçevesi içerisinde Anayasanın açıklanması ve tanıtılması serbesttir.

c) 25 Ekim 1982 tarihinden itibaren Anayasanın çeşitli vasıta ve yollarla halka tanıtılması ve açıklanmasına ilişkin esaslar Milli Güvenlik Konseyince belirlenir ve düzenlenir.” (Daha fazla bilgi için bkz. Resmî Gazete, 25 Eylül 1982, Sayı: 17.823, Kanun No: 2707, s.2.)

*üzerindeki görüş dahil, Türkiye'nin geçmiş veya gelecek siyasi ve hukuki durumu ile ilgili olarak sözlü veya yazılı beyanda bulunmaları... ” yasaklanmıştır*³⁵³.

Kamuoyunda bazı kesimler, hazırlanan yeni anayasa taslağının Danışma Meclisi'nde tartışılıp görüşüldüğü oturumdan MGK'da görüşülüp kamuoyuna duyurulduğu 20 Ekim 1982'ye ve bu tarihten anayasaya yönelik yapılan tartışmaların da yasaklandığı ve bu yasakların arttırıldığı 71 Sayılı Kararın Resmi Gazetede³⁵⁴ yayınlanmasına kadar geçen zamanda, eleştirilerde bulunmuştur. Bilhassa askeri yönetimin antidemokratik uygulamaları yürürlükte tuttuğu bu süre içerisinde, en çok tepki alan konu, anayasa tasarısına eklenen geçici birinci madde olmuştur³⁵⁵. Çünkü anılan madde ile anayasa için yapılacak halkoylaması ve Cumhurbaşkanı seçimi birleştirilmiştir. Buna göre, halkoylamasının kabul edilmesiyle birlikte MGK ve Devlet Başkanı, yedi yıllığına Cumhurbaşkanı sıfatını kazanmış olacaktır³⁵⁶.

Anayasa tasarısının bir diğer geçici maddesiyle kapatılan siyasi partilerin liderleri ve yardımcılara yönelik siyasi yasak getirilmiştir. Bu siyasiler; Süleyman Demirel, Bülent Ecevit, Necmettin Erbakan ve Alparslan Türkeş ile parti başkan yardımcıları, merkez yönetim kurulu veya benzeri organların üyeleri olmuştur.

³⁵³ “2) Yüksek yargı organları, Sayıştay, Yüksek Öğretim Kurulu ve Üniversiteler, kamu kurumu niteliğindeki meslek kurum ve kuruluşları, basın kuruluşları, faaliyetleri yasaklanmamış olan sendika federasyonları ve konfederasyonları ile bilimsel amaçlı dernek ve özel statülü kuruluşlar yeni Anayasa taslağı üzerindeki düşünce ve önerilerini ya doğrudan veyahut tertipleyecekleri akademik ve bilimsel nitelikteki toplantılar, seminer ve konferanslar yolu ile ve ancak bu kurum ve kuruluşların tüzel kişiliğine ait olmak kaydıyla sözlü veya yazılı olarak açıklayabilirler.

3) Anayasa üzerinde görüş ve önerilerin yukarıdaki çerçeve içerisinde açıklanmasında münhasıran Anayasa taslağının geliştirilmesi maksadı içinde kalınacak, Anayasa'nın halk oylamasında, halkın vereceği reyın nasıl olması gerekeceği hususunda etki yapacak herhangi bir telkinde bulunulmayacak ve yasaların suç saydığı diğer haller dikkate alınacaktır.” (Daha fazla bilgi için bkz. Resmi Gazete, 5 Ağustos 1982, Sayı: 17.773, Karar No: 70, s.1.)

³⁵⁴ Resmi Gazete, 21 Ekim 1982, Sayı: 17.845, Karar No: 71, s.1-7.

³⁵⁵ GEÇİCİ MADDE 1. — “Anayasanın, halkoylaması sonucu, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası olarak kabul edildiğinin usulünce İlâm ile birlikte, halkoylaması tarihindeki Milli Güvenlik Konseyi Başkanı ve Devlet Başkanı, Cumhurbaşkanı sıfatını kazanarak, yedi yıllık bir dönem için, Anayasa ile Cumhurbaşkanıya tanınan görevleri yerine getirir ve yetkileri kullanır. 18 Eylül 1980 tarihinde Devlet Başkanı olarak içtiği ant yürürlükte kalır. Yedi yıllık sürenin sonunda Cumhurbaşkanlığı seçimi Anayasada öngörülen hükümlere göre yapılır.

Cumhurbaşkanı, ilk genel seçimler sonucu Türkiye Büyük Millet Meclisi toplanıp, Başkanlık Divanı oluşuncaya kadar, 12 Aralık 1980 gün ve 2356 Sayılı Kanunla teşekkül etmiş olan Milli Güvenlik Konseyinin Başkanlığını da yürütür.

İlk milletvekili genel seçimleri sonunda Türkiye Büyük Millet Meclisi toplanıp göreve başlayıncaya kadar geçecek süre içinde, Cumhurbaşkanlığının herhangi bir surette boşalması halinde, Milli Güvenlik Konseyinin en kıdemli üyesi, Türkiye Büyük Millet Meclisi toplanıp Anayasaya göre yeni Cumhurbaşkanı seçinceye kadar, Cumhurbaşkanıya vekâlet eder ve O'nun Anayasadaki bütün görevlerini yerine getirir ve yetkilerini kullanır.” (Daha fazla bilgi için bkz. Resmi Gazete, 20 Ekim 1982, Sayı:17.844, s.52.)

³⁵⁶ Resmi Gazete, 20 Ekim 1982, Sayı:17.844, s. 1-63.

Yapılan anayasa düzenlemesiyle yasaklanan siyasilere on yıl boyunca siyaset yasağı getirilmesi istenmiştir.

Devlet Başkanı Kenan Evren; Anayasanın tanıtılması programına 24 Ekim 1982’de radyo ve televizyonda yaptığı konuşmayla başlatmıştır. Kenan Evren’in yapmış olduğu konuşma şu şekildedir: “... *Yeni Anayasamızı eline alacak olan her Türk vatandaşının bu Anayasaya evet demek için kendi kendisine şu soruları soracağını biliyorum: “Devletimiz bu Anayasa ile güçleniyor mu? Anayasa Devlete kuvvet, memlekete huzur ve sükûn getirecek mi? Evlatlarımız okullarına can korkusu olmaksızın gidip gelebilecekler mi...” “... Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmesi arzu edilmiyorsa, her vatandaşın güven ve huzur dolu günler yaşamayı bekleniyorsa (...)* yarınlar umutla bakmak ve emin olmak ihtiyacı duyuluyorsa Anayasa’ya Evet denilmelidir.” Devlet Başkanı Kenan Evren yaptığı bu konuşmada neden darbeyi gerçekleştirmek zorunda kaldıklarını ifade etmiştir. Artan terör olayları, sağ-sol çatışmaları, can kayıplarının artması siyasilerin çözüm sürecinde yetersiz ve etkisiz kalmaları, ülkede kutuplaşmanın olması darbenin başlıca gerekçeleri olduğunu belirtmiştir. Türk silahlı Kuvvetleri halkın mutluluk ve refahı için devlet otoritesini yeniden güçlendirmek maksadıyla yönetime el koymak zorunda kaldığını vurgulamış ve darbeyi yasal bir zemine çekerek meşrulaştırmak istemiştir.

1982 Anayasası’nın halka tanıtılması kapsamında MGK Başkanı Kenan Evren, program kapsamında yaptığı konuşmalarda her ilde farklı bir konu anlatmıştır. Trabzon’da temel hak ve hürriyetlerin üzerinde durmuş; Erzurum’da din ve vicdan hürriyeti ile laiklik konularını dile getirmiş; Kayseri’de olağanüstü hal durumu, dernekler ve meslek teşekküllerinden bahsetmiş; Adana’da çalışma hayatı ve işçi haklarını anlatmış ve İstanbul’da da basın hürriyetine yönelik açıklamalarda bulunmuş ve Anayasaya evet oyu istemiştir.

Şehirlerde anayasanın tanıtılması için yaptığı toplantılarda olumsuz propaganda yapanları eleştiren Kenan Evren, şehir ziyaretlerinin sonuncusunda şöyle bir konuşma yapmıştır: “*Bu ülkenin 12 Eylül öncesine tekrar gelmesini istiyor muyuz? İstemiyor muyuz? Bütün sorular, bütün meseleler, işte bu bir tek soru içinde toparlanmakta. Bu bir tek soru içinde çözülmektedir. Eğer, 12 Eylül öncesine dönmeyi ve o felaketli günleri ve yılları tekrar bu sefer belki de daha da feci bir şekilde ve kurtuluş ümitleri kaybedilmiş bir surette yaşamayı istemiyorsak, öbür gün sandık*

başında beyaz oy kullanarak, Anayasaya kabul diyecek ve böylece Anayasayı kabul edeceğiz.”

Anayasayı tanııtma programı kapsamında tek yetki MGK’ya ve MGK Başkanı olan Kenan Evren’e verilmiştir. Anayasanın olumsuz anlatımlara, hayır oyu verilmesine yönelik propagandalara ve yönlendirmelere müsaade edilmemiştir³⁵⁷. Bu çerçevede anayasanın “*Halkoyuna Sunulması Hakkında Kanunun*” 2. maddesince³⁵⁸ referandumun 7 Kasım 1982 tarihinde yapılması kararlaştırılmıştır. Yapılacak olan referandumda anayasa oylamasıyla cumhurbaşkanı seçimi birleştirilmiştir. Bahse konu durumla ilgili Amerikan yönetimi ve 3. Cumhurbaşkanı Celal Bayar, MGK’ya çeşitli yollardan ulaşarak “*Anayasa’nın halk tarafından oylanmasıyla Cumhurbaşkanı seçiminin ayrı ayrı yapılmasının*” daha demokratik ve doğru olacağını ifade etmişlerdir. Amerikan Büyükelçisi Robert Strausz-Hupe referandumun ayrı ayrı yapılmasına yönelik gönderdiği görüşte “*Evren halk tarafından sevilen bir liderdir. Popülaritesi yüksektir. Ayrı ayrı sandıklarda seçime ve oylamaya gidilmesi daha iyi olacağını*” belirtmiştir.

Bülent Tanör, anayasa ve cumhurbaşkanı seçiminin beraber yapılmasıyla ilgili “*...adeta Evren’in prestiji ile Anayasaya oy sağlanmak isteniyordu*” diyerek şöyle bir yorum yapmıştır: “*...Kabul etmek gerekir ki 12 Eylül müdahalesi, rejimi ve lideri halk nezdinde oldukça yüksek prestij sahibiydiler. Böylece bunların sahibi oldukları kredi, adeta Anayasa lehine ciro edilmek isteniyordu*”³⁵⁹.

Konuyla ilgili olarak Özbudun, halk oylamasından olumsuz bir sonuç çıkması durumunda nasıl bir yol izleneceğine yönelik bir çalışma yapılmadığını ve dolayısıyla akıllara eğer sonuç olumsuz olursa askeri yönetimin devam edeceği düşüncesi geleceğini söylemiştir³⁶⁰. Bülent Tanör ise bu konuda; “*...Yani demokrasiye geçilmek isteniyorsa, demokratik bulunmasa bile bu metne oy verilmeliydi.*” demiştir. Bu iki düşünceye ek olarak Anayasa Komisyonu Başkanı Orhan Aldıkaçtı hazırlanan anayasanın olumlu bir sonuç alacağını şöyle ifade etmiştir: “*Bizim Anayasamız kabul edilecektir. Kesin (...) çünkü Anayasa’nın kabul edilmesi demek, Siyasi Partiler Kanunu’nun yapılması ve seçime gidilmesi demektir.(...) Seçmen bunu*

³⁵⁷ Sarıay, 2014, s. 306-307.

³⁵⁸ Resmi Gazete, 25 Eylül 1982, Sayı:17.823, s.2.

³⁵⁹ Bülent Tanör ve Necmi Yüzbaşıoğlu, *1982 Anayasası’na Göre Türk Anayasa Hukuku*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001, s.37.

³⁶⁰ Özbudun, 1986, s. 37.

değerlendirecek ve bir an evvel normal düzene geçilmesi için Anayasaya oy verecektir³⁶¹. ”

Anayasa’nın “Halkoyuna Sunulması Hakkında Kanunun” 12. maddesinde; “Oy verme kütüğünde ve sandık listesinde kaydı ve oy kullanma yeterliği bulunduğu halde hukukî veya fiili herhangi bir mazereti olmaksızın halkoylamasına katılmayanlar, Anayasanın halkoylamasını takip eden beş yıl içinde yapılacak genel ve ara seçimleri ile mahalli seçimlere ve diğer halkoylamalarına katılamazlar, seçimlerde aday olamayacakları” belirtilmiştir³⁶². Bahse konu durum, halkoylamasında oy kullanmak istemeyenlerin psikolojik baskı altına alınmak istendiğini ortaya çıkarmaktadır.

1982 Anayasası ile ilgili olarak 7 Kasım 1982’de yapılan halk oylamasına katılım %91.27 olmuştur. Yapılan seçim sonucunda halkın %92’si yeni anayasaya evet oyunu kullanmıştır³⁶³. Türkiye genelinde referanduma en yüksek oy Kars’tan (%97.05) ve en düşük oy Bingöl’den (%76.50) çıkmıştır³⁶⁴. Böylece Kurucu Meclis Hakkında Kanun hükümlerine göre önce Danışma Meclisi, sonra da MGK tarafından kabul edilip onaylanan Anayasa Tasarısı kabul edilmiş ve Türkiye Cumhuriyeti’nin 1982 Anayasası olarak 177. maddesince yürürlüğe girmiş oluyordu³⁶⁵.

1982 Anayasası’nın halkoylaması yapılırken antidemokratik yolların işletildiğini söyleyerek eleştiren Ergun Özbudun; “Otoriter rejimlerin demokrasiye yavaş ve tedrici geçiş amacıyla bizzat hazırladıkları veya temsili niteliği olmayan kendi kontrollerindeki kurullara hazırlattıkları anayasaların, 1980 Şili ve 1982 T.C. Anayasalarında olduğu gibi, halkoyuna sunularak kabul edilmeleri, bu metinlere gerçek demokratik meşruluk kazandırmaktan uzaktır.” demiş ve şöyle ifade etmiştir:

“Her şeyden önce, halkoylaması öncesinde anayasa üzerindeki tartışmaların ne ölçüde serbest cereyan ettiği sorulabilir. İkincisi, halkoylamasında birçok seçmen, anayasayı gerçekten benimsediklerinden değil, ya hiç değilse onun yarattığı sınırlı siyasal alanı kullanabilmek isteğiyle veya anayasanın reddedilmesinin otoriter rejimin daha uzun ve belirsiz bir süre devamına yol açacağı korkusuyla olumlu oy

³⁶¹ Bülent Tanör, “1980 Sonrasının Anayasal Bilançosu”, *Yapıt Toplumsal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 14, (1986), s. 50.

³⁶² Resmi Gazete, 25 Eylül 1982, Sayı:17.823, s.2.

³⁶³ Cumhuriyet Gazetesi, 7 Kasım 1982, Sayı: 20.926, s.1-9.

³⁶⁴ Resmi Gazete, 20 Kasım 1982, Sayı:17.874, Karar no: 458, s. 11-13.

³⁶⁵ Anayasa 2709 Sayılı Kanun olarak yayınlanmıştır. Resmi Gazete, 9 Kasım 1982, Sayı: 17.863, Mükerrer, s. 1-64.

kullanabilirler. Üçüncüsü, en demokratik şartlar altında bile, yeni bir anayasanın temsili bir Meclis tarafından değil, halkoylaması yoluyla yapılması sakıncalıdır. Halkoylamasında seçmenlerin rolü, önlerine konan yemeği tümüyle kabul etmek veya tümüyle reddetmekle sınırlıdır³⁶⁶. ”

1982 Anayasası’nın halkoylamasının demokratik olmadığını belirten Bülent Tanör de; “...Anayasa’nın hazırlanışında halkın gerçek bir katılımının bulunmadığı, bir evetleme/hayırlama operasyonunun varlığı hesaba katılırsa, bilim terminolojisi bakımından bir anayasa referandumundan değil, sadece bir plebisitten söz etmenin daha uygun düşeceği söylenebilir.” demiştir³⁶⁷. Bu kapsamda halkoylamasının yapılması demokratik olarak görülse de uygulamada halkoylamasından çok bir plebisitten işletildiği genel olarak ifade edilmiştir.

2.5. 1982 Anayasası’nın Genel Özellikleri ve Temel Esasları

Bütün yasalar gibi anayasalarda da toplumsal hayatın dinamizmi içinde ortaya çıkabilecek bütün olasılıkları önceden kestirmek ve düzenlemek olanağı bulunmamaktadır. Bu anlamda her yasada ancak yeni durumlarla karşılaşıldığında fark edilebilecek boşluklar kalabilir³⁶⁸. Bu çerçevede 1982 Anayasası, askeri darbenin etkilerini ortadan kaldırmış ve demokratik uygulamalara tekrar geri dönüşü sağlamıştır. Bazı hükümleri nedeniyle sert bir anayasa olarak kabul edilen 1982 Anayasası, 1961 Anayasası’na göre daha kazuistik bir yapıda hazırlanmıştır.

2.5.1. 1982 Anayasası’nın Genel Özellikleri

1982 Anayasası’nın Cumhuriyet tarihinin diğer anayasalarına göre öne çıkan bazı önemli özellikleri bulunmaktadır. Konuya açıklık getirmek amacıyla 1982 Anayasası’nın özellikleri aşağıda maddelerle sunulmuştur.

2.5.1.1. Kazuistik Özelliği

1982 Anayasası, “çerçeve anayasa” şeklinde ifade edilen devletin kuruluşunu, yapısının nasıl olduğunu ve temel haklarla ilgili olarak genel çizgileri çizen bir anayasa olmaktan ziyade ayrıntıya girmiş ve her konuyu ince ayrıntısına kadar düzenleyen

³⁶⁶ Ergun Özbudun, *Demokrasiye Geçiş Sürecinde Anayasa Yapımı*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1993, s. 65.

³⁶⁷ Tanör, 2019, s. 107.

³⁶⁸ Türk, 1988, s.95.

“düzenleyici anayasa” olarak ifade edilen bir yapıya sahip olmuştur³⁶⁹. Farklı bir ifadeyle “kazuistik yöntem” şeklinde bir anayasadır³⁷⁰. Bu açıdan 1961 Anayasası ile 1982 Anayasası karşılaştırıldığında, 1961 Anayasası’nın daha kısa, daha genel ve daha az kazuistik yapıya sahip olduğu görülmektedir.

Özbudun’a göre, 1982 Anayasası’nın kazuistik bir yapı içerisinde olma sebebi “her siyasal ve sosyal soruna mutlaka hukukî bir çözüm bulma eğiliminde olan Türk siyasal kültürünün ‘kanuncu’ (legalistic) niteliğinde” olmasından kaynaklanmıştır³⁷¹. Özbudun’un ifade ettiği gibi detaylı ve çok ayrıntılı hazırlanan anayasaların sakıncaları olmuştur. Bu sakıncaların en başında “değişen ihtiyaçlara yönelik uyum sorunu” gelmektedir. Bu bağlamda ihtiyaçların giderilmesi için anayasada değişiklik ihtiyacı doğmuş olup, anayasa değişikliği için “nitelikli çoğunluk” olması gerektiğinden değişiklik yapılması zorlaşmıştır. Böyle bir süreçte gündemi meşgul edeceğinden siyasal yapının istikrarını bozması beklenen sonuçlardan olmuştur³⁷².

2.5.1.2. Sert Anayasa Olma Özelliği

Bir anayasanın “katı” ve “sert” olarak değerlendirilmesi, hükümlerinin değiştirilme usulüne ve metni içerisinde bulunan maddelerden değiştirilmesi teklif edilemeyen maddelerin varlığına göre belirlenmektedir. Bu çerçevede 1982 Anayasası, adî kanunlara göre değiştirilmesi usul açısından daha zor şartlara bağlanmıştır. 1982 Anayasası, kendisinden önce yürürlükte olan 1961 Anayasası’na göre daha katı ve sert bir anayasa olarak kabul edilmiştir. Bunun nedeni olarak en başta 1982 Anayasası’nda bulunan ve değiştirilmesi teklif dahi edilemeyen hüküm sayısının artış göstermesidir³⁷³.

Sert bir anayasa olduğunu gösteren diğer bir hususta anayasanın değiştirilme usulüdür. Bu usul 1982 Anayasası’nda 175’inci madde de düzenlenmiştir. Anayasanın 175’inci maddesi, cumhurbaşkanına, onay safhasında önemli yetkiler vermiştir. Bu yetkiler, anayasa değişikliği için gerekli olan karar yeter sayısının beşte üç veya üçte iki olmasına göre değişmektedir.

³⁶⁹ Şeref Gözübüyük, *Anayasa Hukuku*, Turhan Kitabevi, Ankara 2002, s.147.

³⁷⁰ Özbudun, 2010, s. 35.

³⁷¹ Özbudun, 2010, s.36.

³⁷² Gözler, 2000, s.93-103.

³⁷³ Burhan Kuzu, *1982 Anayasasının Temel Nitelikleri ve Getirdiği Yenilikler*, Filiz Kitabevi, İstanbul 1990, s. 39-41.

Anayasa değişiklik teklifi TBMM üye tamsayısının beşte üçüyle veya üçte ikisinden az bir oyla kabul edilmiş ise, cumhurbaşkanı anayasa değişikliğini ya halkoylamasına sunar ya da tekrar görüşülmek üzere TBMM'ye geri göndermektedir³⁷⁴. Cumhurbaşkanının Meclisin üçte ikisinden az bir oyla kabul ettiği bir anayasa değişiklik kanununu onaylama yetkisi bulunmamaktadır. Bu durumda eğer Cumhurbaşkanı, değişikliği Meclise bir kez daha görüşülmek üzere göndermiyorsa; anayasa değişikliği kanunu kesin olarak halkoylamasına sunulmalıdır. Devamında cumhurbaşkanının beşte üç veya üçte ikiden az bir oyla kabul edilen anayasa değişikliği kanununu, Meclise ikinci kez gönderirse Meclis, anayasa değişikliği kanununu ancak üye tamsayısının üçte iki çoğunluğuyla kabul etmektedir³⁷⁵.

TBMM, kendisine geri gönderilen (ilk sefer TBMM üye tamsayısının beşte üç veya üçte ikiden az bir çoğunluğuyla kabul edilen) anayasa değişikliği kanununu (bu ikinci sefer) üye tamsayısının üçte iki çoğunluğuyla aynen kabul edemezse, anayasa değişikliği kabul edilmemektedir. Buradaki Cumhurbaşkanının yetkisi “zorlaőtırıcı veto yetkisi” niteliğindedir. Eğer TBMM, geri gönderilen anayasa değişikliği kanununu üye tamsayısının üçte iki çoğunluğuyla aynen kabul ederse, cumhurbaşkanı anayasa değişikliği kanununu ya onaylar ya da halkoylamasına sunmak arasında tercihte bulunma hakkına sahiptir³⁷⁶.

2.5.1.3. Geçiş Dönemi Öngören Bir Anayasa Olma Özelliği

1982 Anayasası içerisinde geçiş dönemi olarak kabul edilebilecek dönemlere yönelik hükümler barındırmaktadır. Bu hükümlere 1982 Anayasası'nın 6. kısmında yer verilmiş ve “geçiş dönemini” olarak düzenlemiştir. 1982 Anayasası'nın genel mantık sisteminden farklı olan bu hükümler şöyle özetlenebilir:

1982 Anayasası'nın 1. geçici maddesindeki³⁷⁷, “Anayasanın halkoylaması sonucu, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası olarak kabul edildiğinin usulünce ilanı ile birlikte, halkoylaması tarihindeki Milli Güvenlik Konseyi Başkanı ve Devlet Başkanı, Cumhurbaşkanı sıfatını kazanarak, yedi yıllık bir dönem için, Anayasa ile

³⁷⁴ Resmi Gazete, 20 Ekim 1982, Sayı: 17.844, s. 56.

³⁷⁵ Erdoğan Teziç, “Cumhurbaşkanının Geri Gönderme Yetkisi”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, cilt:21, Sayı:1/4, (1987), s. 83-93.

³⁷⁶ Kemal Gözler, “Anayasa Değişikliği Kanunları Üzerinde Cumhurbaşkanının Yetkileri”, *Ankara Barosu Dergisi*, yıl: 59, Sayı: 4, Bursa (2001), s.35-39.

³⁷⁷ Resmi Gazete, 20 Ekim 1982, Sayı: 17.844, s. 52.

Cumhurbaşkanına tanınan görevleri yerine getirir ve yetkileri kullanır. 18 Eylül 1980 tarihinde Devlet Başkanı olarak içtiği and yürürlükte kalır. Yedi yıllık sürenin sonunda Cumhurbaşkanlığı seçimi Anayasada öngörülen hükümlere göre yapılır. Cumhurbaşkanı, ilk genel seçimler sonucu Türkiye Büyük Millet Meclisi toplanıp; Başkanlık Divanı oluşuncaya kadar, 12 Aralık 1980 gün ve 2356 sayılı Kanunla teşekkül etmiş olan Milli Güvenlik Konseyinin Başkanlığını da yürütür.

İlk milletvekili genel seçimleri sonunda Türkiye Büyük Millet Meclisi toplanıp göreve başlayıncaya kadar geçecek süre içinde, Cumhurbaşkanlığının herhangi bir surette boşalması halinde, Milli Güvenlik Konseyinin en kıdemli üyesi, Türkiye Büyük Millet Meclisi toplanıp Anayasaya göre yeni Cumhurbaşkanını seçinceye kadar, Cumhurbaşkanına vekalet eder ve O'nun Anayasadaki bütün görevlerini yerine getirir ve yetkilerini kullanır". hükmüyle ilk cumhurbaşkanının anayasa ile beraber referandum sonucunun kabul edilmesiyle belirleneceği belirtilmiştir.

2. geçici maddedeki³⁷⁸, "... Türkiye Büyük Millet Meclisi toplanıp göreve başladıktan sonra, Milli Güvenlik Konseyi, altı yıllık bir süre için Cumhurbaşkanlığı Konseyi haline dönüşür ve Milli Güvenlik Konseyi Üyeleri, Cumhurbaşkanlığı Konseyi Üyesi sıfatını alırlar. Milli Güvenlik Konseyi üyesi olarak 18 Eylül 1980 tarihinde içtikleri and yürürlükte kalır. Cumhurbaşkanlığı Konseyi Üyeleri, Anayasada Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerinin haiz bulundukları özlük hakları ile dokunulmazlığına sahip olurlar. Altı yıllık süre sonunda Cumhurbaşkanlığı Konseyinin hukuki varlığı sona erer..." hükmüyle MGK, mevcut sistemle cumhurbaşkanlığı konseyine dönüşecektir.

4. geçici maddedeki³⁷⁹, "1) 16 Ekim 1981 tarih ve 2533 sayılı Kanunla feshedilmiş bulunan siyasî partilerden; 11 Eylül 1980'den sonra gerek parti tüzelsiğiliği, gerek bunların merkez yöneticilerinden veya Parlamento üyelerinden herhangi biri haklımda Türk Ceza Kanununun İkinci Kitabının birinci babında yer alan Devletin şahsiyetine karşı işlenmiş cürümlerden herhangi biri ile ilgili olarak kamu davası açılmış olanlarla, 11 Eylül 1980 tarihinde iktidar partisi ve ana muhalefet partisi durumunda bulunan siyasî partilerin; (...) 2) 1 Ocak 1980 tarihinde kontenjan senatörü veya Cumhuriyet Senatosunun tabii üyesi olanlar ile Türkiye Büyük Millet Meclisinin bağımsız üyelerinden; haklarında Türk Ceza Kanununun

³⁷⁸ Resmi Gazete, 20 Ekim 1982, Sayı: 17.844, s. 52-53.

³⁷⁹ Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası, Geçici 4. Maddesi, tertip:5, cilt:22, s.36-37.

İkinci Kitabının birinci babında yer alan Devletin şahsiyetine karşı işlenmiş cürümlerden herhangi biri ile kamu davası açılmış bulunanlar veya birinci fıkrada nitelendirilen siyasî partilerden birine girmiş olanlar birinci fıkranın (b) bendi hükümlerine tâbi olurlar". hükmüyle 12 Eylül 1980 öncesinde siyasi parti yöneticilerinin ve parlamenterler hakkında verilen siyaset yapma yasağının çerçevesi çizilmiştir.

9. geçici maddedeki³⁸⁰ *"İlk genel seçimler sonucu toplanacak Türkiye Büyük Millet Meclisinin Başkanlık Divanı kurulduktan sonra altı yıllık süre içinde yapılacak Anayasa değişikliklerini Cumhurbaşkanı, Türkiye Büyük Millet Meclisine geri gönderebilir. Bu takdirde Türkiye Büyük Millet Meclisinin geri gönderilen Anayasa değişikliği hakkındaki kanunu, aynen kabul edip tekrar Cumhurbaşkanıya gönderebilmesi, üye tamsayısının dörtte üç çoğunluğunun oyu ile mümkün olabilir".* hükmüyle altı yıllık bir dönemde anayasa değişiklikleri cumhurbaşkanı tarafından görüşülmek üzere tekrar TBMM'ye gönderilirse aynı değişikliğin dörtte üç oy çokluğu ile kabul edilebilmesi gerektiği belirtilmiştir.

2.5.1.4. 1961 Anayasası'nda Karşılaşılan Tıkanıklıkların Giderilmesi Bakımından Özelliği

1982 Anayasası, 1961 Anayasası'nda çok sıkıntılı sürece sebep olan tıkanıklıkları çözücü tedbirler almak istemiş ve bu durumu 1982 Anayasası'nın hükümlerinde yapılan düzenlemelerle gerçekleştirmiştir. Siyasi hayatı felç eden bu tıkanıkları çözücü yollar aşağıda belirtildiği şekildedir:

Cumhurbaşkanına, Anayasanın 116. maddesi³⁸¹ kapsamında TBMM seçimlerini yenileme yetkisi verilmiştir. Verilen bu yetkiyle cumhurbaşkanı belirtilen hüküm kapsamında hükümetin oluşturulamaması halinde ortaya çıkabilecek sıkıntıları aşabilecektir. Bu çerçevede 1961 Anayasası'nın yürürlükte olduğu zaman ortaya çıkan

³⁸⁰ Gözler, 2000, s.93-103.; Resmi Gazete, 20 Ekim 1982, Sayı: 17.844, s. 54.

³⁸¹ Madde 116: Bakanlar Kurulunun, 110 uncu maddede belirtilen güvenoyunu alamaması ve 99 uncu veya 111 inci maddeler uyarınca güvensizlik oyuyla düşürülmesi hallerinde; kırk beş gün içinde yeni Bakanlar Kurulu kurulamadığı veya kurulduğu halde güvenoyu alamadığı takdirde Cumhurbaşkanı, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanına danışarak, seçimlerin yenilenmesine karar verebilir.

Başbakanın güvensizlik oyu ile düşürülmeden istifa etmesi üzerine kırkbeş gün içinde veya yeni seçilen Türkiye Büyük Millet Meclisinde Başkanlık Divanı seçiminden sonra yine kırkbeş gün içinde Bakanlar Kurulunun kurulamaması hallerinde de Cumhurbaşkanı Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanına danışarak seçimlerin yenilenmesine karar verebilir.

Yenilenme kararı Resmi Gazetede yayımlanır ve seçime gidilir. (Daha fazla bilgi için bkz. Kuzu, 1990, s. 43-44.)

cumhurbaşkanı seçimi krizleri oldukça gündemi meşgul etmiş ve uzun süre sonuçsuz kalmıştır. 1982 Anayasasıyla cumhurbaşkanı seçiminde yaşanacak sıkıntıları gidermek için 102. madde hazırlanmıştır.

Yukarıda yapılan açıklama bağlamında, “Cumhurbaşkanı, Türkiye Büyük Millet Meclisi üye tamsayısının üçte iki çoğunluğu ile ve gizli oyla seçilir... En az üçer gün ara ile yapılacak oylamaların ilk ikisinde üye tamsayısının üçte iki çoğunluk oyu sağlanamazsa üçüncü oylamaya geçilir, üçüncü oylamada üye tamsayısının salt çoğunluğunu sağlayan aday Cumhurbaşkanı seçilmiş olur. Bu oylamada üye tamsayısının salt çoğunluğu sağlanamadığı takdirde üçüncü oylamada en çok oy almış bulunan iki aday arasında dördüncü oylama yapılır. Bu oylamada da üye tamsayısının salt çoğunluğu ile Cumhurbaşkanı seçilemediği takdirde derhal Türkiye Büyük Millet Meclisi seçimleri yenilenir.” hükmü bulunmaktadır³⁸². Bu hüküm yaşanabilecek krizleri çözmek için oldukça yeterli görülmüş ve uygulamada da tikanıkları açıcı olarak ifade edilmiştir.

Benzer sorun alanı olan Meclis Başkanlığı seçimlerinde üye tamsayısının salt çoğunluğu şartı kaldırılmış ve buna anayasanın 94. madde 4. fıkrasında şöyle bir çözüm bulunmuştur: “Başkan seçimi gizli oyla yapılır. İlk iki oylamada üye tamsayısının üçte iki ve üçüncü oylamada da üye tamsayısının salt çoğunluğu aranır. Üçüncü oylamada salt çoğunluk sağlanamazsa, bu oylamada en çok oy alan iki aday için dördüncü oylama yapılır; dördüncü oylamada en fazla oy alan üye, Başkan seçilmiş olur. Başkan seçimi aday gösterme süresinin bitiminden itibaren, on gün içinde tamamlanır.”³⁸³

1982 Anayasası tek meclis yapısını benimsediği için Cumhuriyet Senatosunu kaldırmıştır. Bu sayede tek meclisli sistemlerde kanun çıkarma süreci daha hızlı işlemiş ve zaman açısından kazanım sağlanmıştır. Bunun gibi 1961 Anayasasıyla meclis toplantı yeter sayısı üye tamsayısının salt çoğunluğu olarak belirlenmiştir. Bu durum sebebiyle çoğu zaman mecliste çalışma yapılması için yeterli çoğunluk sağlanamadığından meclis çalışmaları yapılamamıştır³⁸⁴. Bu durumdan kaynaklı yaşanan tıkanmaları çözmek için 1982 Anayasası’nda toplantı yeter sayısı, üye tamsayısının üçte birine düşürülmüştür.

³⁸² Fethi Kılıç, “1982 Anayasasında 2010 Tarihine Kadar Yapılan Değişiklikler”, *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi*, cilt:6, Sayı:5, (2023), s. 691-700.

³⁸³ Resmi Gazete, 20 Ekim 1982, Sayı: 17.844, s. 24.

³⁸⁴ Gözler, 2000, s.93-103.

Meclis içerisindeki çalışmaları engelleyen tıkanmaları çözmek için yapılan bu tür kurallar anayasa hukuku literatüründe “*rasyonelleştirilmiş parlâmentarizm*” olarak ifade edilmiştir. 1982 Anayasası’nın bu haliyle “*rasyonelleştirilmiş parlâmentarizm*” yönünde bir yaklaşımı olduğu kabul edilmektedir³⁸⁵.

2.5.1.5. Katılımcı Demokrasi Modeli Bakımından Özelliği

1982 Anayasası’nın bir niteliği olan katılımcı demokrasi ile anayasa yapım sürecindeki durumunu, tam olarak ilişkilendirebilmek için öncelikle katılımcı demokrasi kavramının özelliklerini ve araçlarını iyi tespit etmek gerekmektedir. Halkın siyasal iradeye katılım göstermesi anlayışına dayanan katılımcı demokrasi için en temel ve belirgin unsur seçme ve seçilme hakkının bireylere tanınmış olmasıdır. Bu, 1982 Anayasası’nda aynen yer almıştır ve bu anayasada düzenlendiği şekliyle seçimlerde genel oy ve eşit oy ilkesinin benimsenmesi bir diğer önemli yapıcı özellik olarak göze çarpmaktadır³⁸⁶.

Yukarıda belirtildiği üzere, Türkiye’de 1982 Anayasası’nda olduğu gibi katılımcı demokrasi kavramı demokrasi anlayışı bakımından ileri seviyede demokrasi ya da halkın yönetimi bakımından mümkün olan en üst seviyede halkın sürece dahil olmasını öngörmektedir. Katılımcı demokrasi ve siyasi tolerans kavramları birbirlerine yakın anlamlar içermektedir. Buna göre katılımcı demokraside toplum kesimlerinin demokratik süreçlere katılım yollarının açık olması siyasi tolerans ile gerçekleşmektedir. Bu noktada siyasi toleransın varlığının toplum kesimlerinin demokratik süreçlere katılımını sağladığı ya da en azından teşvik edici bir role sahip olduğu ifade edilebilmektedir³⁸⁷. 1982 Anayasası’nın katılımcı demokrasi niteliğine sahip olmasının, bu çerçevede önemli olduğu söylenebilir.

1982 Anayasası’nın bir niteliği olan katılımcı demokrasi, oy kullanma hakkına sahip olanların çerçevesini genişletmek ve oy verenlerin kamusal meseleler hakkında konuşma, irade oluşturma ve karar vermeye katılımını yaygınlaştırmaktadır. Bu çerçevede 1982 Anayasası’nda da olduğu gibi katılımcı demokrasi, siyasal kararların alınması sürecinde yurttaşların sadece girdilerin oluşmasına katılımını değil, çıktılar

³⁸⁵ Selami Erdoğan, “Türkiye’de Hükümet Sistemi Tartışmaları ve Rasyonelleştirilmiş Parlamenter Sistemi”, *Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt:4, Sayı:2, (2022), s. 348-350.

³⁸⁶ Ömer Temel, Türkiye’de Anayasa Yapım Süreçleri ve Demokratik Anayasa Yapımı, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul 2014, s.45-46.

³⁸⁷ Mehmet Ali Zengin, “Katılımcı Demokrasinin Vasıtaları ve Bu Vasıtalarından Referandumun Çevre Hakkına Olan Etkileri”, *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, Sayı:24, (2019), s.25.

üzerinde de etkili olmasını temin etmektedir. Diğer taraftan, katılım biçimleri birkaç defa tekrarlanan, arkası gelmeyen, göstermelik değildir. Bu sistemle katılımcılara eşit ve özgür söz hakkı tanınmalı, gerekli bilgilere ulaşılma imkânı verilmektedir. Ayrıca, 1982 Anayasası'nda olduğu gibi katılımın yöntemleri; uzlaşmaya dönük tartışmayı özendirici, ortak aklı üretmeye yönelik, çatışmayı ortak faydaya dönüştürebilen biçimlerde olmaktadır³⁸⁸.

2.5.2. Egemenlik ve Siyasi Güç

1982 Anayasası'nda egemenlik ve siyasi güç kavramı ciddi bir biçimde ele alınmaktadır. Bu çerçevede Mustafa Kemal Atatürk tarafından 1919 yılının haziran ayında yayınladığı Amasya Tamiminde de “*milletin istiklalini yine milletin azim ve kararı kurtaracağı*” sözleriyle ifade ettiği milli egemenlik kavramı, 1982 Anayasası'nda da yerini bulmuştur. 1921 ve 1924 Anayasaları, egemenliğin kullanımını sadece Meclise vermişken başka bir ifadeyle egemenliği kullanan tek organ parlamento iken, 1961 ve 1982 Anayasaları egemenliği kullanan organları arttırmıştır³⁸⁹.

Anayasadaki düzenleniş biçimine bakıldığında 1982 Anayasası'nın 6. maddesinde, “*Egemenlik, kayıtsız şartsız Milletindir. Türk Milleti, egemenliğini, Anayasanın koyduğu esaslara göre, yetkili organları eliyle kullanır. Egemenliğin kullanılması, hiçbir surette hiçbir kişiye, zümreye veya sınıfa bırakılamaz. Hiçbir kimse veya organ kaynağını Anayasadan almayan bir Devlet yetkisi kullanamaz*”³⁹⁰.” ifadesi kullanılarak, egemenlik kavramına atfedilen değer ve milli egemenlik vurgusuna önem verilmesi, sınırları, kayıt ve şart olmadan millete ait olduğu vurgulanarak halkın verdiği egemenlik yetkisini yetkili organlar vasıtasıyla devletin kullanacağı belirtilmiştir.

1982 Anayasası'nda egemenlik kavramı kuvvetler ayrılığı ilkesi ile birlikte düşünülerek, 7., 8. ve 9. maddelerinde yasama, yürütme ve yargı egemenliği kullanmaya yetkili üç kuvvet olarak belirlenmiş ve iktidarın bu güçler arasında paylaşıldığı bir yapı tercih edilmiştir³⁹¹. Bu çerçevede anayasanın 2. maddesinde

³⁸⁸ Fatih Turan Yaman, “Katılımcı Demokrasi: Kapsam ve Unsurlar”, *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi E-Dergi*, cilt:6, Sayı:2, (2017), s.138.

³⁸⁹ Atilla Özer, “Ülkemizde Egemenlik ve Yargı Erkinin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Karşısındaki Durumu”, *Anayasa Yargısı Dergisi*, cilt: 19, Sayı:1, (2003), s. 1-8.

³⁹⁰ Resmi Gazete, 20 Ekim 1982, Sayı: 17.844, Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası, s. 1.

³⁹¹ Metin Bulut, “Türk Anayasal Gelişme Tarihinde Egemenlik Kavramının Geçirdiği Dönüşümün Ana Hatları”, *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, Sayı: 14, (2019), s. 91- 117.

düzenlenen ve başlangıç bölümü olarak belirlenen kısımda, “*Millet iradesinin mutlak üstünlüğü, egemenliğin kayıtsız şartsız Türk Milletine ait olduğu ve bunu millet adına kullanmaya yetkili kılınan hiçbir kişi ve kuruluşun, bu Anayasada gösterilen hürriyetçi demokrasi ve bunun icaplarıyla belirlenmiş hukuk düzeni dışına çıkamayacağı*” ifadeleri ile siyasi gücü elinde bulunduran yönetenlere ilişkin olarak egemenlik yetkisini nasıl kullanılması gerektiğine yönelik sınırlar çizilmiştir³⁹².

1982 Anayasası’nda devlet iktidarının sınırsız kullanılamayacağı ve kayıtsız şartsız olarak egemenliğin iktidarın denetiminde değil millete ait olduğu vurgulanmıştır. Özellikle egemenliğin anayasal çerçeve içerisinde yetkili organlar eliyle kullanılmasına yönelik düzenleme ile egemenlik gücünün anayasadan alındığını, egemenlikten alınan devlet faaliyetlerinin, yasa yapmanın, yasaları yürütmenin veya uygulamanın, yargılamanın başka bir ifadeyle uyumsuzlukları çözüme kavuşturmanın anayasal hükümlerle sınırlandırılarak yerine getirileceğini ifade edilmiştir.

1982 Anayasası’na göre egemenlik kavramı ile sıkı ilişki içerisinde olan bir diğer kavram da siyasi güç (iktidar) olmuştur, çünkü nerede bir toplum varsa orada siyasi güç kavramı da oluşmuştur³⁹³. Bu çerçevede 1982 Anayasası açısından siyasi güç kavramını ele aldığı anda, siyasi gücü kullanacak olan organlar kuvvetler ayrılığı ilkesine göre düzenlenmiştir. Fakat söz konusu anayasa, askeri darbe rejimi neticesinde yürürlüğe girdiğinden gücü elinde bulunduranı daha da güçlendirmeyi amaçlamış ve siyasi güç tipi olan devlet, anayasanın başlangıç bölümünde kutsal Türk devleti olarak ifade edilmiştir. Ayrıca parlamenter sistemlerde olmayan şekilde yürütme iki başlı olarak cumhurbaşkanı ve bakanlar kurulundan oluşturulmuştur. Egemenlik yetkisinin kullanıldığı yetkili organların içerisinde yer alan yürütme organı, siyasi güç odağı haline getirilerek daha da güçlendirilmesi yönünde düzenlemeler yapılmış, başka bir ifadeyle yürütme erki içerisinde yer alan cumhurbaşkanının ve başbakanın yetkileri genişletilmiştir.

1982 Anayasası’nın cumhurbaşkanına yasama, yürütme, yargı alanında önemli anayasal yetkiler tanınmasının yanında, yargı denetimi dışında kalan işlemler yapma ve meclisi belirli durumlarda feshetme yetkisi dâhil geniş ve ucu açık yetkiler verilmiştir. Olağanüstü dönemlerde cumhurbaşkanlığında toplanan bakanlar kuruluna verilen olağanüstü hal ve sıkıyönetim KHK çıkarma yetkisi de idarenin yasama

³⁹² Tanör ve Yüzbaşıoğlu, 2019, s. 126.

³⁹³ Mourice Duverger, *Siyaset Sosyolojisi*, (Çeviren: Şirin Tekeli), Varlık Yayınları, İstanbul 1995, s.134.

yetkisine yaklaşan bir yetkiyle donatılması bağlamında güçlendirilmesi sonucunu doğurmuştur.

Olağan dönemlerde çıkarılan KHK'larda konu sınırlaması ve meclis tarafından çıkarılan yetki yasasına dayanma şartı var iken, olağanüstü hal ve KHK'larda bu şartların aranmaması anayasa ile siyasi açıdan gücü elinde bulunduran yürütmeyi daha da güçlü hale getirme pratiğine sahip olmuştur³⁹⁴. Her ne kadar yürütme bu bağlamda güçlendirilse de; yasamanın içinden çıkması hasebiyle yasama tarafından da denetleme araçlarıyla soru, gensoru, güvenoyu, meclis araştırması ve soruşturması yollarıyla denetlenmesi hususu da tercih edilmiş ve yasama ile yürütme birbirinden ayrılmıştır.

2.5.3. Seçim Sistemi ve Hükümetin Yapısı

1982 Anayasası'nın hazırlanmasına gerekçe olarak 1961 Anayasası'nın otorite-hürriyet dengesini hürriyet lehine sağlarken otorite aleyhine bozması ve bunun sonucu olarak devleti güçsüzleştirmesidir. Bu sebeple, 1982 Anayasası oldukça ayrıntılı bir şekilde düzenlenmiş ve 1961 Anayasası'na göre daha az özgürlükçü, daha çok devlet otoritesini güçlendirici ve çoğulcu bir anlayıştan ziyade daha az katılımcılı bir yapının öngörüldüğü anayasa olmuştur³⁹⁵. Bu bağlamda söz konusu anayasa, 1961 Anayasası'na oranla daha fazla kazuistik yapıya sahip olmuştur.

1961 Anayasası'nın zayıf yanı olarak değerlendirilen yürütme erkinin güçsüz bırakıldığı düşüncesi, 1982 Anayasası'nda yürütme erkinin yetkinliğini ve yetkisinin artırılması şeklinde kendisini göstermiş ve yasama ile yürütme erkinin birbirlerinden ayrılmasıyla sistemin işlerlik kazanacağı düşünülmüştür³⁹⁶. Bu düşüncenin yansıması olarak 1982 Anayasası'nda yasama, yürütme erklerinin ayrı ancak işbirliği içinde bir sistemi öngören kuvvetler ayrılığı ilkesine önemli bir yer ayrılmıştır.

1961 Anayasası'nda iki Meclisli yapı olan Cumhuriyet Senatosu'ndan beklenen yarar gerçekleşmediği kanaati olduğu için 1982 Anayasası'nda 400 milletvekilinden oluşan tek meclisli yapıya geçiş yapılmış ve anayasanın 7. maddesinde yasama yetkisi, Türk Milleti adına kullanılması için TBMM'ye

³⁹⁴ Sevtap Yokuş, "Türkiye'de Siyasal Süreçlerin Anayasal Düzleme Yansımaları", *Democratic Progress Institute*, (2018), s.5-7.

³⁹⁵ Özbudun, 2010, s. 57-66. ; Gözübüyük, 2002, s.147.

³⁹⁶ Mehmet Turhan, *Hükümet Sistemleri ve 1982 Anayasası*, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Diyarbakır 1989, s.95.

verilmiştir³⁹⁷. 1982 Anayasası'nda siyasi partilerin meclis içerisinde grup kurmaları için öngörülen 10 olan üye sayısı 20'ye çıkarılarak yürütme karşısındaki muhalefeti azaltabilmek amacıyla mecliste toplantı ve karar yeter sayıları da düşürülmüştür. Yapılan bu düzenlemeyle amaçlanan 1961 Anayasası döneminde yaşanan tikanlıkları giderilmesi amaçlanmıştır³⁹⁸.

1982 Anayasası'nda öngörülen hükümet sistemi, parlamenter sistem olup yürütme erkini bakanlar kurulu ve cumhurbaşkanından oluşan çift başlı yapı olacak şekilde düzenlenmiştir. Yürütme erkindeki bu yapıda cumhurbaşkanının yetkileri oldukça arttırılmasına karşın sorumsuzluk zırhıyla donatılmıştır³⁹⁹. Cumhurbaşkanı her ne kadar fazla yetkiyle donatılmış olsa da; anayasasının 105/1. maddesi ile cumhurbaşkanı, yetkilerini kullanabilmesi için karşı-imza kuralına tabi tutulmuştur. Yürütmenin yapmış olduğu işlemlerden dolayı meclise karşı sorumluluk ise bakanlar kurulunda olacak şekilde düzenlenmiştir⁴⁰⁰. 1982 Anayasası'nda yürütme hem yetki hem de görev olarak düzenlenerek yasama yetkisinin türevi olmaktan çıkarılmıştır. Cumhurbaşkanının yetkilerinin arttırılmasının yanında başbakanın da yetkileri arttırılmıştır. 1961 Anayasası'ndan farklı olarak 112. maddeyle her bir bakanın, başbakana kişisel sorumluluğunun olduğu ve 109. madde ile de başbakanın teklifiyle cumhurbaşkanı tarafından görevlerine son verilebileceği şeklinde düzenlenmiştir⁴⁰¹.

Cumhurbaşkanını seçme yetkisi 1961 Anayasası'nda olduğu gibi TBMM'ye verilmiş ve görev süresi yedi yıl olarak belirlenmiştir. Meclisin görev süresi ile cumhurbaşkanın görev süresi arasındaki farkın bilinçli olarak oluşturulduğu görülmüştür. Şöyle ki cumhurbaşkanını seçen meclisle arasında ahde vefa duygusunun oluşmasını engellemek ve görev süresi içerisinde başka bir meclis çoğunluğuyla çalışabileceği için kendisinin siyaset ve parti üstü davranmasını sağlanması hedeflenmiştir. Ayrıca 101. maddeyle de cumhurbaşkanının tarafsızlığı temin edilmeye çalışılmıştır. Bunun yanı sıra bir defa cumhurbaşkanlığı yapan kişinin bir defa daha seçilmesinin önü kesilmiş ve görev yaptığı süre içerisinde de herhangi bir

³⁹⁷ Milletvekili sayısı, 1987'de 450'ye, 1995'te ise 550'ye çıkarılmıştır. (Daha fazla bilgi için bkz. Gözler, 2011, s. 171.)

³⁹⁸ Turhan, 1989, s.280; Gözler, 2011, s. 46.

³⁹⁹ Levent Gönenç, "Türkiye'deki Hükümet Sistemi Tartışmalarına İlişkin Değerlendirmeler", *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı: 51, (2013), s.272-273.

⁴⁰⁰ Özbudun, 2010, s. 279. ; Gözler, 2011, s. 288. ; Hasan Tunç, Faruk Bilir ve Bülent Yavuz, *Türk Anayasa Hukuku*, Berikan Yayınları, Ankara 2011, s. 193.

⁴⁰¹ Bu durum rasyonelleştirilmiş parlamentarizm olarak değerlendirilebilir. (Daha fazla bilgi için bkz. Özbudun, 2010, s. 350.)

parti ile ilişinin olmaması istenmiştir. Bu düzenlemeyle amaçlanan ilk defa seçilen kişinin bir kez daha seçilebilmek için belli kesimlerle iyi geçinme stratejisi yapmasının önüne geçilmesi amalanmıřtır⁴⁰².

1982 Anayasası'nın 116. maddesindeki düzenlemeyle parlamenter sistemin de bir gereği olarak şartların gerçekleşmesi halinde cumhurbaşkanına, meclis seçimlerinin tekrarlanması hususunda seçimleri yenileme yetkisi verilmiştir. Bu yolla siyasi nedenlerden dolayı bir hükümetin kurulamaması durumunda meydana gelebilecek kriz ortamına c z m bulunmaya çalışılmıştır.

Duran; 1982 Anayasası'yla cumhurbaşkanının olağanüstü hallerde başkanlar kuruluna başkanlık etmesi ve sorumsuzluk zırhıyla donatılması gibi yetkileri anayasada yer almıştır. Bu yetkiler beraber değerlendirildiğinde; bunun seçilmiş bir hükümdar doğuracağını ve genel oyla seçilen yasama erkinden daha g cl  olmasının da demokrasiyle bağdaşmayacağını ifade etmiştir. Bu kapsamda getirilmeye çalışılan hükümet sistemini Duran, “*aksak başkanlık sistemi*”⁴⁰³ olarak tanımlarken; ağlar, “*başkanlı parlamenter sistem*”⁴⁰⁴ olarak ifade etmiş ve Gözler de, “*saf parlamenter hükümet sistemi*”⁴⁰⁵ olarak adlandırmıştır.

Yukarıda belirtilen duruma bağlı olarak Uluşahin'e göre 1961 Anayasası'nın tesis ettiği saf parlamenter sistemden, getirilen düzenlemelerle uzaklaşıldığı ve ortaya aksak veya bozulmuş bir hükümet sisteminin çıkmış olduğunu belirtilmiştir. Ayrıca saf olarak adlandırılan parlamenter sistemde iki başlıktan ziyade tıpkı bir kuş gibi dengenin sağlandığı iki kanatlı yürütme erkinin varlığı kabul görmüştür. Oysa 1982 Anayasası'ndaki düzenlemeler yasama karşısında yürütmeyi; yürütme içerisinde de cumhurbaşkanını güçlendirecek bu saflıktan uzaklařmıřtır⁴⁰⁶.

1982 Anayasası'nın hükümet sisteminin nasıl olduğuyla ilgili fikir farklılıkları çoğunlukla 104. maddede düzenlenen ve cumhurbaşkanının bu denli geniş yetkilerle donatılmasının yanı sıra sorumsuzluk zırhı içerisinde tanınan bu yetkileri tek başına mı yoksa kolektif olarak mı kullanacağı hususundaki belirsizlikten kaynaklanmıřtır⁴⁰⁷.

⁴⁰² Gözler, 2011, s. 312. ; Tunç, Bilir ve Yavuz, 2011, s. 193.

⁴⁰³ Lütfi Duran, *Türkiye Yönetiminde Karmaşa*, ağdaş Yayınları, İstanbul 1988, s. 17-20.; Gözler, 2011, s.46.

⁴⁰⁴ Bakır ağlar, *Bir Anayasa Bilimi alışma Taslağı*, BFS Yayınları, İstanbul 1989, s. 99.

⁴⁰⁵ Kemal Gözler, *Anayasa Hukukuna Giriş*, (11.Baskı), Ekin Yayınları, Bursa 2007, s.310.

⁴⁰⁶ Nur Uluşahin, “Türkiye’de Hükümet Sisteminin Geçirdiği Dönüşüm ve Geleceğe Yönelik Beklentiler”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı:51, (2013), s. 325-326.

⁴⁰⁷ Serap Yazıcı, *Başkanlık ve Yarı-Başkanlık Sistemleri Türkiye için Bir Değerlendirme*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011. s. 132-139. ;  zbudun, 2010, s. 321-323.

Şöyle ki anayasayla düzenlenen yürütme erkinin güçlü olmasıyla amaçlanan hükümetin parlamento çoğunluğunun desteğine sahip güçten ziyade geniş yetkilerle donatılması, cumhurbaşkanının meclisteki varlığı olarak algılanmıştır. Bunun yansıması olarak da ülke için önemli kararlar, halk tarafından seçilen hükümet tarafından değil; sorumsuzluk zırhının verdiği rahatlıkla ve geniş yetkiyle hareket edecek olan güçlü cumhurbaşkanı ve askeri bürokrasinin hâkim olduğu MGK'nın görüşleri doğrultusunda alınması kolaylaştırılmıştır.

2.5.4. Demokratik ve Laik Devlet Anlayışı

1982 Anayasası'nın birçok maddesinde demokrasiyle ilgili hükümler düzenlenmiştir. Bunlardan ilki 176. maddede düzenlenen ve anayasa metnine dâhil olduğu ifade edilen başlangıç metninin muhtevasında “*demokrasiye âşık*” gibi romantik bir ifade kullanıldığı görülmüştür. Akabinde değiştirilmesi teklif dahi edilemeyen 2. maddesi “*Türkiye Cumhuriyeti, toplumun huzuru, milli dayanışma ve adalet anlayışı içinde, insan haklarına saygılı, Atatürk milliyetçiliğine bağlı, başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk Devletidir.*” şeklinde düzenlenmiş ve demokratik devlet kavramının, devletin temel nitelikleri arasında sayıldığı görülmüştür. Ayrıca anayasanın 5. maddesinde de demokrasiyi korumak devletin temel esas ve görevlerinden olduğu vurgusu yapılmıştır.

Anayasanın 13. maddesi, “*Temel hak ve hürriyetler, özlerine dokunulmaksızın yalnızca Anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak ve ancak kanunla sınırlanabilir. Bu sınırlamalar, Anayasanın sözüne ve ruhuna, demokratik toplum düzeninin ve lâik Cumhuriyetin gereklerine ve ölçülülük ilkesine aykırı olamaz.*” şeklinde düzenlenmiştir. Bu maddeden demokrasiye verilen önem, temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılmasında bir kıstas olarak demokratik toplum düzeninin ifade edilmesiyle ortaya çıkmaktadır.

Her ne kadar temel hakların olağan dönemde sınırlanması hususunda bir ölçüt olarak “*demokratik toplum düzeni*” ifadesi kullanılsa da, muğlak bir ifade olması sebebiyle içeriğiyle ilgili belirsizlik bulunmaktadır. Bu bağlamda Kenan Evren'in anayasayı tanıtmak için yaptığı bir konuşmada “*Temel hak ve hürriyetler ile ilgili genel ve özel sınırlamalar, demokratik toplum düzeninin gereklerine aykırı olamaz ve öngörüldükleri amaç dışında kullanılamaz. Yani, sana bu temel hak ve hürriyetleri*

veriyorum ama demokrasinin haricinde kullanamazsın⁴⁰⁸.” ifadelerini kullanmıştır. Her ne kadar bunun, hakların sınırlandırılmasında bir ölçüt olduğu ifade edilse de; kastedilenin ne olduğu tam olarak anlaşılamamaktadır. Oysaki demokratik düzende, demokratik ilkelerin açık ve şeffaf olarak belirli olması gerekmektedir.

Yukarıda verilen bilgiler bağlamında Anayasa Mahkemesi’nin vermiş olduğu bir kararda “yasa koyucu... demokratik toplum düzeninin gereklerine aykırı düşmeyecek sınırlamalar getirebileceği belirtilmiştir⁴⁰⁹.” Burada sözü edilen demokratik toplum düzeniyle, hiç kuşkusuz Anayasada gösterilen hürriyetçi demokrasi ve bunun icaplarıyla belirlenen hukuk düzeninin kastedildiğinde duraksamaya yer yoktur ifadelerine yer verilmiştir. Bu çerçevede adı geçen kararda demokratik toplum düzeniyle sınırların ne olduğu hususuna bir açıklık getirilmiştir.

1982 Anayasası’nın hazırlık aşamasında 13. maddeyle ilgili tartışmalar yaşanmıştır. Bu bağlamda Anayasa Hazırlama Komisyonu, 13. maddenin yazım şekliyle ilgili temel hak ve hürriyetlerin demokratik toplum düzenine aykırı sınırlandırılmayacağı ifadesinin geçmesi gerektiğini belirtirken; Danışma Meclisi’ndeki tartışma, “bu anayasada kararlaştırılan demokratik toplum düzeninin gereklerine aykırı olmaması” şeklinde yazılması yönünde olmuştur.

Yapılan bu öneri üzerine Anayasa Hazırlama Komisyonu adına söz alan Prof. Dr. Feyyaz Gölcüklü “Bu anayasada öngörülene gerek yoktur. Çünkü Türk ülkesinde kurulan demokrasi, bu Anayasadaki demokrasidir, bu anayasanın hükümlerine tâbi demokrasidir... Onun için demokratik rejim dedik. Zaten bundan anlaşılan da Anayasamızın demokratik toplumdur. Standartı da bellidir⁴¹⁰.” İfadelerini kullanarak aslında kastedilen demokrasi anlayışının milli demokrasi olduğunu belirtmiştir. Ne var ki komisyon sözcüsü, bundan sonra yaptığı diğer konuşmasında⁴¹¹ “demokratik toplum düzeninden anlaşılması gerekenin milli değil batı tarzı bir

⁴⁰⁸ Kenan Evren, *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren’in Yeni Anayasayı Devlet Adın Resmen Tanıtma Programı Gereğince Yaptıkları Konuşmalar*, TBMM Basımevi, Ankara 1982, s. 13.

⁴⁰⁹ Resmi Gazete, 13.02.2020, Sayı: 31.038, Anayasa Mahkemesi Kararı, E.: 2018/90, K.: 2019/85, KT.: 14.11.2019.

⁴¹⁰ Fatih Demirci, “1982 Anayasası’nda Demokratik Devlet İlkesi: Kavramsal Ve Yapısal Bir Analiz Denemesi”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, cilt: 12, Sayı: 1-21, (2008), s.649.

⁴¹¹ Anayasa Komisyon sözcüsünün yaptığı konuşma: “Bizim Batı dünyasından ayrı bir demokrasi anlayışımız yoktur, kendimizi o camiada buluyoruz”. (Daha fazla bilgi için bkz. Yusuf Şevki Hakyemez, *Militan Demokrasi ve 1982 Anayasası*, (1. Baskı), Seçkin Yayınları, Ankara 2000, s.157–158.)

*demokratik anlayışı olduğudur*⁴¹².” Şeklinde açıklaması bulunmaktadır. Özbudun’a göre burada kastedilen demokrasi, “*liberal demokrasi*” ve “*Batı demokrasisidir*”⁴¹³.”

1982 Anayasası kimi yazarlar tarafından her ne kadar 1961 Anayasası’na tepki olarak hazırlandığını söylene de⁴¹⁴, laiklik konusunda 1961 Anayasası’nın ortaya koyduğu değerleri korumaya çalışıldığı da ifade edilmektedir. Bunun dışında laiklik, 1982 Anayasası’nın başlangıç metni başta olmak üzere 2., 4. ve 13. maddesi gibi birçok maddesinde düzenlenmiştir⁴¹⁵.

Laiklik anlayışının anayasaya yansımaları anlatılabilmek amacıyla anayasada düzenlenmiş belli başlı maddeler bulunmaktadır. Bunlardan ilki olan başlangıç kısmında “*Hiçbir düşünce ve mülahazanın Türk millî menfaatlerinin, Türk varlığının Devleti ve ülkesiyle bölünmezliği esasının, Türklüğün tarihi ve manevî değerlerinin, Atatürk milliyetçiliği, ilke ve inkılapları ve medeniyetçiliğinin karşısında korunma göremeyeceği ve lâiklik ilkesinin gereği kutsal din duygularının, Devlet işlerine ve politikaya kesinlikle karıştırılmayacağı.*” şeklindedir. Kutsal olarak addedilen dinin, laiklik ilkesinin bir gereği olarak devlet işlerinden kati suretle birbirlerine karıştırılmayacağı net bir şekilde ifade edilmiştir. Özel hayattan kutsal sayılan din duygularının kamusal hayatta karıştırılmaması gerekliliği vurgulanmıştır.

Laiklik, anayasanın 2. maddesinde⁴¹⁶ Cumhuriyetin nitelikleri arasında sayılmış ve devamındaki ilk üç maddenin değiştirilemeyeceğini ifade eden 4. maddenin muhteviyatı gereği anayasanın korunan değerleri arasında sayılmıştır. Anayasanın 10. maddesinin 1. fıkrası ve 3. fıkrası “*Herkes dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir.*”, “*Hiçbir kişiye, aileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınamaz.*” şeklinde düzenlenerek eşitlik kavramıyla laiklik kavramı arasında organik bir bağın

⁴¹² Anayasa Mahkemesi kararlarına bakıldığında bazı kararlarında batı tarzı demokrasiden bahsedilirken bazı kararlarında bu kavramın Türkiye’nin anayasal düzeniyle özdeşleştirildiği görülmüştür. (Daha fazla bilgi için bkz. Mustafa Erdoğan, *Anayasa Hukuku*, (4. Baskı), Orion Yayınları, Ankara 2007, s. 196.)

⁴¹³ Özbudun, 1998, s. 60.

⁴¹⁴ 1982 Anayasası’nın insan hakları, demokrasi ve hukuk devleti idealleriyle bağdaşmayan bir felsefeye dayandığı sıklıkla ileri sürülmüştür. (Daha fazla bilgi için bkz. Mustafa Erdoğan, *1982 Anayasasında Din Özgürlüğü*, Liberal Düşünce, Sayı: 18, Ankara 2000, s. 109-117.

⁴¹⁵ Anayasanın ayrıca 14., 24., 42., 58., 68., 81., 103., 136. ve 174. maddelerinde laiklik ilkesine yer verilmiştir. (Daha fazla bilgi için bkz. Resmi Gazete, 20 Ekim 1982, Sayı: 17.844, Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası, s. 1.)

⁴¹⁶ “ Türkiye Cumhuriyeti, toplumun huzuru, milli dayanışma ve adalet anlayışı içinde, insan haklarına saygılı, Atatürk milliyetçiliğine bağlı, başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk Devletidir.” Resmi Gazete, 20 Ekim 1982, Sayı: 17.844, Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası, s. 2.

olduğu söylenmiştir. Başka bir ifadeyle madde metninde din, mezhep gibi sebeplerle kimseye imtiyaz sağlanamayacağı gibi devlet organlarının da herkese eşit tutum içerisinde ve mesafe olması gerektiği vurgulanmıştır ki, bu durum AYM'nin kararlarına da konu olmuştur⁴¹⁷.

Yukarıda belirtilen şekliyle anayasanın 13. maddesinde temel hak ve özgürlüklerin sınırlanmasında laiklik ilkesi bir sınırlama ölçüsü olarak ifade edilerek 14. maddesinde dini saiklerle devlet düzeni oluşturmaya çalışılması durumunda hakkın kötüye kullanılması söz konusu olduğunda devletin duruma müdahale ihtimali ortaya çıkmaktadır. Konuyla ilgili olarak 15. maddesinde ise temel hak ve hürriyetlerin durdurulması hususu düzenlenmiş ve temel değerlerin korunması amacıyla laikliğe vurgu yapılmıştır.

Yukarıda 1982 Anayasası'nın laiklik ilkesiyle ilgili en önemli maddesinin 24. madde olduğu vurgulanmıştır. Madde şu şekildedir: *“Herkes, vicdan, dini inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir. 14 üncü madde hükümlerine aykırı olmamak şartıyla ibadet, dini ayin ve törenler serbesttir. Kimse, ibadete, dini ayin ve törenlere katılmaya, dini inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz; dini inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamaz ve suçlanamaz*⁴¹⁸. *Din ve ahlak eğitim ve öğretimi Devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Din kültürü ve ahlak öğretimi ilk ve ortaöğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır. Bunun dışındaki din eğitim ve öğretimi ancak, kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanuni*

⁴¹⁷ AYM, semavi dinlerin mensuplarına diğer dinlerin mensuplarına nazaran daha geniş bir hukuki koruma getiren 9 Ocak 1986 tarih ve 3255 Sayılı Kanun'un bazı maddelerine iptal ederken şu gerekçeye dayanmıştır. “Laik bir toplumda din ya da mezhep farklılığı kişiler arasında hiçbir ayrıma neden olmaz. Devletin kendisine ait bulunan cezalandırma hakkını kullanırken bireyler arasında inançlarına göre ayırım gözetmemesi gerekir... 3255 Sayılı Yasayla getirilen yeni düzenlemenin semavi dinler ve bunların mensuplarıyla semavi olmayan dinler ve bunların mensupları arasında ayırım gözettiği açık ve seçiktir... Ülkemizde kimi din ve inançların cemaatleşme safhasına henüz gelememiş olduğu gibi bir mülhaza ile dinler ve inançlar arasında ayırım yapılmasını haklı bir nedene dayandırmak mümkün değildir. Yasa koyucunun benzer durumlara benzer çözümler getirmesi asıldır... bu itibarla 3255 Sayılı Yasanın öngördüğü yeni düzenleme Anayasanın 10. maddesinde ifadesini bulan yasa önünde eşitlik ilkesine aykırı düşmektedir.” (Daha fazla bilgi için bkz. AYM E. 1986/11, K. 1986/26, KT. 04 Kasım 1986.)

⁴¹⁸ AYM, laik devlette herkesin dinini seçmekte ve inançlarını açığa vurabilmekte, tanınmış olan din ve vicdan özgürlüğünün sınırları içerisinde kalma şartıyla serbest olduğu üzerinde özellikle durmuştur. AYM'ye göre hiçbir dine itikadı olmayanlar için de durum aynıdır; laik bir toplumda herkes istediği dine veya inanca sahip olabilir. Bu husus yasa koyucunun her türlü etki ve müdahalesi dışındadır. Yüksek Mahkeme bir kararında semavi olmayan dinlere inananların inanç hürriyetlerinin de anayasal konuma altında olduğunu belirtmiştir. (Daha fazla bilgi için bkz. AYM E. 1986/11, K. 1986/26, KT. 04 Kasım 1986.) AYM, 05.05 1972 tarih ve 1587 Sayılı Nüfus Kanununun, Anayasa'nın 24. maddesine aykırı olduğu iddiasıyla önüne gelen iptal davasında, yine 1961 Anayasası'nın yürürlükte olduğu önceki kararında belirttiği gerekçelerle, Anayasa'ya aykırılık iddiasının reddine karar vermiştir. (Daha fazla bilgi için bkz. Anayasa Mahkemesi, E. 1995/17, K. 1995/16, KT. 21 Haziran 1995.)

*temsilcisinin talebine bağlıdır*⁴¹⁹. Kimse, Devletin sosyal, ekonomik, siyasi veya hukuki temel düzenini kısmen de olsa, din kurallarına dayandırma veya siyasi veya kişisel çıkar yahut nüfuz sağlama amacıyla her ne suretle olursa olsun dini veya din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz⁴²⁰.” şeklinde düzenlenmiştir. Bu maddeyle birlikte 1924 ve 1961 Anayasalarında olduğu gibi laikliğe vurgu yapılmış ve devlet teşkilatı içerisinde laikliğin mutlaka olması gerektiği belirtilmiştir.

Anayasadaki laiklikle ilgili düzenleme ile esasında din ve vicdan hürriyetinin, bir nevi anayasa gibi hiyerarşik normun en üst basamağıyla korunma altına alınmak istendiği anlaşılmaktadır. Lakin eğitim kısmını düzenleyen 4. fıkranın laik olan veya

⁴¹⁹ Yukarıda da değinildiği üzere AYM’ye göre, dini eğitimin laik devlet anlayışına uygun şekilde yapılması gerekmektedir. Tüm devlet kuruluşlarında ve işlemlerinde olduğu gibi öğretim ve eğitimin her düzeyinde laiklik ilkesine özenle uyulmalıdır. Tevhid-i Tedrisat Kanunu da bu gereğin belgesidir. (Daha fazla bilgi için bkz. AYM, E. 1989/1, K. 1989/12, KT. 07.03.1989; E. 1990/36, K. 1991/8, KT. 09.04.1991.)

⁴²⁰ AYM, “yükseköğretim kurumlarında... dini inanç sebebiyle boyun ve saçların örtü veya türbanla kapatılması serbesttir” hükmünü getiren 10.12.1988 tarih ve 3511 Sayılı Kanunun Anayasa’nın 2, 10, 24 ve 174. maddelerine aykırı olduğu iddiasıyla önüne gelen ve yine kamuoyunda türban kararı olarak isimlendirilen bir davada, laik bir devlette dinsel kaynaklı hukuk kuralı olamayacağına hükmederek şu gerekçeye dayanmıştır. “Laik devlette kutsal din duyguları... hukuksal düzenlemelere kesinlikle karıştırılamaz. Bu tür düzenlemeler, dinsel gerekler ve düşünceler ile değil, bilimsel verilerden yararlanılarak kişi ve toplum gereksinimlerine göre yapılır... İncelenen kural, kamu kuruluşlarından sayılan yükseköğretim kurumlarındaki bayanların giyimlerini düzenlerken, dinsel gerekçelere uygunluğu nasıl olursa olsun, başörtüsü kullanımına dinsel inançları nedeniyle geçerlilik tanımakta, kamu hukuku alanındaki bir düzenlemeyi dinsel esaslara dayandırmak suretiyle laiklik ilkesine aykırılık oluşturmuştur... Din kurallarına göre yapılan düzenlemeler hukuksal nitelik taşımaz. Din kurallarının kaynağı Tanrı’dır. Hukukun kaynağı ise hukuku yaratan istenç olarak kendi ulusunun istencidir. ... Hukuk düzeni, dinsel düzeni dışarıda bırakan, varlığını hukuktan alıp hukukla sürdüren devlettir. Yasalar dine dayanamaz ve bağlanamaz.” AYM’si anılan kararında, laikliği bir ideoloji olarak tanımlamış ve hukuk devletinin, hukukun üstünlüğü ilkelerinin güçlerini laiklikten aldığı, Türk devriminin laiklikle anlam kazandığı, bu ilkenin Anayasa’dan çıkarılmasının imkânsız olduğu, Devlete egemen ve etkin gücün dinsel kurallara değil, akıl ve bilim olduğu, dinin devlet işlerinde söz sahibi ve çağdaş değerlerle hukukun yerine geçerek yasal düzenlemelerin kaynağı ve dayanağı olamayacağı üzerinde durmuştur. (Daha fazla bilgi için bkz. AYM, E. 1989/1, K. 1989/12, KT. 07 Mart 1989.) Bu karar üzerinden fazla bir süre geçmeden ve bu kez 25.10.1990 tarihli, 3670 Sayılı Yasa ile Yüksek Öğretim Kurulu Kanunu’na eklenen “Yürürlükteki kanunlara aykırı olmamak kaydı ile yükseköğretim kurumlarında kılık ve kıyafet serbesttir.” şeklindeki düzenleme yine Yüksek Mahkeme’nin önüne gelmiştir. AYM bu kararında 1989 tarihli önceki kararına atıfta bulunarak “laiklik ilkesi gereği kutsal din duygularının Devlet işlerine ve politikaya kesinlikle karıştırılamayacağını, derslere çağdaş görünüme aykırı giysi ve örtülerle girmenin özgürlük ve özerklikle ilgisi olmadığı gibi, devletin düzeni sağlayacak kurallara getirmesi de, özgürlük ve özerkliğe aykırı değildir.” vurgusunu yaptıktan sonra, “yürürlükteki kanunlara aykırı olmamak kaydı ile” ibaresinin en üst düzeydeki kanun olan Anayasa’ya aykırı olmamak kaydı şeklinde algılanması gerektiğine hükmeden Mahkeme kanun değişikliğine ilişkin metnin Anayasa’ya aykırı olmadığına karar vermiştir. (Daha fazla bilgi için bkz. AYM E. 1990/36, K. 1991/8, KT. 09/04/1991.) AYM’nin bu kararı “yorumlu ret” kararı olarak nitelendirilmiştir. (Daha fazla bilgi için bkz. S. Alp Limoncuoğlu, “Türban Sorununun” Hukuksal Boyutu Anayasal Değişiklik Çözüm Olur mu?”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı:75, (2008), s. 138-163. AİHM de, türbanın üniversitelerde yasaklanmasını AİHS’ye uygun bulmuş (AİHM, 10.11.2005, Şahin V. TUR, Nr. 44774/98, s. 78.), beden eğitimi dersinde türbanını çıkarmak istemeyen öğrencinin okuldan atılmasının da bir hak ihlaline yol açmadığına karar vermiştir. (Daha fazla bilgi için bkz. AİHM, 04.12.2008, Dorgu V, FRA, No, 27058/05.)

olmayan kesimler tarafından eleştirildiği ortaya çıkmaktadır⁴²¹. Çünkü zorunlu din eğitiminin anayasal bir metne dâhil edilmesi laikliğin mantığıyla örtüşmediğini savunulmaktadır⁴²². Oysa bu maddeyle amaçlanan, din eğitimin devletın gözetimi ve denetimi altında verilmesini sağlamaktır. Zira 1982 Anayasası'nı hazırlayan Danışma Meclisi, anarşi ortamının gelişmesinin sebeplerinden birisi olarak din ve ahlak eğitimi almamış olan gençleri göstermiştir⁴²³. Bundan dolayı da anayasada laikliğin korunması ve laik eğitimin mutlak surette güvence altına alınması için gerekli yasal düzenlemelerin yapıldığı açıkça ortaya çıkmaktadır.

Anayasadaki laiklikle ilgili maddenin son fıkrasında ise politikacıların, siyasi parti mensuplarının dini kullanarak kendilerine menfaat temin etmelerini yasaklayacak şekilde düzenlenmiştir. Bu yolla kişilerin dini alet ederek siyasi nüfuz sağlamaları ciddi anlamda engellenmiş olunuyordu.

24. madde ile ilgili tartışmalar, iki görüş etrafında toplanmıştır. Bunlardan ilki, özgürlüklere getirilen sınırlama olarak değerlendirirken⁴²⁴; diğeri de madde metninde getirilen yasağın özgürlükleri daraltmadığını savunmuştur. Bu madde metninde korunmaya çalışılan husus, dini inanç ve vicdan özgürlüğünün yanı sıra dini eğitimi alabilme özgürlüğüdür⁴²⁵. Yukarıda da belirtildiği üzere, bu maddeyle din kurumunun kullanılarak bazı şeylerin istismar edilmesinin önüne büyük ölçüde geçilmeye çalışılmıştır.

2.6. Kuvvetler Ayrılığı ile İlgili Genel Esaslar

1982 Anayasası'nda kuvvetler ayrılığı kavramı, Anayasa Mahkemesine göre egemenliğin yetkili organlar tarafından kullanımında esas ilke olarak kabul edilmiş ve

⁴²¹ Ömer Çaha, *Açık Toplum Yazıları*, Liberte Yayınları, Ankara 2004, s. 147-148; Adnan Küçük, *Türkiye'nin Siyasal ve Anayasal Rejimi*, Orion Kitabevi, Ankara 2012, s. 46-49.

⁴²² AİHM'nin din eğitime ilişkin 2007 tarihli kararında, uygulanmakta olan din kültürü derslerinin sözleşmeyi ihlal ettiğine hükmetmiştir. (Daha fazla bilgi için bkz., Korkut Kanadoğlu, "Din ve Vicdan Özgürlüğü", *TED Ankara Koleji Mezunları Derneği, Anayasa Taslağı Sempozyumu*, Ankara (2008), s. 69-72. Danıştay'ın aynı görüşteki kararı için bkz., Danıştay 8. Daire, E. 2006/4107, K. 2007/7481, KT. 28.12.2007.)

⁴²³ Şule Özsoy, *1982 Anayasası'nın Yapım Süreci*, On İki Levha Yayınları, İstanbul 2010, s. 94-95.

⁴²⁴ Anayasa'nın 24. maddesinin son fıkrası, Anayasa'nın 14. maddesinde yer alan temel hak ve hürriyetlerin kötüye kullanılmasını yasaklayan, daha genel nitelikli hükme paraleldir ve bu sebeple de bir yasaklama sebebidir. (Daha fazla bilgi için bkz. Ergun Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınları, Ankara 2013, s. 8.) Yine Anayasa'nın 24. maddesi, 2, 12, 13, 14, 26, 38, 68. maddeleriyle birlikte ele alındığında, Anayasa'nın teokratik düşüncüyü reddettiği anlamı çıkmaktadır. (Daha fazla bilgi için bkz. Zeki Hafizoğulları, *Laiklik, İnanç, Düşünce ve İfade Hürriyeti*, US-A Yayınları, Ankara, 1997, s. 242-243.

⁴²⁵ Korkut Kanadoğlu, "Laiklik ve Din Özgürlüğü", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 109. Sayı, (2013), s. 371.

devletin nitelikleri olarak sayılan demokratik, laik ve sosyal hukuk devleti kavramları için ise temel dayanak noktası teşkil etmiştir. Kuvvetler ayrılığı ilkesi açısından 1982 Anayasasında, yasama yetkisinin yanında yürütmenin de görev ve yetki olarak ifade edilmesi, yürütme organının bir düzenleme yetkisine sahip olup olmadığı sorusunu akla getirmektedir. Mevcut anayasada ise yürütme için asli düzenleme yetkisi olarak tanımlanabilecek konular sıkıyönetim, olağanüstü hâl KHK'ları ve Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu iki hâlde de yetki yine anayasadan doğmaktadır. Anayasadan kaynaklanan bu iki yetkinin görev olarak tanımlanmaması ise kararnamelerin içeriklerinden kaynaklanan bir zorunluluk olmaktadır. Yürütme organının yukarıda ifade edilen iki durum dışında yasamanın türevi olarak kanuni düzenleme olmadan asli düzenleme yetkisi kullanabileceği bir durum 1924 ve 1961 Anayasalarında olmadığı gibi 1982 Anayasası içinde söz konusu değildir. Yasama organının türevi konumundaki yürütme, yasama organının kanun ile çizdiği sınır içinde yürütme yetkisini kullanmakta ve yasaya uygun düzenleyici işlemler yapmak durumundadır. Bu hâlde yürütme her ne kadar ayrı bir erk ya da işlev olarak tanımlansa veya yatay erkler ayrımı kapsamında yasama ve yargı karşısında eşit bir konumda olsa dahi parlamenter sistem yapısı içinde yasama organının yetkilendirdiği alanda faaliyet gösteren bir statüye sahip olmaktadır⁴²⁶.

1982 Anayasasında başlangıç bölümünde kuvvetler ayrılığı sistemi ve işleviyle ilgili olarak kuvvetler ayrılığında hiçbir organın birbirinden üstün olmadığı aksine işbirliği ve iş bölümü anlayışının hakim bulunduğu ve üstünlüğün anayasa ile kanunlarda yer aldığı belirtilmiştir. Nitekim Anayasa Mahkemesi'ne göre, anayasada düzenlenen kuvvetler ayrılığı kavramının egemenlik yetkisini kullanan devlet organlarının yetki kullanımında temel esas olarak ele alacağını, devletin temel ilkelerinden olan demokratik, laik, sosyal, hukuk devletinin de temel dayanak noktası olacağını ifade etmiştir⁴²⁷. Bu yolla söz konusu anayasada kuvvetler birliğinin değil; kuvvetler ayrılığı ilkesinin kesin olarak hakim kılınmaya çalışıldığı ortaya çıkmaktadır.

Kuvvetler ayrımına ilişkin olarak 1982 Anayasası'nın 6. maddesinde egemenliğin kayıt ve şart olmaksızın millete ait olduğu ve yetkili organlar eliyle

⁴²⁶ Mehmet Emin Akgül, "Kuvvetler Ayrılığı İlkesinin Dönüşümü ve Günümüz Demokratik Rejimlerindeki Anlamı", *Ankara Barosu Dergisi*, Sayı:4, (2010), s. 95.

⁴²⁷ Mehmet Akad ve Abdullah Dinçkol, *1982 Anayasası ve Anayasa Mahkemesi Kararları*, Der Yayınları, İstanbul 2007, s.70-71.

kullanılacağı ifade edilmiştir. Yetkili organlar da kuvvetler ayrımına uygun olarak yasama (madde 7), yürütme (madde 8) ve yargı (madde 9) olarak düzenlenmiştir⁴²⁸. Kuvvetler ayrılığı ilkesinin dayandığı üç erkin farklı organlarca kullanılmasındaki amaç, temel hak ve özgürlüklerin korunması olmuştur⁴²⁹. Yapılan bu açıklamalar ışığında aşağıda 1982 Anayasası'nda kuvvetler ayrılığının nasıl düzenlendiği, yasama, yürütme ve yargı organı ve işlevleri ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

2.6.1 Yasama Erki

Egemenlik yetkisinin halkın seçtiği temsilciler vasıtasıyla kullanması anlayışına dayanan demokrasilerde olması gereken temel kurumlardan birisi, yasama organı olan meclistir⁴³⁰. Yasama organı, bir nevi hükümdarlığın sonlandırılması anlayışının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Nitekim Locke'a göre en üstün güç olarak, meclis gösterilmiştir⁴³¹. Yasama kuvveti olan meclis yasaları hazırlayan, onaylayan, yayınlayan ve uygulanmasını denetleyen bir yapı olmasının dışında bütçe kanunu aracılığıyla yürütmeyi denetlemektedir. Meclis, yürütme organını gensoru, soru, meclis araştırması ve meclis soruşturması marifetiyle denetlemektedir.

“Yasama organının yürütme organını siyasi denetimi” ifadesi, yasama organının tüm yürütme organını siyasi yönden denetimini içerdiği anlamına gelmektedir. Oysa bu ifade ile anlatılmak istenen, yasama organının Bakanlar kurulunu denetimidir. Bilindiği gibi yasama organının yürütme organını denetiminin söz konusu olabilmesi için, yasama ve yürütme organlarının birbirinden ayrı olması ve birbirleri ile de, karşılıklı ilişkilerinin bulunması gerekmektedir. İşte bu hükümet modeline, “parlamentar sistem” denilmekte ve kuvvetler arasındaki işbirliğine dayanmaktadır. Bu sistemde, yani parlamenter sistemde bulunması gereken şartlardan

⁴²⁸ VII. Yasama yetkisi

“Madde 7 – Yasama yetkisi Türk Milleti adına Türkiye Büyük Millet Meclisinindir. Bu yetki devredilemez.

VIII. Yürütme yetkisi ve görevi

Madde 8 – Yürütme yetkisi ve görevi, Cumhurbaşkanı (...)7 tarafından, Anayasaya ve kanunlara uygun olarak kullanılır ve yerine getirilir.

IX. Yargı yetkisi

Madde 9 – Yargı yetkisi, Türk Milleti adına bağımsız ve tarafsız mahkemelerce kullanılır”. Resmi Gazete, 20 Ekim 1982, Sayı: 17.844, Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası, s. 3.

⁴²⁹ Mahmut Çekiç, “1982 Anayasası’nın Hükümet Sistemi Açısından Değerlendirilmesi”, *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, Sayı:7, (2016), s.441.

⁴³⁰ İbrahim Yılmaz, “1982 Anayasasına Göre Yasama Organı Üye Sayısı Ve Yasama Organı Üye Sayısında Meydana Gelen Değişiklikler”, *Hacettepe HFD*, cilt: 11, Sayı:2, (2021), s. 935.

⁴³¹ Celal Büyük, “Yasama, Yürütme, Yargı: Platondan Montesquieu’ya Devlet Fonksiyonlarına Genel Bir Bakış”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, cilt:10, Sayı:1, (2010), s.165.

birisi, yürütmenin iki başlı, yani düalist yapıda olmasıdır. Buna göre yürütme organı devlet başkanı ve Bakanlar Kurulundan oluşmaktadır. Burada devlet başkanı monark olabileceği gibi cumhurbaşkanı da olabilir. Türkiye’de yönetim şekli cumhuriyet olduğu için anayasanın 8. maddesinde yürütme yetkisi ve görevinin Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu tarafından yerine getirileceği ifade edilerek, parlamenter sistemin esaslarından birisi olan, iki başlı yürütme prensibine yer verilmiştir. Böylece Türkiye hukukunda “yürütme” denildiğinde Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu birlikte anlaşılmaktadır⁴³².

1924, 1961 Anayasalarında olduğu gibi 1982 Anayasası’nda da yasama yetkisinin TBMM’ne ait olduğu ifade edilmiştir. 1982 Anayasasının 7. maddesinde de, yasama yetkisinin TBMM’ye ait olduğu ve bu yetkinin devredilemeyeceği belirtilmiş olmasına rağmen yasama yetkisinin ne olduğu tam olarak ifade edilmemiştir. TBMM, anayasanın 87. maddesinde sayılan yetkilerini karar ve kanun adlı işlemlerle kullanmakta olduğundan, yasama yetkisi bir nevi meclisin kanun yapma ve parlamento kararı alma olarak kullanılan bir yetkisidir. Parlamenter sistem anlayışının hakim olduğu 1982 Anayasası’nda yasama organı üyeleri halk tarafından seçilmektedir. Yasama organı üyeleri belirlendikten sonra bu kişiler arasından da yürütmeyi oluşturan bakanlar kurulu üyeleri belirlenmektedir. Burada belirtilmesi gereken temel şey, anayasanın ilk halinde yasama yürütmeden üstün olarak görülmüştür⁴³³. Fakat zamanla bu üstünlük yürütme lehine değişmiştir. Dolayısıyla sistem parlamenter sistemden uzaklaştırılarak başkanlık sistemine yakınlaşmıştır.

2.6.2 Yürütme Erki

Yürütme, yasaların uygulanmasını sağlamak maksadıyla düzenleyici işlemler yapmak, hükümet ve hükümete bağlı olan kamu hizmetini yerine getirmekle görevli idarenin sevk ve kuruluşunu sağlamak ve yasama faaliyetlerine katılmakla görevli kuvvet olarak tanımlanmıştır. Yasama ile yürütme birbirlerine bağlı bir ilişki içinde olduklarından aralarındaki bu ilişki uygulanmakta olan rejimin ne olduğunu konusunda da yol göstermektedir⁴³⁴. 1982 Anayasası’nda yürütme erki hem görev hem

⁴³² M. Sinan Kılıçoğlu, “ Türkiye’de Yasama Organının Yürütme Organını Siyasi Denetimi”, *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, cilt: 17, Sayı: 1-2, (2013), s.41.

⁴³³ Harun Çubukçu, Kuvvetler Ayrılığı Prensibinin Türkiye’de Uygulanış Biçimi (Son Üç Yıllık Uygulama), (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul 2015, s.6.

⁴³⁴ Ersin Kalaycıoğlu, “1982 Anayasası’nda Yasama, Yürütme ve Yargı İlişkileri”, *TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No. 20*, İstanbul, (1986), s.23.

de yetki olarak düzenlenerek Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu tarafından anayasaya ve kanunlara uygun olarak yerine getirilecek şekilde belirlenmiştir.

Yürütme, başkanlık sisteminde tekli bir yapıya sahipken parlamenter sistemde ikili bir yapıdan oluşmaktadır⁴³⁵. 1982 Anayasası, 1924 ve 1961 Anayasalarına göre yasama ve yargı karşısında yürütmeyi güçlendirme anlayışına dayalı olarak birçok maddede düzenlemeler getirmiştir. 1961 Anayasası'nın 6. maddesinde yürütme kanunlar çerçevesinde Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu tarafından yerine getirilen bir görev olarak düzenlenmişken; 1982 Anayasası'nın 8. maddesinde Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu tarafından Anayasa ve kanunlara uygun olarak yerine getirilen yetki ve görev olduğu belirtilmiştir⁴³⁶. Dolayısıyla 1982 Anayasası'yla yürütme görev olmaktan çıkmış ve yetki olarak belirlenmiştir.

Yukarıda belirtilen durum kapsamında yürütmeye Bakanlar Kuruluna, yasama yetkisinin kullanımına benzer işlemler yapabilme yetkileri verilmiştir. Her ne kadar bu yetkiler verilmiş olsa da yürütme yetkisi ikincil, türevsel bir yetki olmuştur. Yasama tarafından düzenlenmemiş bir konuda yürütmenin ilk elden kendiliğinden düzenleme yapması doğru bir anlayış değildir. Nitekim 1982 Anayasası'nın 123. maddesindeki⁴³⁷ “*idarenin kanuniliği*” ilkesi başta olmak üzere yönetmeliklerin düzenlendiği 124. madde, mahalli idareler ve kamu görevlileri ile ilgili maddelere bakıldığında; kanunilik ilkesi başka bir ifadeyle yasama tarafından yapılan kanuna dayanılması ilkesine yer verildiği ve yasamanın bir türevi olduğu ortaya çıkmaktadır.

Yasama organın asli yetkili, yürütme organın türev yasamanın çizdiği sınırlar içerisinde yetkili olduğu açıksa da, 1982 Anayasası'nda yürütmenin güçlendirilmesi anlayışı hakim olmuş ve yürütme kanadında yer alan Başbakan ve Cumhurbaşkanı önemli yetkiler tanınmıştır. Yapılan düzenlemeyle Cumhurbaşkanının Meclisi feshetmesi kolaylaştırılmış ve Başbakanın herhangi bir bakanı, Cumhurbaşkanı'na danışarak Bakanlar Kurulundan uzaklaştırması yetkisi, bakanlarının meclisin yanında Başbakana karşı da sorumlu olması, 1982 Anayasası'nın yürütmeyi ön plana çıkaran ve onun güçlendirilmesi anlayışının bir sonucudur.

⁴³⁵ Çubukçu, 2015, s.8.

⁴³⁶ Turgut Tan, “1982 Anayasası Yönünden Yürütme Görevi ve Yetkisinin Niteliği (Güçlü Devlet Ya Da Güçlü Yürütme)”, *Anayasa Yargısı Dergisi I*, (1984), s.35.

⁴³⁷ 1. *İdarenin bütünlüğü ve kamu tüzelkişiliği*

Madde 123 – “*İdare, kuruluş ve görevleriyle bir bütündür ve kanunla düzenlenir. İdarenin kuruluş ve görevleri, merkezden yönetim ve yerinden yönetim esaslarına dayanır. Kamu tüzelkişiliği, ancak kanunla veya kanunun açıkça verdiği yetkiye dayanarak kurulur*”. Daha fazla bilgi için bkz. Resmi Gazete, 20 Ekim 1982, Sayı: 17.844, Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası, s. 34.

Her ne kadar yürütme, yasamanın türevi olsa da 1982 Anayasası gereği doğrudan anayasadan kaynaklanan bir takım yetkilere de sahip olmuştur. Olağanüstü ve sıkıyönetim halinde Bakanlar Kurulu tarafından çıkarılan KHK yetkisi (121 ve 122. maddeler⁴³⁸), Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliğini düzenleyen Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi çıkarma yetkisi bunlardan bazıları olmuştur. Öte yandan Cumhurbaşkanını güçlendirmeye yönelik bir takım düzenlemelere de yer verilmiştir. 1982 Anayasası'nın 104. maddesinde Cumhurbaşkanına tek başına yapabileceği işlem grubu oluşturmuş ve bu işlemlere karşı 125. madde gereği yargı yoluna gidilemeyeceği

⁴³⁸ 3. Olağanüstü hallerle ilgili düzenleme

Madde 121 – “Anayasanın 119 ve 120 nci maddeleri uyarınca olağanüstü hal ilanına karar verilmesi durumunda, bu karar Resmi Gazetede yayımlanır ve hemen Türkiye Büyük Millet Meclisinin onayına sunulur. Türkiye Büyük Millet Meclisi tatilde ise derhal toplantıya çağırılır. Meclis, olağanüstü hal süresini değiştirebilir, Bakanlar Kurulunun istemi üzerine, her defasında dört ayı geçmemek üzere, süreyi uzatabilir veya olağanüstü hali kaldırabilir”.

119 uncu madde uyarınca ilan edilen olağanüstü hallerde “vatandaşlar için getirilecek para, mal ve çalışma yükümlülükleri ile olağanüstü hallerin her türü için ayrı ayrı geçerli olmak üzere, Anayasanın 15 inci maddesindeki ilkeler doğrultusunda temel hak ve hürriyetlerin nasıl sınırlandıracağı veya nasıl durdurulacağı, halin gerektirdiği tedbirlerin nasıl ve ne suretle alınacağı, kamu hizmeti görevlilerine ne gibi yetkiler verileceği, görevlilerin durumlarında ne gibi değişiklikler yapılacağı ve olağanüstü yönetim usulleri, Olağanüstü Hal Kanununda düzenlenir.

Olağanüstü hal süresince, Cumhurbaşkanının başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu, olağanüstü halin gerekli kıldığı konularda, kanun hükmünde kararnameler çıkarabilir. Bu kararnameler, Resmi Gazetede yayımlanır ve aynı gün Türkiye Büyük Millet Meclisinin onayına sunulur; bunların Meclisce onaylanmasına ilişkin süre ve usul, İçtüzükte belirlenir”.

B. Sıkıyönetim, seferberlik ve savaş hali

Madde 122 – “Anayasanın tanıdığı hür demokrasi düzenini veya temel hak ve hürriyetleri ortadan kaldırmaya yönelik ve olağanüstü hal ilanını gerektiren hallerden daha vahim şiddet hareketlerinin yaygınlaşması veya savaş hali, savaşı gerektirecek bir durumun başgöstermesi, ayaklanma olması veya vatan veya Cumhuriyete karşı kuvvetli ve eylemli bir kalkışmanın veya ülkenin ve milletin bölünmezliğini içten veya dıştan tehlikeye düşüren şiddet hareketlerinin yaygınlaşması sebepleriyle, Cumhurbaşkanı başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu, Milli Güvenlik Kurulunun da görüşünü aldıktan sonra, süresi altı ayı aşmamak üzere yurdun bir veya birden fazla bölgesinde veya bütününde sıkıyönetim ilan edebilir. Bu karar, derhal Resmi Gazetede yayımlanır ve aynı gün Türkiye Büyük Millet Meclisinin onayına sunulur. Türkiye Büyük Millet Meclisi toplantı halinde değilse hemen toplantıya çağırılır. Türkiye Büyük Millet Meclisi gerekli gördüğü takdirde sıkıyönetim süresini kısıltabilir, uzatabilir veya sıkıyönetimi kaldırabilir.

Sıkıyönetim süresinde, Cumhurbaşkanının başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu sıkıyönetim halinin gerekli kıldığı konularda kanun hükmünde kararname çıkarabilir.

Bu kararnameler Resmi Gazetede yayımlanır ve aynı gün Türkiye Büyük Millet Meclisinin onayına sunulur. Bunların Meclisce onaylanmasına ilişkin süre ve usul İçtüzükte belirlenir.

Sıkıyönetimin her defasında dört ayı aşmamak üzere uzatılması, Türkiye Büyük Millet Meclisinin kararına bağlıdır. Savaş hallerinde bu dört aylık süre aranmaz.

Sıkıyönetim, seferberlik ve savaş hallerinde hangi hükümlerin uygulanacağı ve işlemlerin nasıl yürütüleceği, idare ile olan ilişkileri, hürriyetlerin nasıl kısıtlanacağı veya durdurulacağı ve savaş veya savaşı gerektirecek bir durumun başgöstermesi halinde vatandaşlar için getirilecek yükümlülükler kanunla düzenlenir.

Sıkıyönetim komutanları Genelkurmay Başkanlığına bağlı olarak görev yaparlar”. (Daha fazla bilgi için bkz. Resmi Gazete, 20 Ekim 1982, Sayı: 17.844, Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası, s. 33-34.)

belirtilerek 105. maddede⁴³⁹ bu işlemler dışındaki işlemlerde imzası bulunan Başbakan ya da ilgili bakanın sorumlu olacağı belirtilmiştir.

Yürütmenin Bakanlar Kurulu dışındaki diğer kanadı olan Cumhurbaşkanına bazı anayasa değişikliklerini halkoyuna sunmak ve olağanüstü hal ile sıkıyönetim halinde KHK çıkarma yetkileri tanınmıştır. Ayrıca, Bakanlar Kurulunun göreve başlarken güvenoyu alamaması, görev esnasında gensoru ya da güven istemi halinde gerekli oyu alamaması, Başbakanın istifası halinde 45 gün süreyle yeni kabinenin kurulamaması, kurulduğu durumda güvenoyu sağlayamaması halinde Cumhurbaşkanının Meclise danışarak seçimleri yenilemesi, bazı önemli görevlerde yer alan personeli seçme ve atama yetkisi, yargı organına atama yetkisi verilmesiyle ilgili düzenlemeler, yürütme lehine getirilen onu yasamaya karşı kuvvetlendiren hükümler olmuştur.

1982 Anayasasının 108. maddesinde⁴⁴⁰ düzenlenen Devlet Denetleme Kurulu açısından ise, Cumhurbaşkanının isteği ile bazı kurum ve kuruluşları denetlemesi

⁴³⁹ Madde 125 – “İdarenin her türlü eylem ve işlemlerine karşı yargı yolu açıktır.

Cumhurbaşkanının tek başına yapacağı işlemler ile Yüksek Askerî Şûranın kararları yargı denetimi dışındadır.

İdarî işlemlere karşı açılacak davalarda süre, yazılı bildirim tarihinden başlar.

Yargı yetkisi, idarî eylem ve işlemlerin hukuka uygunluğunun denetimi ile sınırlıdır. Yürütme görevinin kanunlarda gösterilen şekil ve esaslara uygun olarak yerine getirilmesini kısıtlayacak, idarî eylem ve işlem niteliğinde veya takdir yetkisini kaldıracak biçimde yargı kararı verilemez.

İdarî işlemin uygulanması halinde telafisi güç veya imkânsız zararların doğması ve idarî işlemin açıkça hukuka aykırı olması şartlarının birlikte gerçekleşmesi durumunda gerekçe gösterilerek yürütmenin durdurulmasına karar verilebilir.

Kanun, olağanüstü hallerde, sıkıyönetim, seferberlik ve savaş halinde ayrıca millî güvenlik, kamu düzeni, genel sağlık nedenleri ile yürütmenin durdurulması kararı verilmesini sınırlandırabilir.

İdare, kendi eylem ve işlemlerinden doğan zararı ödemekle yükümlüdür”.

Madde 105 – “Cumhurbaşkanının, Anayasa ve diğer kanunlarda Başbakan ve ilgili bakanın imzalarına gerek olmaksızın tek başına yapabileceği belirtilen işlemleri dışındaki bütün kararları, Başbakan ve ilgili bakanlarca imzalanır; bu kararlardan Başbakan ve ilgili bakan sorumludur.

Cumhurbaşkanının resen imzaladığı kararlar ve emirler aleyhine Anayasa Mahkemesi dâhil, yargı mercilerine başvurulamaz.

Cumhurbaşkanı, vatana ihanetten dolayı, Türkiye Büyük Millet Meclisi üye tamsayısının en az üçte birinin teklifi üzerine, üye tamsayısının en az dörtte üçünün vereceği kararla sonuçlandırılır”. (Daha fazla bilgi için bkz. Resmi Gazete, 20 Ekim 1982, Sayı: 17.844, Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası, s. 29-34.)

⁴⁴⁰ Madde 108- “İdarenin hukuka uygunluğunun, düzenli ve verimli şekilde yürütülmesinin ve geliştirilmesinin sağlanması amacıyla, Cumhurbaşkanlığına bağlı olarak kurulan Devlet Denetleme Kurulu, Cumhurbaşkanının isteği üzerine, tüm kamu kurum ve kuruluşlarında ve sermayesinin yansından fazlasına bu kurum ve kuruluşların katıldığı her türlü kuruluşta, kamu kurumu niteliğinde olan meslek kuruluşlarında, her düzeydeki işçi ve işveren meslek kuruluşlarında, kamuya yararlı derneklerle vakıflarda, her türlü inceleme, araştırma ve denetlemeleri yapar. Silahlı Kuvvetler ve yargı organları, Devlet Denetleme Kurulunun görev alanı dışındadır. Devlet Denetleme Kurulunun üyeleri ve üyeleri içinden Başkanı, kanunda belirlenen nitelikteki kişiler arasından, Cumhurbaşkanınca atanır. Devlet Denetleme Kurulunun işleyişi, üyelerinin görev süresi ve diğer özlük İşleri, kanunla düzenlenir.” (Daha fazla bilgi için bkz. Resmi Gazete, 20 Ekim 1982, Sayı: 17.844, Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası, s. 29.)

uygulamasına yer verilmiş ve bu durumda da yürütme lehine getirilmiş bir güçlendirme uygulamasına yer verilmiştir. Bazı maddelerde de idareye yönelik güçlendirilmiş yetkiler bulunmaktadır. Örneğin İçişleri Bakanına mahalli idarelerin ve kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının organlarını geçici tedbir olarak görevden uzaklaştırma yetkisi tanınması, temel hak ve özgürlüklerin düzenlendiği maddelerde özellikle toplantı ve gösteri yürüyüşünde bazı durumlarda engelleme yapılacak yeri değiştirme yetkisi verilmesi, bunlardan bir kaçıdır.

İdarenin güçlendirilmesi anlayışı gereğince yargısal denetiminde de daralmaya gidilmiş olup, idareye daha rahat çalışma ortamı oluşturulmuştur. Bu bağlamda 1961 Anayasası'nda idarenin yargısal denetimi genişletilmişken, 1971 değişiklikleriyle başlayan ve 1982 Anayasası'yla devam eden anlayış gereği denetimin daraltıldığı, 1982 Anayasası'nın 125. maddesiyle Cumhurbaşkanının tek başına yaptığı işlemler, Yüksek Askeri Şura Kararları yargı denetimi dışında bırakılmıştır. Aynı şekilde 159. maddeyle Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu kararlarına karşı yargı denetimine gidilemeyeceği ve uyarma ile kınama cezalarının yargı denetimi dışına çıkarılabileceğine yönelik düzenlemeler getirilerek yürütmenin bazı işlemler açısından yargısal denetime tabi olmaması anlayışı doğrultusunda hareket edilmiştir.

2.6.3 Yargı Erki

“Adalet Mülkün Temeli'dir.” sözünde ifade edilen husus, adaletin mülkiyet hakkını koruyacağından ziyade adaletin mülk kelimesiyle ifade edilen devletin temeli olduğudur. Bu doğrultuda adaletin gerçekleştirilmesi ve fertlerin refah ve huzurunun sağlanmasıyla görevli olan devlet teşkilatında bunu sağlayacak önemli fonksiyonlardan birisini yargı erki oluşturmuştur. Kuvvetler ayrılığı kavramını ortaya koyan düşünürler yargıyı, yasama ve yürütmeden farklı olarak devlet iktidarının kullanımını sağlayan bir organ olarak tasavvur etmemiş, yasaların uygulanması konusunda görevli bir erk olarak kabul görmüştür⁴⁴¹.

Yasama organı yasayı yaparken bireylerin temel hak ve özgürlüklerini güvence altına alan ve idareyi keyfi uygulamalardan uzak tutan düzenlemeler yapmaya dikkat etmesi gerekirken; bu sınırın dışına çıkıldığında bireylerin yasalar karşısında korunması yargı erkinin yaptığı yargılama faaliyetiyle sağlanmıştır. Bu bağlamda

⁴⁴¹ Mustafa Kutlu, *Kuvvetler Ayrılığı Temelleri-Gelişimi Hukuk Devletinin Kökenleri*, Seçkin Yayınevi, Ankara 2001, s.154.

anayasaya göre yargı, bir nevi diğer kuvvetleri sınırlayan ve denetimiyle hukuk kurallarının dışına çıkılmasını engelleyen önemli bir anayasal kurumdur.

1982 Anayasası'nda belirtildiği üzere hukuk devletlerinde yasama ve yürütme sadece kural koyan bir organ olmamalı, koyduğu kurallarla ve anayasayla kendisini bağlı sayan ve ona göre eylem ve işlemde bulunan bir anlayışa sahip olmalıdır⁴⁴². Bu bağlamda 1982 Anayasası'na göre üç önemli kuvvetten birisi olan yargı, diğer iki erkten farklı olarak hukukun bağımsız ve tarafsız olarak faaliyet gösteren ve hukukun ve adaletin ne olduğunu söyleyen ve gerçekleştirmesini sağlayan bir konumdadır⁴⁴³.

1982 Anayasası'yla yargı, tarafsız ve bağımsız olarak yasama ve yürütme dışına çıkarılarak demokrasi ve hukuk devleti ilkeleri etkin kılınmaya çalışılmıştır. Bunun sağlanamaması durumunda yasama ve özellikle yürütmenin gözetiminde bir yargısal faaliyet, tam anlamıyla yargı erkinin kendisinden beklenen fonksiyonu yerine getiremez. Dolayısıyla kuvvetler ayrılığının güvencesi olan yargının, yasama ve yürütmeden gelen müdahalelere karşı korunması gerekmektedir.

1982 Anayasası'nın 9. maddesinde yargı yetkisinin “*Türk Milleti adına bağımsız mahkemeler aracılığıyla kullanılacağı*”, 138, 139 ve 140. maddelerinde⁴⁴⁴

⁴⁴² İbrahim Özden Kaboğlu, *Anayasa Yargısı*, İmge Yayınları, İstanbul 2007, s.144.

⁴⁴³ Çubukçu, 1984, s.10.

⁴⁴⁴ Madde 138 – “*Hâkimler, görevlerinde bağımsızdırlar; Anayasaya, kanuna ve hukuka uygun olarak vicdanı kanaatlerine göre hüküm verirler.*

Hiçbir organ, makam, merci veya kişi, yargı yetkisinin kullanılmasında mahkemelere ve hâkimlere emir ve talimat veremez; genelge gönderemez; tavsiye ve telkinde bulunamaz.

Görülmede olan bir dava hakkında Yasama Meclisinde yargı yetkisinin kullanılması ile ilgili soru sorulamaz, görüşme yapılamaz veya herhangi bir beyanda bulunulamaz.

Yasama ve yürütme organları ile idare, mahkeme kararlarına uymak zorundadır; bu organlar ve idare, mahkeme kararlarını hiçbir suretle değiştiremez ve bunların yerine getirilmesini geciktiremez”.

Madde 139 – “*Hakimler ve savcılar azlolunamaz, kendileri istemedikçe Anayasada gösterilen yaştan önce emekliye ayrılabilir; bir mahkemenin veya kadronun kaldırılması sebebiyle de olsa, aylık, ödenek ve diğer özlük haklarından yoksun kılınamaz.*

Meslekten çıkarılmayı gerektiren bir suçtan dolayı hüküm giymiş olanlar, görevini sağlık bakımından yerine getiremeyeceği kesin olarak anlaşılanlar veya meslekte kalmalarının uygun olmadığına karar verilenler hakkında kanundaki istisnalar saklıdır”.

Madde 140 – “*Hakimler ve savcılar adli ve idari yargı hakim ve savcılar olarak görev yaparlar. Bu görevler meslekten hakim ve savcılar eliyle yürütülür.*

Hâkimler, mahkemelerin bağımsızlığı ve hakimlik teminatı esaslarına göre görev ifa ederler.

Hakim ve savcılarının nitelikleri, atanmaları, hakları ve ödevleri, aylık ve ödenekleri, meslekte ilerlemeleri, görevlerinin ve görev yerlerinin geçici veya sürekli olarak değiştirilmesi, haklarında disiplin kovuşturması açılması ve disiplin cezası verilmesi, görevleriyle ilgili veya görevleri sırasında işledikleri suçlarından dolayı soruşturma yapılması ve yargılanmalarına karar verilmesi, meslekten çıkarmayı gerektiren suçluluk veya yetersizlik halleri ve meslek içi eğitimleri ile diğer özlük işleri mahkemelerin bağımsızlığı ve hakimlik teminatı esaslarına göre kanunla düzenlenir.

Hakimler ve savcılar altmışbeş yaşını bitirinceye kadar hizmet görürler; askeri hakimlerin yaş haddi, yükselme ve emeklilikleri kanunda gösterilir.

Hakimler ve savcılar, kanunda belirtilenlerden başka, resmi ve özel hiçbir görev alamazlar.

Hakimler ve savcılar idari görevleri yönünden Adalet Bakanlığına bağlıdırlar.

ise, genel olarak yargı organının bağımsızlığına vurgu yapıldıktan sonra, yargısal fonksiyonda görev alan hâkimlerin anayasaya, kanuna ve hukuka, vicdani kanaatlerine göre karar vereceği, yargı organına yasama ve yürütme tarafından emir ve talimat verilemeyeceği, tavsiye ve telkinde bulunulamayacağı, kararlarının yasama ve yürütme tarafından geciktirilemeyeceği gibi değiştirilemeyeceği, uyulmak zorunda olduğu, bağımsız ve tarafsız ayrıca teminata sahip hâkimlerden oluşan bir organ olduğuna ve hâkimlerin kanunda belirtilen görevler dışında hiçbir resmi ve özel görev alamayacağına vurgu yapılmıştır⁴⁴⁵.

Yargısal fonksiyonun yerine getirilmesi esnasında görev alan hâkimlerin özlük işlerini bağımsız bir kurul tarafından yerine getirilmesi ve teminata sahip olunmasına yönelik yargı organının diğer iki kuvvetten bağımsızlığını sağlamaya yönelik düzenlemeler öngörülmüştür⁴⁴⁶. Ayrıca, söz konusu maddelerde idari görevler yönünden hakimlerin Adalet Bakanlığına bağlı olduğu belirtilse de adli görevlerde bağımsız olduğu açıkça yazılmıştır. Bunun dışında yasama, yürütme ve idarenin mahkeme kararlarına uymak zorunda olduğu ve geciktiremeyeceği kuralının istisnası olabilecek bir düzenleme, Cumhurbaşkanına sürekli hastalık, sakatlık ve kocama sebepleriyle belirli kişilerin cezalarını hafifletme ve kaldırma yetkisi verilmiştir⁴⁴⁷.

Yargı organının yasama ve yürütmeye karşı bağımsızlığını sağlamak adına birtakım düzenlemelere yer verilmiştir. Yasamaya karşı bağımsızlık açısından ise görülmekte olan bir dava hakkında yargısal bir yetkinin kullanılmasıyla ilgili olarak yasama organınca görüşme yapılamayacağı, soru sorulamayacağı ve herhangi bir beyanda bulunulamayacağına dair düzenlemelere yer verilmiştir.

1982 Anayasası'nda genel olarak yargı bağımsızlığının sağlanmasına yönelik düzenlemelere yer verilmiş ise de, 144. maddesi⁴⁴⁸ ile getirilen hakimlerin ve

Hakim ve savcı olup da adalet hizmetindeki idari görevlerde çalışanlar, hakimler ve savcılar hakkındaki hükümlere tabidirler. Bunlar, hakimler ve savcılara ait esaslar dairesinde sınıflandırılır ve derecelendirilirler, hakimlere ve savcılara tanınan her türlü haklardan yararlanırlar". (Daha fazla bilgi için bkz. Resmi Gazete, 20 Ekim 1982, Sayı: 17.844, Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası, s. 40.)

⁴⁴⁵ Fatma Özsarioğlu, "Türkiye'de Yargı Bağımsızlığı ve Hâkimlik Teminatı", (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 2011, s.5.

⁴⁴⁶ Sibel İnceoğlu, *İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarında Adil Yargılanma Hakkı*, Beta Yayınları, İstanbul, 2002., s.177.

⁴⁴⁷ Çubukçu, 1984, s.22.

⁴⁴⁸ Madde 144 – "Hâkim ve savcılarının görevlerini; kanun, tüzük, yönetmeliklere ve genelgelere (Hâkimler için idarî nitelikteki genelgelere) uygun olarak yapıp yapmadıklarını denetleme; görevlerinden dolayı veya görevleri sırasında suç işleyip işlemediklerini, hal ve eylemlerinin sıfat ve görevleri icaplarına uyup uymadığını araştırma ve gerektiğinde haklarında inceleme ve soruşturma, Adalet Bakanlığının izni ile adalet müfettişleri tarafından yapılır. Adalet Bakanı soruşturma ve inceleme işlemlerini, hakkında soruşturma ve inceleme yapılacak olandan daha kıdemli hâkim veya

savcılarının denetiminin Adalet Bakanının izniyle adalet müfettişleri vasıtasıyla yapılacağına düzenlemesi sonucu 138, 139 ve 140. maddelerde düzenlenen güvencelerin dışına çıkılması sonucuna neden olunmuştur. Gerek bu düzenleme gerekse 140. maddedeki idari yönden Adalet Bakanına bağlı olunması düzenlemesi, yargı bağımsızlığına aykırıdır. Bu hususlar, 1961 Anayasası'na tepki açısından getirilmiş ise de; yargının yürütmeye karşı bağımsızlığını zedelemiştir.

1982 Anayasası'nda yargı kuvvetinin kullanılmasına yönelik “*Yargı Yolu*” başlıklı 125. maddede yargısal denetim açısından önemli düzenlemeler yapılmış olup⁴⁴⁹, söz konusu maddede konuya yönelik önemli bir sınırlama getirilmiştir. Bu sınırlama, yürütmenin durdurulması kararlarına ilişkin olarak getirilmiştir. Anılan maddenin 6. fıkrasında “*olağanüstü hallerde, sıkıyönetim, seferberlik ve savaş halinde, ayrıca milli güvenlik, kamu düzeni, genel sağlık nedenleri ile yürütmenin durdurulması kararı verilmesinin kanunla sınırlanabileceğini*” öngörmüş ayrıca 5. fıkrasında ise, “*yürütmenin durdurulması ancak idari işlemin uygulanması halinde telafisi güç veya imkansız zararların doğması ve idari işlemin açıkça hukuka aykırı olması şartlarının birlikte gerçekleşmesi durumunda gerekçe göstererek karar verilebileceğine*” değinilmiştir.

Yukarıda belirtilen durum dışında anayasa, ayrıca yargı yetkisinin idari işlem ve eylemlerin hukuka uygunluğunun denetimiyle sınırlı olduğunu ve takdir yetkisini kaldırarak biçimde yargı kararı verilemeyeceğini öngörmüştür. Bunun dışında 1982 Anayasası ile 1961 Anayasası döneminde Yüksek Hakimler ve Yüksek Savcılar Kurulu birleştirilerek Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu adı altında tek çatıda

savcı eliyle de yaptırabilir”. (Daha fazla bilgi için bkz. Resmi Gazete, 20 Ekim 1982, Sayı: 17.844, Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası, s. 41-42.)

⁴⁴⁹ B. Yargı yolu

Madde 125 – “*İdarenin her türlü eylem ve işlemlerine karşı yargı yolu açıktır.*

Cumhurbaşkanının tek başına yapacağı işlemler ile Yüksek Askerî Şûranın kararları yargı denetimi dışındadır. İdarî işlemlere karşı açılacak davalarda süre, yazılı bildirim tarihinden başlar.

Yargı yetkisi, idarî eylem ve işlemlerin hukuka uygunluğunun denetimi ile sınırlıdır.

Yürütme görevinin kanunlarda gösterilen şekil ve esaslara uygun olarak yerine getirilmesini kısıtlayacak, idarî eylem ve işlem niteliğinde veya takdir yetkisini kaldırarak biçimde yargı kararı verilemez.

İdarî işlemin uygulanması halinde telafisi güç veya imkânsız zararların doğması ve idarî işlemin açıkça hukuka aykırı olması şartlarının birlikte gerçekleşmesi durumunda gerekçe gösterilerek yürütmenin durdurulmasına karar verilebilir.

Kanun, olağanüstü hallerde, sıkıyönetim, seferberlik ve savaş halinde ayrıca milli güvenlik, kamu düzeni, genel sağlık nedenleri ile yürütmenin durdurulması kararı verilmesini sınırlayabilir.

İdare, kendi eylem ve işlemlerinden doğan zararı ödemekle yükümlüdür”. (Daha fazla bilgi için bkz. Resmi Gazete, 20 Ekim 1982, Sayı: 17.844, Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası, s. 34-35.)

toplanarak Adalet Bakanının kurul başkanı ve Adalet Bakanlığı müsteşarının kurulun doğal üyesi olacağı hususu düzenlemiştir. Ancak bu hususlara 1961 Anayasası'nda yer verilmemiştir.

Yargıya ilişkin düzenlemelerin yapıldığı maddelerde Anayasa Mahkemesine, Yargıtay'a, Danıştay'a, Uyuşmazlık Mahkemesine, Askeri Yargıtay, Askeri Yüksek İdare Mahkemesi'ne yer verilmiş ve Sayıştay açısından ise Anayasa Komisyonu'nda yapılan uzun tartışmalardan sonra bir nevi yargısal fonksiyon yerine getirdiği kanaatine varılarak anayasanın yargıya ilişkin hükümleri arasında yer almasına karar verilmiştir. 1982 Anayasası'nda Anayasa Mahkemesi'nin denetleme yetkisinde de kısıtlamaya gidilmiş ve açılacak herhangi bir iptal davasında sadece şekli inceleme yapılması, esasa yönelik inceleme yapılmaması tercih edilmiştir. Ayrıca Anayasa Mahkemesi ve diğer bazı üst mahkeme üyelerinin bazılarının Cumhurbaşkanınca seçilmesi usulü benimsenmiştir⁴⁵⁰.

2.7. Temel Hak ve Özgürlükler

“1982 Anayasası'nda temel hak ve özgürlükler” başlığının genişliği düşünüldüğünde tüm ayrıntılarıyla ele alınması mümkün değildir. Bu sebeple bu başlıkla amaçlanan, 1982 Anayasası'nda düzenlenen temel hak ve özgürlükleri şekillendiren asli ve tali kurucu iktidarın zeminini ortaya koymak ve geliştirilmesindeki hareketleri değerlendirmektir.

Temel hak ve özgürlükler bağlamında 1961 Anayasası'nda yer alan “*insan haklarına dayanan*” ifadesi yerine 1982 Anayasası'nda “*saygılı*” ifadesinin tercih edilmiştir. Nitekim “*saygılı*” ifadesiyle kurucu iktidarın otorite vurgusunu, net bir şekilde ortaya koymuştur⁴⁵¹. Yani anayasaya göre devlet bir nevi, insan haklarını ihlal etmemeye çalışmış ancak temel hak ve özgürlüklerin ihlali durumunda da uzaktan “*selam verecek*” kadar saygılı olduğu vurgulanmıştır⁴⁵².

⁴⁵⁰ “1982 Anayasasında Yasama, Yürütme, Yargı İlişkileri Paneli”, *TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Sayı:20*, İstanbul (1986), s.17-23.

⁴⁵¹ Bülent Tanör, *Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu*, (3. Baskı), BDS Yayınları, İstanbul 1994. s. 197; Atar'a göre 1982 Anayasası ise Cumhuriyetin niteliklerini belirten kavramları artırdığı için “dayalı” sözcüğünü “başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan” ifadesi içinde kullanmış ve aynı sözcüğü tekrarlamamak için “insan hakları” bakımından vurguyu “saygılı” sözcüğüyle yapmıştır. Bu ikisi arasında anlatım farkı dışında temel bir anlam ve yaklaşım farkı bulunmamaktadır. (Daha fazla bilgi için bkz. Yavuz Atar, *Türk Anayasa Hukuku*, (2. Baskı), Mimoza Yayınları, Konya 2002, s. 93.) Bu iki ifade arasında hukuki sonuçları bakımından bir fark bulunmamaktadır. Gözler, 2000, s. 105.

⁴⁵² Mümtaz Soysal, *100 Soruda Anayasa*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1997, s. 127; Özbudun ve Gözler'e göre ise “*toplumun huzuru, milli dayanışma ve adalet anlayışı içinde olan*” insan hakları değil Türkiye Cumhuriyeti'nin kendisidir. Ergun Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, (17.baskı), Yetkin Yayınları,

2.7.1. Kurucu İktidarın Temel Hak ve Özgürlüklere Bakışı

1982 Anayasası'nın başlangıç bölümünde yeni bir anayasa yapmanın gerekçesi, insan haklarına ilişkin soyut ifadeler⁴⁵³ ve asli kurucu iktidarın birey ve devlet otoritesi arasındaki hassas denge sağlanmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede, 1982 Anayasası'nda “*Millet iradesinin mutlak üstünlüğü, egemenliğin kayıtsız şartsız Türk Milletine ait olduğu ve bunu millet adına kullanmaya yetkili kılınan hiçbir kişi ve kuruluşun, bu Anayasada gösterilen hürriyetçi demokrasi ve bunun icaplarıyla belirlenmiş hukuk düzeni dışına çıkamayacağı...*” ifadelerinin kullanılmıştır. İnsan hakları ve demokrasi kavramların beynelmilel ölçütlere göre değil “*hürriyetçi demokrasi*” ifadesi bilhassa bilinçli bir şekilde seçilerek kullanılmasıyla kavramlar “*millileştirilmeye*”⁴⁵⁴ çalışılmıştır.

Devlet karşısında birey korunması gerekliliği liberal anayasacılığın özünü oluşturması gerekirken; 1982 Anayasası'nda bu durumun karşıtı bir düzenleme yapılmıştır. Bu bağlamda anayasa metni, bireyi koruma anlayışından ziyade devletin korunmaya ihtiyacı olan bir yapı olduğu ve bireyin siyasi tehdit unsuru olarak algılanması sebebiyle sınırlandırılması gerekliliği düşüncesine göre hazırlanmıştır⁴⁵⁵.

Yukarıda belirtilen durum bağlamında bir görüşe göre, devlet karşısında bireyin, insan hakları bağlamında özgürce davranması açısından 1982 Anayasası'nın

Ankara 2017. s. 110; Kemal Gözler, *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, (1. Baskı), Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa 2000, s. 106.

⁴⁵³ Birçok anayasanın başlangıç bölümlerinde insan haklarına ilişkin ifadeler yer almaktadır. Örneğin, 2004 tarihli Afganistan Anayasası, 1994 tarihli Belarus Anayasası, 1995 tarihli Bosna Hersek Anayasası, 1991 tarihli Bulgaristan Anayasası, 1992 tarihli Çek Cumhuriyeti Anayasası, 1994 tarihli Etiyopya Anayasası, 1988 tarihli Fiji Anayasası, 1996 tarihli Güney Afrika Anayasası, 1995 tarihli Gürcistan Anayasası, 1978 tarihli İspanya Anayasası, 1991 tarihli Makedonya Anayasası, 1992 tarihli Moğolistan Anayasası, 1997 tarihli Polonya Anayasası, 1991 tarihli Ruanda Anayasası, 1993 tarihli Rusya Anayasası, 1991 tarihli Slovenya Anayasası, 1994 tarihli Tacikistan Anayasası, 1977 tarihli Tanzanya Anayasası, başlangıç bölümlerinde insan hakları kavramına yer vermiştir. (Daha fazla bilgi için bkz. Pelin Uran, “Anayasaların Başlangıç Kısımları”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, cilt: 73, Sayı: 1, İstanbul (2015), s. 223-248.)

⁴⁵⁴ Tanör, 1994, s. 196. Anayasa Mahkemesinin 1985 yılında verdiği karara göre de 1982 Anayasasının 2. maddesinde insan haklarına toplumun huzuru, milli dayanışma ve adalet anlayışı içinde saygılı olacağı hükmüne yer vermek suretiyle 1961 Anayasasına nazaran Devlet ve toplumun çıkarlarına öncelik tanındığı belirtilmiştir. Anayasa Mahkemesi Kararı, Esas: 1984/14, Karar: 1985/7, Karar Tarihi: 13.06.1985; Resmi Gazete, 24 Ağustos 1985, Sayı: 18.852, s. 27-44.

⁴⁵⁵ Vahap Coşkun, *İnsan Hakları Liberal Açından Bir Tahlil*, Liberte Yayınları, Ankara 2006, s. 18. Devlet otoritesinin kutsallaştırması hakkında daha fazla bilgi için bkz. Oktay Uygun, *1982 Anayasası'nda Temel Hak ve Özgürlüklerin Genel Rejimi*, Kazancı Yayınları, İstanbul 1992, s. 194. Hasan Tahsin Fendoğlu, “2001 Anayasa Değişikliği Bağlamında Temel Hak Ve Özgürlüklerin Sınırlanması (Ay. Md.13.)”, *Anayasa Yargısı Dergisi*, cilt:19, Ankara (2002), s. 112. İba'ya göre Anayasanın başlangıç kısmında devletin kutsallığı vurgulandıktan sonra birey ve insan haklarına odaklı devlet yerine devleti kutsal bir varlık olarak gören vurguya rastlanılmaktadır. Şeref İba, *Türk Anayasa Hukuku*, Turhan Kitabevi, Ankara 2018, s. 79. Otoriteye ağırlık vermesi ve devleti bireyin üstünde tutması yönünde benzer görüş için daha fazla bilgi için bkz. Hakyemez, 2000, s. 154.

yetersiz bir anayasa olduğu savunulmuştur⁴⁵⁶. 1982 Anayasası Hazırlama Komisyonu Başkanı Prof. Dr. Orhan Aldıkaçtı, devletin varlığının ve hizmetin yegâne sebebinin birey olduğu, kişinin temel hak ve özgürlüklerinin devletin çıkarlarından önce geldiğini vurgulamıştır⁴⁵⁷. 1982 Anayasası'nın 5. maddesi, asli kurucu iktidarın ideolojisini anlama açısından değerlendirildiğinde; devlet ve demokratik rejimin korunması ve bu çerçevede devletin daha özgür bir hale getirilmek istendiği anlaşılmaktadır⁴⁵⁸.

2.7.2 Ödevlerden Doğan Haklar

1982 Anayasası'nın 12. maddesi temel hak ve hürriyetlerin niteliğini düzenlemektedir. Bu maddede temel hak ve hürriyetler, *“Herkes, kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez temel hak ve hürriyetlere sahiptir. Temel hak ve hürriyetler, kişinin topluma, ailesine ve diğer kişilere karşı ödev ve sorumluluklarını da ihtiva eder.”* Şeklinde ifade edilmiştir⁴⁵⁹. Söz konusu maddede bireyin dokunulamaz, devredilmez ve vazgeçilmez hakları olduğu belirtilse de; hemen sonrasında ödev ve sorumluluk kavramlarıyla sınırları çizilmiştir. Başka bir ifadeyle hakkın sınırları toplum, aile ve diğer kişiler olan bir ödev vurgusuyla sınırlandırılmıştır. Bunun dışında madde içindeki ödev ve sorumluluklar olarak ifade edilen kavramların sınırlarının tam olarak belirtilmemesinden dolayı vatandaş

⁴⁵⁶ Mustafa Erdoğan, *İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku*, Orion Yayınları, Ankara 2007, s. 112.

⁴⁵⁷ “(...) Beni asıl üzen tenkit, devletin ferdin önüne çıkartıldığıdır yahut devletin ferdin üstüne çıkartıldığı görüşüdür. Anayasamızda hiçbir şekilde böyle bir düşüncüyü böyle bir dünya görüşünü gerçekleştirmek yolunu seçmedik, düşünmedik dahi.(...) Biz bir devletin haiz olması gereken otoriteyi, bir devletin haiz olması gereken gücü yeniden tesis etmek istedik. Yoksa devlete birtakım yetkiler vererek ferdin üzerine çıkarmak istemedik.” (Daha fazla bilgi için bkz. Orhan Aldıkaçtı, “Tartışma”, *Anayasa Yargısı Dergisi*, cilt: 3, Ankara (1986), s. 51-53.)

⁴⁵⁸ Özbudun, 2017, s. 110; Hakyemez, 2000, s. 169.

⁴⁵⁹ Bu cümlede bir doğal hak vurgusundan bahsedilebilir ancak bu vurgu yine de pozitif bir hukuki metinde formüle edilmiştir. İnsan hakları, evrensel ilke ve normların önemli bir parçası olarak pozitif hukuk metinlerinden ayrı bir şekilde varlığını sürdürebilmesine rağmen insan haklarının pozitif metinler dışındaki görünimleri temenniler bütünü olarak varlığını sürdürür. Engin Topuzkanamış, “Hukuk, Ahlak ve Meslek Etiği Üzerine”, *Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkiyi Dergisi*, İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul (2016), s. 346. Başka bir anlatımla, doğal hak anayasa tarafından tanınmadıkça doğal hak olarak kalır ve pozitif hukuk düzeninde herhangi bir hüküm ve sonuç doğuramaz. Anayasanın doğal hak anlayışını mı yoksa pozitivist hak anlayışını mı benimsediğini araştırmanın bir anlamı yoktur. Çünkü pozitif bir hukuk belgesi olan anayasanın, doğal hak anlayışını benimseyebilmesi “saçmadır”. Anayasa bir hak ve hürriyeti tanırsa o hak ve hürriyet artık pozitif temele sahip olmaktadır. Bu andan itibaren ilgili hak ve hürriyet için artık pozitivist hak anlayışı geçerli olmaktadır. (Daha fazla bilgi için bkz. Gözler, 2000, s. 170.) Bu doğrultuda farklı bir noktadan İba, bir saptamada bulunmaktadır. İba, başlangıç bölümünde yer alan “her Türk vatandaşının hak ve yetkisine doğuştan sahip olduğu” hükmünden hareketle Anayasada doğal hak izlenimi verilse de pozitif hak anlayışının hâkim olduğunu ileri sürmektedir. . (Daha fazla bilgi için bkz. İba, 2018, s. 135; Benzer yönde görüş için bkz. Özbudun, 2017, s. 110.)

üzerindeki yük arttırılmıştır. Bu arada ak kavramının kelime anlamı itibariyle ödev kavramını da bünyesinde barındırdığını söylemek yanlıştır. Atar’a göre, “*Bir durumda hak sahibi olan kişi başka bir durumda ödevli olabilir, ancak bir kişi aynı ilişkide hem hak sahibi hem de ödevli olamaz. Bu nedenle somut bir hak aynı zamanda ödev niteliğinde olamaz*”⁴⁶⁰.

Ödev ve sorumluluklar, hakkın varlığının devamı için olması gerekirken haktan vazgeçme uğruna tercih edilmesi lüzumlu olan bir yüke dönüşmüştür. Bu bağlamda hak ve özgürlüklerden hemen sonra ödev ve sorumluluk kavramlarının kullanılması vatandaşın aleyhine, devletin lehine bir tercih yapıldığını göstermiştir⁴⁶¹. Lakin bu husus insan hakları evrensel beyannamesinin 29. maddesinde ifade edilen hak ve ödevler kavramıyla uyuşmamaktadır. Beynamede, kişinin yaşadığı topluma karşı bir ödevinin varlığından söz edilebilmesi için toplumunda bireyin kişiliğinin tam ve serbest bir şekilde oluşmasına ve geliştirebilmesine olanak sunması gerektiğini vurgulanmıştır. Bir başka ifadeyle 1982 Anayasası’nda kullanılan ödev kavramı, insan hakları evrensel beyannamesindeki karşılığı olmadığı gibi insan hakları kavramıyla da uyuşmamıştır⁴⁶².

2.7.3 Temel Hak ve Özgürlüklerin Sınırlandırılması

Devlet, toplumda yaşayan vatandaşların haklarını kullanmasında özgürlükçü bir tavır sergilerken aynı zamanda güvenli bir ortam sağlanması hususunda dengeyi gözetmesi gerekmektedir. Her ne kadar özgürlük ve güvenlik bir uyum içerisinde gözükmese de; çoğu kez güvenliğin tesis edilmesi adına özgürlükten feda edilmesi arasındaki çatışmayı arttırmıştır. Ancak haklarını kullanan vatandaşların, toplum düzenine aykırı hareket etmesi durumunda güvenliğin tesis edilebilmesi için tanınan özgürlüklerden fedakârlık edilmesi başka bir ifadeyle hakkın kısıtlanması veya durdurulması söz konusu olabilecektir⁴⁶³. Öte yandan bu kısıtlamanın vatandaşta istikrarsızlığın olduğu kanaati oluşturmada orantılı olması beklenmiştir.

⁴⁶⁰ Atar, 2002, s. 124.

⁴⁶¹ Kuzu, 1990, s. 217.

⁴⁶² Soysal, 1997 s. 128; Erdoğan, 2007, s. 138.

⁴⁶³ Güvenlik ve özgürlük kavramlarının bir arada olduğu sistemde güvenliği ön planda tutan “hikmet-i hükümet” doktrini temelinde de yatan bu husus devletin bekasının, bireyin güvenliğini esas almıştır. Amerikan Yüksek Mahkemesi kararlarından hareketle ilgili değerlendirme ve yorumlar hakkında daha fazla bilgi için bkz. Mustafa Erdoğan, “Anayasal-Demokratik Bir Rejimde Özgürlük ve Güvenlik”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, yıl:12, Sayı: 24, (2013), s. 24.

İnsan haklarına saygılı bir hukuk düzeninde özgürlüklerin kısıtlanması veya durdurulması mutlak suretle kabul edilemez demek doğru olmayacaktır. Nitekim bireylere tanınan hakların bazı durum ve şartlar altında kısıtlanması ve hatta durdurulması bir zorunluluk şeklinde ortaya çıkmıştır. Ancak böyle durumda ne yapılacağı ve kısıtlamanın veya durdurmanın sınırlarının belli olması ve denetim mekanizmasının olması hukuk devletinde beklenen bir kıstas olmuştur⁴⁶⁴.

Yukarıda belirtilen husus 1982 Anayasası'nın 15. maddesinde *“Savaş, seferberlik (...) veya olağanüstü hallerde, milletlerarası hukuktan doğan yükümlülükler ihlal edilmemek kaydıyla, durumun gerektirdiği ölçüde temel hak ve hürriyetlerin kullanılması kısmen veya tamamen durdurulabilir veya bunlar için Anayasada öngörülen güvencelere aykırı tedbirler alınabilir”*⁴⁶⁵.” Şeklinde düzenlenmiştir. Temel hak ve özgürlüklerin anayasada sayılan hususlar çerçevesinde sınırlanabileceği ve hatta durdurulabileceği belirtilmiş olsa da sınırlandırılmanın sınırı belli olmadığı için Anayasa Mahkemesi'ne önemli bir görev düşmektedir.

1982 Anayasası'nın 13. maddesinde de *“Temel hak ve hürriyetler, özlerine dokunulmaksızın yalnızca Anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak ve ancak kanunla sınırlanabilir. Bu sınırlamalar, Anayasanın sözüne ve ruhuna, demokratik toplum düzeninin ve lâik Cumhuriyetin gereklerine ve ölçülülük ilkesine aykırı olamaz.”* Şeklinde bir düzenleme bulunmasına karşın anayasadaki bazı temel hak ve hürriyetlere özel sınırlama sebepleri getirirken bazılarında böyle bir sınırlamaya yer vermediği görülmektedir⁴⁶⁶. 1982 Anayasası'nda genel ahlak, genel

⁴⁶⁴ Anayasa Mahkemesi Başkanı Arslan, olağanüstü hallerde Anayasa Mahkemesinin önemini şu şekilde ifade etmektedir: *“Anayasa mahkemeleri bireylerin temel hak ve özgürlüklerine devlet kurumlarının olası ölçüsüz müdahalelerine karşı onları korumak amacıyla anayasal sınırları güvenceye almak için vardır. Anayasa mahkemelerinin bu rolü, yürütmenin artan yetkilerinden dolayı anayasal hakların daha kırılgan ve hassas olduğu olağanüstü hallerde çok daha önemlidir. (...) Mahkemelerin görevi ise devlet kurumlarının “olağanüstü hal anayasası” ve kanunlar dairesinde hareket etmelerini sağlamaktır. (...) Sonuç olarak, anayasa mahkemeleri olağanüstü hallerde çok zor, bir o kadar da kritik roller üstlenmektedirler. Böyle zamanlarda, anayasa mahkemelerine düşen görev, “olağanüstü hal anayasası” altında yürütmenin genişletilmiş yetkilerine saygı duyarken temel hakları korumaya çaba göstermektir.”* (Daha fazla bilgi için bkz. Zühtü Arslan, “Olağanüstü Hallerde Anayasal ilkelerin İdamesi”, *Avrupa Anayasa Mahkemeleri Konferansı, XVII. Kongresi Konu: “Anayasa Mahkemelerinin Anayasal İlkelerin İdamesi ve Uygulanmasındaki Rolü”*, Batum (2017), s.2-4.)

⁴⁶⁵ Madde metninde geçen “demokratik toplum ölçütünün yanı sıra “laik cumhuriyet” ve “ölçülülük” ve “hakkın özü” ölçütü 2001 yılında yapılan değişiklikle gelmiştir.

⁴⁶⁶ Konut dokunulmazlığı (m. 21), haberleşme hürriyeti (m. 22), düşünce ve kanaat hürriyeti, (m. 25), hak arama hürriyeti (m. 36), kanuni hâkim güvencesi (m. 37), ispat hakkı (m. 39), vatandaşlık hakkı (m. 66), kamu hizmetine girme hakkı (m. 70) ve dilekçe, bilgi edinme ve kamu denetçisine başvurma hakkı (m. 74) gibi temel hak ve hürriyetler için özel sınırlama sebepleri belirtilmemektedir. (Daha fazla bilgi için bkz. 1982 Anayasası, s.4-24.)

sağlık, kamu yararı gibi genel sınırlama sebeplerinin yer alması ise altı doldurulmamış ifadelerin belirsizliği içerisinde bireyde güvensizlik oluşturmaktadır.

SONUÇ

Anayasalar, toplumların temel kurallarını ve toplumu oluşturan vatandaşların temel haklarını belirleyen, özgürlüklerin sınırlarını çizen, yazılı veya yazılı olmayan yapısal bir düzenlemeler bütünüdür. Tarihsel sürece bakıldığında modern devletlerin kurumsal yapısı ve temel örgütlenmesi genel olarak bir anayasaya dayanmaktadır. Devletin bünyesindeki kamu kurumlarının örgütlenmelerini ve söz konusu kurumların işlevleriyle aralarındaki ilişkileri ortaya koyan kuralları kapsayan anayasadır. Aynı zamanda kamu kudretini kullanan kişilere de empoze edilir ve ülkenin temel normu ve dokümanının yani anayasanın içeriğini oluşturur.

Toplumun temel kurallarının belirlendiği bu metinler süreç içerisinde ihtiyaçlar doğrultusunda ve tarihsel olayların etkileri ile hukuksal anlamda değişikliklere uğramaktadır. Bu değişiklikler siyasi ortamda meydana gelen farklılıklarla oluşmuş ve talepleri karşılayacak şekilde toplumun yapısına göre gerçekleşmiştir. Bu kapsamda bazı dönemlerde değişiklikler yeterli olurken, bazı dönemler anayasanın tamamı değiştirilerek toplumun yeni kuralları oluşturulmuştur. Bu açıdan anayasanın hazırlanması doğal ve zorunlu olarak iki durumda ortaya çıkacaktır. İlk olarak, mevcut devletin yıkılması veya bir devletten ayrılıp bağımsızlığın ilan edilmesiyle ortaya çıkan devlet yeni bir anayasaya ihtiyaç duyacaktır. İkinci olarak siyasal sistemin çökmesi, kökten değişmesi durumunda yeni anayasa yapma durumu ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede tarihsel olarak Türkiye’de yazılı anayasa tercihinin varlığı söz konusudur. Cumhuriyetin ilanı sürecinde, 1876 Kanun-i Esasi ile 1921 Anayasası yürürlükte kalmış, daha sonra 1924, 1961 ve 1982 anayasaları ile anayasal rejim devam etmiştir.

1961 Anayasası, yukarıda anlatılan anayasal rejim sürecinde askeri darbe sonucu ortaya çıkan ilk anayasa olmuştur. Ancak diğer anayasalara kıyasla daha özgürlükçü bir yapıya sahip olduğu da söylenmektedir. Bu anayasa millet egemenliğinin sadece TBMM tarafından değil anayasaya uygun olarak yetkili organlarca kullanılabileceği hükme bağlamıştır. Özellikle parlamento çoğunluğuna dayanan siyasal iktidarların gücü, çoğulcu ve özgürlükçü bir toplum anlayışıyla sınırlandırılarak, millet adına egemenliği kullanan TBMM yanında, MGK, Anayasa Mahkemesi, Üniversiteler, TRT gibi özerklik verilen kurumlara da verilmiştir. Böylece, 1961 Anayasası bir yandan yürütmeyi bütün faaliyetlerinde yasamaya bağlı bir organ olarak düzenlerken; öte yandan getirdiği çoğulcu ve özgürlükçü devlet

anlayışıyla yasama ve yürütmenin yetkilerini oldukça daraltmıştır. 1961 Anayasası'nda çift meclisli bir yapıya gidilerek “*Millet Meclisi*” ve “*Senato*” oluşturulmuştur.

1982 Anayasası'nın temeli, 1960 Anayasası'nın dönemin ihtiyaçlarına gereken cevabı vermediğinin düşünülmesiyle atılmıştır. Başka bir ifadeyle 1982 Anayasası'nın tarihsel olarak hazırlanması, 1980 Askeri Darbesi'nden sonra mevcut anayasanın yürürlükten kaldırılmasıyla değil; ondan çok daha önceki sürece dayanmaktadır. Bu kapsamda 1982 Anayasası'nın tarihsel olarak hazırlanması aşamasına bakıldığında, sürecin çok daha önceye dayandığı ortaya çıkmaktadır. Özellikle 1961 Anayasası'nın mutlak suretle değiştirilmesi gerektiğini savunan kesimin verileri, anayasanın içerisindeki mevcut maddelerin devleti güçsüzleştirdiği yönünde olmuştur.

1980 Askeri Darbesi'nin gerçekleşmesinden önce Orgeneral Kenan Evren, Süleyman Demirel ve Celal Bayar gibi isimlerin 1961 Anayasası'nın Türkiye Cumhuriyeti'nin mevcut yapısına bol gelen bir gömlek olduğuna dair söylemlerde bulundukları ve özellikle güçlü devlet ve yürütme düsturunu, 1970 sonrası dozunu daha da arttırarak dile getirdikleri anlaşılmaktadır. Bunun etkilerini 1982 Anayasası'nın hukuki olarak hazırlanmasında, devlet otoritesini güçlendiren maddelerden anlaşılmaktadır.

Askeri bir darbeye yönetime el koyan ordunun, mevcut kanunlarda yaptıkları köklü değişikliklerin ve nihayetinde 1982 Anayasası'nın yapılmasının altında yatan düşünce “*Devleti korumak, kollamak ve güçlendirmek*” olduğu anlaşılmaktadır. Darbe sonucunda yönetime el koyan ordu, istedikleri hukuk düzenini tesis edebilmek adına ilk olarak anayasayı hazırlamak yerine mevcut sistemde değişikliklere gitmişlerdir. Bu kapsamda kendileri için doğru olmayan veya hukuki açıdan yetersiz gördükleri kanunlarda değişiklikler yaparak; bunlarla düzeltmeyeceklerini düşündükleri kanunları yeni baştan oluşturma yoluna gitmişlerdir.

Yukarıda belirtilen düzenlemelerden istenilen zeminin hazırlanması sonucunda sivil kanadın devlet yönetimindeki rolünü düzenleyen seçim kanunu, siyasi partiler kanunu ve en üst norm olan 1982 Anayasası hazırlanmıştır. Darbe öncesi temelleri atılan ve darbe sonrası olgunlaşan düşüncelerin, yapılan hukuki düzenlemelerde ve anayasada açık bir şekilde etkisini görmek mümkündür. Bu da, söz konusu anayasanın hazırlanmasındaki önemli tarihi ve hukuki süreçlerden birisidir.

Ordunun yönetime el koymasından sonra hazırlanan 1982 Anayasası'yla birlikte bir süre sonra yönetimi sivil kanada devredecek olmaları sebebiyle, sivil kanadın bir nevi kontrol altına alınmasını sağlamak ve varlıklarını bir gölge gibi hissettirmek amacıyla MGK adında bir yapı oluşturulmuştur. Kurulun nasıl oluşacağı ile ilgili Anayasa Hazırlama Komisyonu taslağının 134. maddesinde, askeri kanadı oluşturan yapının beş kişiden oluşacağı, sivil kanadının ise bundan iki fazla yani yedi kişiden oluşacağı şeklinde bir düzenleme yapılmıştır. Bunun yanında metin içerisinde kurulun toplanması sonucu alınan kararların “uyulması gereken tavsiyeler” şeklinde olduğu vurgulanmıştır.

Hazırlanan anayasa taslağı, gerekli düzenlemeler yapıldıktan sonra Danışma Meclisi Genel Kurulu'na gönderilmiştir. Genel Kurul, taslaktaki maddeleri tartışırken bilhassa sivil kanadı oluşturan kimi üyeler “*alınan kararların tavsiye niteliğindedir*” ibaresinin kullanılması sivil iktidar açısından bir zorunluluk oluşturmayacağını ifade etmiştir. Asker kökenli yüksek rütbeli bir Danışma Meclisi üyesi ise askerlerin her ne kadar siyasetten gelmiş olsa da sivillerden daha güvenilir olması sebebiyle alınan kararlar tavsiye olarak adlandırılrsa da zorunlu olarak dikkate alınması gerektiğini vurgulamıştır.

Yukarıda belirtilen durum bağlamında Anayasa Hazırlama Komisyonu Başkanlığı tarafından Genel Kurulda, MGK tarafından alınan kararların bağlayıcı bir niteliğe sahip olması ve bunun sonucu olarak da hükümetin de bunlara uyma zorunluluğu olduğu vurgulanmıştır. Tüm bu tartışmalar çerçevesinde birkaç maddede değişiklik yapılarak anayasa komisyonunun hazırladığı taslak kabul edilmiştir. Yapılan değişiklikler, öncelikle MGK'yı oluşturan asker kanadın sayısında herhangi bir değişiklik yapılmazken, sivil kanadın sayısı yediden altıya düşürülmüştür. MGK tarafından alınan kararlar Bakanlar Kurulu tarafından ivedilikle dikkate alınması gerektiği vurgulanmıştır. Son olarak, anayasa komisyon taslağında kurulda yer alacağı ifade edilen TBMM Başkanını, kurul dışına çıkarırken yerine adalet bakanının kurulda yer aldığını belirten Danışma Meclisi Genel Kurulu'nun taslağı, MGK'nın onayına sunulmuştur.

MGK, anayasa taslak metnine son şeklini vermeden önce adalet bakanını kurul dışına çıkararak, sivil ve asker kanadı oluşturan kişilerin sayılarındaki farklılaşmayı gidererek her iki tarafa da eşit sayıda üye düşecek şekilde karar almıştır. Daha sonra kurul tarafından verilen kararların ivedilikle dikkate alınacağına ilişkin düzenlemeyi

değişiklik yapmadan kabul etmiştir. Bu sayede amaçlanan, devlet politikasında MGK'nın istemediği hiçbir şeyin anayasa da yer almayacağı hususunu garanti altına almak olmuştur.

Tarihsel açıdan yeni bir anayasa hazırlama sürecinde askeri bir darbeye yönetime el koyan ordunun amacı, ülkeyi uzun bir süre askeri usullerle yönetmek değildi. Bu nedenle yapılan hukuki düzenlemeler, anayasaya eklenen geçici 15. madde ile güvence altına alınarak anayasaya aykırılık iddiasında bulunulmasının önü kesilmiştir. Bu arada yönetimin sivil iktidara geçmesinden sonra da uzunca bir süre maddeyi değiştirme yoluna gidilmemiştir. Başka bir ifadeyle askeri darbe sonucu getirilen hukuki düzen, yönetim siville geçtikten sonra dahi varlığını sürdürmeye devam etmiştir.

1982 Anayasası askerî darbe sonucu hazırlanmış, bir kısmı askerî müdahaleyi yapan bir kuruldan oluşan MGK, diğer kısmı ise sivillerden oluşan (Danışma Meclisi) Kurucu Meclisler tarafından yapılmıştır. Kurucu Meclis tarafından hazırlanan anayasa, referandum sonrası kesinleşmiştir. 1982 Anayasası'nın Danışma Meclisi daha temsili niteliktedir. Bunun yanında 1982 Anayasası'nın hazırlanmasına hiçbir siyasal parti katılmamıştır. 1982 Anayasası'nın oylanmasında siyasal partilerin bir rolü olmamıştır. Ayrıca 1982 Anayasası'nın halkoylamasında anayasanın kabulü, Cumhurbaşkanının seçimiyle birleştirilmiştir. Çok ayrıntılı olarak hazırlanan 1982 Anayasası kazuistik yapıda ve sert bir anayasa olmuştur. Yürütme organının güçlenmesine yönelik hükümler ihtiva eden anayasa ayrıca 1961 Anayasası'nın en büyük eksikliği olarak gösterilen yürütme organının tıkanıdığı durumları çözmek adına 1982 Anayasası'nda tedbirler alınmıştır. Parlâmenter sistemdeki tıkanmaları önleme amacını güden bu tür kurum ve kurallar “*rasyonelleştirilmiş parlâmentarizm*” olarak adlandırılmaktadır. Ayrıca bu anayasayla belli ölçüde bir depolitizasyonu, yani siyasetten uzaklaşmayı amaçlamıştır.

Sonuç olarak; tarihsel ve hukuksal açıdan 1982 Anayasası, 1961 Anayasası'nı devleti güçsüzleştirdiği için değiştirilmesi gerektiğini savunan siviller ile aynı düşünceye sahip asker kişilerin amaçları doğrultusunda ortaya çıkmış yeni bir anayasadır. Bunun dışında darbeden önce temelleri atılan ve darbeden sonra olgunlaşan anayasa değişikliği düşüncesine sahip olanlar, amaçlarına giden yolda adım adım ilerleyerek nihayetinde 1982 Anayasası'yla varmak istedikleri sonuca ulaşmaya çalışmışlardır.

KAYNAKÇA

A) Arşiv Belgeleri

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, CCA, FK. 030.01, Yer No:134-874-8.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, CCA, FK:30.01.0, Yer No:48-284-2.

B) Resmi Yayınlar

Danışma Meclisi İctüzüğü, 20 Aralık 1981, karar no:3, madde:47.

Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, 23 Kasım 1981, Toplantı yılı: 1981/1, cilt:1, Birleşim:10, s.339-342.

Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, 25 Kasım 1981, Toplantı yılı: 1981/1, cilt:1, Birleşim:11, s.344-355.

Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, 4 Ağustos 1982, yasama yılı:1, cilt:7, Birleşim:120, s.sayısı: 166'ya 1. Ek, s.81-98.

Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, 5 Ağustos 1982, yasama yılı:1, cilt:7, Birleşim:121, s.95-96.

Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, 6 Ağustos 1982, yasama yılı:1, cilt:7, Birleşim:122, s.144.

Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, 18 Ağustos 1982, yasama yılı:1, cilt:8, Birleşim:129, Oturum: 1, s.47-63.

Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, 19 Ağustos 1982, yasama yılı:1, cilt:8, Birleşim:130, Oturum: 3, s.183.

Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, 1 Eylül 1982, yasama yılı:1, cilt: 9, Birleşim: 140, Oturum: 1, s.271.

Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, 18 Eylül 1982, cilt:10, Birleşim: 153, s.517-531.

MGK Tutanak Dergisi, 18 Ekim 1982, cilt: 7, Birleşim: 118, s.sayısı: 450.

Resmi Gazete, 15 Ocak 1945, Sayı: 5.905.

Resmî Gazete, 17 Haziran 1950, Sayı:7.535.

Resmi Gazete, 8 Haziran 1956, Sayı: 9.327.

Resmi Gazete, 30 Mayıs 1960, Sayı: 10.515.

Resmi Gazete, 14 Haziran 1960, Sayı: 10.525.

Resmi Gazete, 1 Temmuz 1960, Sayı: 10.540.

Resmi Gazete, 2 Temmuz 1960, Sayı: 10.541.

Resmi Gazete, 25 Ekim 1960, Sayı: 10.638.

Resmi Gazete, 16 Aralık 1960, Sayı: 10.682.

Resmi Gazete, 20 Temmuz 1961, Sayı: 10.859.

Resmi Gazete, 20 Mart 1973, Sayı: 14.482.

Resmi Gazete, 12 Eylül 1980, “IV numaralı Bildiri”, Sayı: 17.103.

Resmi Gazete, 28 Ekim 1980, Sayı: 17.145.

Resmi Gazete, 21 Kasım 1981, Sayı: 17.521.

Resmî Gazete, 5 Ağustos 1982, Sayı: 17.773, Karar No: 70

Resmî Gazete, 25 Eylül 1982, Sayı: 17.823, Kanun No: 2707.

Resmi Gazete, 20 Ekim 1982, Sayı: 17.844.

Resmî Gazete, 21 Ekim 1982, Sayı: 17.845, Karar No: 71.

Resmi Gazete, 9 Kasım 1982, Sayı: 17.863, Mükerrer.

Resmi Gazete, 20 Kasım 1982, Sayı: 17.874, Karar no: 458.

Resmi Gazete, 24 Ağustos 1985, Sayı: 18.852.

Resmi Gazete, 13 Şubat 2020, Sayı: 31.038.

Resmi Gazete, 30 Haziran 1981, Sayı: 17.386, mükerrer.

TBMMZC, 22 Mayıs 1944, devre: 7, cilt: 10, s. 146-151.

TBMMTD, 18 Aralık 1946, devre: 8, cilt: 3, s. 15-23.

C) Süreli Yayınlar

Cumhuriyet Gazetesi, 05 Aralık 1945, Sayı: 7.649.

Cumhuriyet Gazetesi, 28 Mayıs 1946, Sayı: 7.823.

Cumhuriyet Gazetesi, 23 Temmuz 1946, Sayı: 7.879.

Cumhuriyet Gazetesi, 8 Ocak 1947, Sayı: 8.043.

Cumhuriyet Gazetesi, 25 Nisan 1950, Sayı: 9.235.

Cumhuriyet Gazetesi, 5 Eylül 1957, Sayı: 11.892.

Cumhuriyet Gazetesi, 1 Mayıs 1959, Sayı: 12.488.

Cumhuriyet Gazetesi, 23 Haziran 1961, Sayı: 13.247.

Cumhuriyet Gazetesi, 2 Temmuz 1961, Sayı: 13.256.

Cumhuriyet Gazetesi, 15 Temmuz 1961, Sayı:13.269.

Cumhuriyet Gazetesi, 31 Mayıs 1962, Sayı: 13.584.

Cumhuriyet Gazetesi, 4 Eylül 1962, Sayı: 13.680.

Cumhuriyet Gazetesi, 8 Ekim 1962, Sayı:13.714.

Cumhuriyet Gazetesi, 10 Ekim 1962, Sayı:13.716.

Cumhuriyet Gazetesi, 12 Ekim 1962, Sayı: 13.718.

Cumhuriyet Gazetesi, 13 Ekim 1962, Sayı: 13.719.

Cumhuriyet Gazetesi, 27 Nisan 1963, Sayı: 13.913.

Cumhuriyet Gazetesi, 21 Mayıs 1963, Sayı: 13.934.

Cumhuriyet Gazetesi, 14 Şubat 1965, Sayı: 14.562.

Cumhuriyet Gazetesi, 3 Kasım 1965, Sayı: 14.821.

Cumhuriyet Gazetesi, 12 Kasım 1965, Sayı: 14.830.

Cumhuriyet Gazetesi, 26 Ocak 1970, Sayı: 16.344.

Cumhuriyet Gazetesi, 17 Mart 1971, Sayı: 16.751.

Cumhuriyet Gazetesi, 14 Nisan 1971, Sayı:16.779.

Cumhuriyet Gazetesi, 23 Nisan 1971, Sayı: 16.788.

Cumhuriyet Gazetesi, 27 Nisan 1971, Sayı: 16.792.

Cumhuriyet Gazetesi, 23 Ekim 1975, Sayı:18.402.

Cumhuriyet Gazetesi, 25 Ekim 1975, Sayı:18.404.

Cumhuriyet Gazetesi, 2 Mayıs 1977, Sayı:18.951.

Cumhuriyet Gazetesi, 19 Nisan 1978, Sayı: 19.298.

Cumhuriyet Gazetesi, 4 Eylül 1978, Sayı: 19.436.

Cumhuriyet Gazetesi, 27 Ekim 1978, Sayı: 19.487.

Cumhuriyet Gazetesi, 11 Temmuz 1980, Sayı: 20.102.

Cumhuriyet Gazetesi, 6 Eylül 1980, Sayı: 20.157.

Cumhuriyet Gazetesi, 8 Eylül 1980, Sayı: 20.159.

Cumhuriyet Gazetesi, 15 Eylül 1980, Sayı: 20.166.

Cumhuriyet Gazetesi, 21 Eylül 1980, Sayı: 20.172.

Cumhuriyet Gazetesi, 28 Mayıs 1981, Sayı: 20.408.

Cumhuriyet Gazetesi, 24 Ekim 1981, Sayı:20.552.

Cumhuriyet Gazetesi, 14 Şubat 1982, Sayı: 20.665.

Cumhuriyet Gazetesi, 17 Mart 1982, Sayı: 20.696.

Cumhuriyet Gazetesi, 18 Mart 1982, Sayı: 20.697.

Cumhuriyet Gazetesi, 3 Nisan 1982, Sayı: 20.713.

Cumhuriyet Gazetesi, 8 Nisan 1982, Sayı: 20.718.

Cumhuriyet Gazetesi, 21 Haziran 1982, Sayı: 20.792.

Cumhuriyet Gazetesi, 18 Temmuz 1982, Sayı: 20.819.

Cumhuriyet Gazetesi, 19 Temmuz 1982, Sayı: 20.820.

Cumhuriyet Gazetesi, 22 Temmuz 1982, Sayı: 20.823.

Cumhuriyet Gazetesi, 25 Temmuz 1982, Sayı: 20.824.

Cumhuriyet Gazetesi, 9 Ağustos 1982, Sayı: 20.839.

Cumhuriyet Gazetesi, 12 Ağustos 1982, Sayı: 20.842.

Cumhuriyet Gazetesi, 23 Ağustos 1982, Sayı: 20.853.

Cumhuriyet Gazetesi, 25 Ağustos 1982, Sayı: 20.855.

Cumhuriyet Gazetesi, 4 Eylül 1982, Sayı: 20.865.

Cumhuriyet Gazetesi, 19 Eylül 1982, Sayı: 20.880.

Cumhuriyet Gazetesi, 24 Eylül 1982, Sayı: 20.885.

Cumhuriyet Gazetesi, 25 Eylül 1982, Sayı: 20.886.

Cumhuriyet Gazetesi, 13 Ekim 1982, Sayı: 20.921.

Cumhuriyet Gazetesi, 7 Kasım 1982, Sayı: 20.926.

Milliyet Gazetesi, 21 Haziran 1982, Sayı: 12.444.

Milliyet Gazetesi, 20 Ağustos 1982, Sayı: 12.494.

Milliyet Gazetesi, 14 Ekim 1982, Sayı: 12.549.

Milliyet Gazetesi, 3 Aralık 1982, Sayı: 12.599.

Yankı Gazetesi, 20 Ekim-2 Kasım 1980, Sayı: 500.

Yankı Gazetesi, 19-25 Ocak 1981, Sayı: 512.

Yankı Gazetesi, 26 Ocak-1 Şubat 1981, Sayı: 513.

Zafer Gazetesi, 05 Kasım 1950, Sayı: 551.

Zafer Gazetesi, 12 Eylül 1957, Sayı:2.890.

D) Araştırma ve İnceleme Eserleri

1. Kitaplar

Ahmad, F., *Demokrasi Sürecindeki Türkiye (1945–1980)*, (Çev. Ahmet Fethi), Hil Yayınları, İstanbul 2007.

Ahmad, F., *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, Bilgi Basımevi, Ankara 1976.

Akad M. ve Dinçkol, A., "*1982 Anayasası ve Anayasa Mahkemesi Kararları*", Der Yayınları, İstanbul, 2007.

Akça, İ., *Türkiye’de Ordu-Siyaset İlişkisi, Türk Siyasal Hayatı*, (Ed. Ahmet Demirel, Süleyman Sözen), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2013.

Albayrak, M., *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Phoenix Yayınları, Ankara 2004.

Atar, Y., *Türk Anayasa Hukuku*, Mimoza Yayınları, Konya 2002.

Atatürk, M. K., *Nutuk*, Cilt:2, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1952.

- Aydemir, Ş. S., *İkinci Adam 3. cilt (1950–1964)*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000.
- Aydemir, Ş. S., *Menderes'in Dramı (1899-1960)*, Remzi Kitabevi, Ankara 2016.
- Başgil, A. F., *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri: Görüp Yaşadıklarım*, (Der. Cemal Aydın), Yağmur Yayınları, İstanbul 2011.
- Başgöz, İ., *"Türkçe ezan". Türkiye'de Laikliğin Sosyal ve Kültürel Kökleri*, Bilanço Yayıncılık, İstanbul 1998.
- Bayar, C., *Başvekilim Adnan Menderes*, (Der. İsmet Bozdağ), Baha Matbaası, İstanbul 1969.
- Berkes, N., *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, (Yay. Haz. Ahmet Kuyaş), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002.
- Birand, M. A., DüNDAR C. ve ÇAPLI, B. *12 Mart İhtilâlin Pençesinde Demokrasi*, İmge Kitabevi, Ankara 2008.
- Boratav, K., *"Türkiye İktisad Tarihi: 1908-2015"*, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara 2013.
- Burçak, R. S., *On Yılın Anıları (1950-1960)*, Nurol Matbaacılık, Ankara 1998.
- Coşkun, V., *İnsan Hakları Liberal Açından Bir Tahlil*, Liberte Yayınları, Ankara 2006.
- Çağlar, B., *Bir Anayasa Bilimi Çalışma Taslağı*, BFS Yayınları, İstanbul 1989.
- Çaha, Ö., *Açık Toplum Yazıları*, Liberte Yayınları, Ankara 2004.
- Çavdar, T., *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi: 1950'den Günümüze*, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara 2000.
- Çufalı, M., *Türkiye'de Demokrasiye Geçiş Dönemi (1945-1950)*, Babil Yayınları, Ankara 2004.
- Demir, Ş., *Türkiye Cumhuriyeti Siyasi Tarihi*, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir 2013.
- Demirel, T., *Türkiye'nin Uzun On Yılı, Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011.
- Demokrat Parti Program ve Tüzüğü, Doğu Matbaası, Ankara 1953.

- Doğan, Y., *Dar Sokakta Siyaset (1980-1983)*, Tekin Yayınları, İstanbul 1985.
- Duman D. ve Yorgancılar, S., *Türkçülükten İslamcılığa Milli Türk Talebe Birliği*, Vadi Yayınları, Ankara 2007.
- Duran, L., *Türkiye Yönetiminde Karmaşa*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1988.
- Dursun, D., *12 Eylül Darbesi*, Şehir Yayınları, İstanbul 2005.
- Dursun, D., *Siyaset Bilimi*, Beta Yayınları, İstanbul 2005.
- Duverger, M., ‘*Yeni Bir Siyasal Sistem Modeli: Yarı Başkanlık Hükümeti*’, *Devlet ve Hukuk Üzerine Yazılar Kitabı*, (Der. Mehmet Turhan), Gündoğan Yayınları, Ankara 1996.
- Duverger, M., *Siyaset Sosyolojisi*, (Çev. Şirin Tekeli), Varlık Yayınları, İstanbul 1995.
- Ecevit, B., *Ortanın Solu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.
- Erdoğan, A., *Umut Adam Ecevit*, Kesit Yayıncılık, İstanbul 2006.
- Erdoğan, M., *Anayasa Hukuku*, Orion Yayınları, Ankara 2007.
- Erdoğan, M., *İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku*, Orion Yayınları, Ankara 2007.
- Erim, N., *12 Mart Anıları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007.
- Eroğul, C., *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara 2003.
- Ertuğ, C., *Çözümsüz Demokrasi*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1997.
- Evren, K., *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren’in Yeni Anayasayı Devlet Adın Resmen Tanıtma Programı Gereğince Yaptıkları Konuşmalar*, TBMM Basımevi, Ankara 1982.
- Göktepe, C., “Menderes Dönemi (1950-1960) ve Demokrasiye Geçiş”, *Türkler Ansiklopedisi*, cilt:16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.
- Gözler, K., *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa 2000.
- Gözler, K., “Halk Oylamasının Değeri”, *Anayasa Mahkemesi’nin Kuruluşunun 55. Yılı Anısına*, Anayasa Mahkemesi Yayınları, Ankara 2017.

- Gözler, K., *Anayasa Hukukuna Giriş*, Ekin Yayınları, Bursa 2007.
- Gözler, K., *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi*, cilt: 1, Ekin Yayınevi, Bursa 2011.
- Gözler, K., *Asli Kurucu İktidar - Tali Kurucu İktidar Ayrımı: TBMM Yeni Bir Anayasa Yapabilir mi?, Yeni Anayasa: Demokratik Bir Anayasa İçin Öneriler*, Metis Yayınları, İstanbul 2012.
- Gözler, K., *Kurucu İktidar*, Ekin Kitapevi Yayınları, Bursa 1998.
- Gözler, K., *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, Ekin Yayınları, Bursa, 2011.
- Gözler, K., *Türk Anayasa Hukuku*, Ekin Yayınları, Bursa 2000.
- Gözübüyük, Ş., *Anayasa Hukuku*, Turhan Kitabevi, Ankara 2002.
- Güven, D., *6-7 Eylül Olayları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2005.
- Hafızoğulları, Z., *Laiklik, İnanç, Düşünce ve İfade Hürriyeti*, US-A Yayınları, Ankara, 1997.
- Hakyemez, Y. Ş., *Militan Demokrasi ve 1982 Anayasası*, Seçkin Yayınları, Ankara 2000.
- Hakyemez, Y.Ş., *Militan Demokrasi Anlayışı ve 1982 Anayasası*, Seçkin Yayınevi, Ankara 2000.
- İba, Ş., *Türk Anayasa Hukuku*, Turhan Kitabevi, Ankara 2018.
- İnan, A., *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, Türk Tarih Kurumu, 6. Baskı, Ankara, 2020.
- İnceoğlu, S., *İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarında Adil Yargılanma Hakkı*, Beta Yayınları, İstanbul, 2002.
- İpekçi, A. ve Çoşar, Ö. S., *İhtilalin İçyüzü*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012.
- Kabasakal, M., *Türkiye’de Siyasal Parti Örgütlenmesi (1908-1960)*, Tekin Yayınları, İstanbul 1991.
- Kaboğlu, İ. Ö., *Anayasa Yargısı*, İmge Yayınları, İstanbul 2007.

- Kalaycıoğlu, E., “1982 Anayasası'nda Yasama, Yürütme ve Yargı İlişkileri”, *TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No. 20*, İstanbul, (1986).
- Kanadoğlu, K., “Din ve Vicdan Özgürlüğü”, *TED Ankara Koleji Mezunları Derneği, Anayasa Taslağı Sempozyumu*, Ankara (2008).
- Karal, E. Z., *Osmanlı Tarihi VI. Cilt*, Türk Tarih Kurumu, 7. Baskı, Ankara ,2007.
- Karatepe, Ş.,*Darbeler Anayasalar ve Modernleşme*, İz Yayıncılık, İstanbul 2009.
- Karavelioğlu, K., *Bir Devrim İki Darbe 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül*, Gürer Yayınları, İstanbul 2007.
- Karpat, K. H., *Osmanlıdan Günümüze Edebiyat ve Toplum*, (Çev. Onur Güneş Ayas), Timaş Yayınları, İstanbul 2009.
- Karpat, K. H., *Türk Dış Politikası Tarihi*, (Çev. Onur Güneş Ayas), Timaş Yayınları, İstanbul 2012.
- Karpat, K., *Türk Demokrasi Tarihi*, Afa Yayınları, İstanbul 1996.
- Kili, S., ve Gözübüyük, Ş., *Türk Anayasa Metinleri ‘Senedi İttifaktan Günümüze’*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1985.
- Kongar, E., *21. Yüzyılda Türkiye*, Remzi Kitapevi, İstanbul 2000.
- Kutlu, M., *Kuvvetler Ayrılığı Temelleri-Gelişimi Hukuk Devletinin Kökenleri*, Seçkin Yayınevi, Ankara 2001.
- Kuzu, B., *1982 Anayasasının Temel Nitelikleri ve Getirdiği Yenilikler*, Filiz Kitabevi, İstanbul 1990.
- Küçük, A., *Türkiye ’nin Siyasal ve Anayasal Rejimi*, Orion Kitabevi, Ankara 2012.
- Menderes, A. ve Akyol, T., *Demokrasiden Darbeye Babam Adnan Menderes*, Doğan Kitap, İstanbul 2011.
- Menderes, A., *Adnan Menderes ’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri*, cilt: 3, (Der. Haluk Kılçık), Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara 1992.
- Nohutçu A. ve Ündal, M., *Anayasa Hukuku*, Savaş Yayınevi, Ankara 2015.

- Oder, B. E., *Anayasa Nedir? Anayasacılık Nedir? (Ed. İbrahim Ö. Kaboğlu) Türkiye'nin Anayasa Gündemi*, İletişim Yayınları, 2016.
- Öymen, Ö., *Bir İhtilal Daha Var*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1986.
- Özbudun, E., *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınları, Ankara 2017.
- Özbudun, E., *Demokrasiye Geçiş Sürecinde Anayasa Yapımı*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1993.
- Özbudun, E., *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınları, Ankara 1986.
- Özbudun, E., *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınları, Ankara 1989.
- Özbudun, E., *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınları, Ankara 2010.
- Özbudun, E., *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınları, Ankara 2013.
- Özdağ, Ü., *Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali*, Boyut Yayın Grubu, İstanbul 2004.
- Özsoy, Ş., *1982 Anayasası'nın Yapım Süreci*, On İki Levha Yayınları, İstanbul 2010.
- Özüçetin, Y., "Demokrasiye Geçiş, Demokrat Parti'nin Kuruluşu, 1946 Seçimleri", *Türkler Ansiklopedisi 16*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara (2002).
- Rousseau, J. J., *Toplum Sözleşmesi*, (Çev. Vedat Günyol), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012.
- Sarınay, Y., *Türk Parlamento Tarihi*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, cilt:1, Ankara 2014.
- Sarol, M., *Bilinmeyen Menderes cilt: 1*, Kervan Yayınları, İstanbul 1983.
- Serdaroğlu, R., *Türkiye'de Sistem Sorunu: Avrupa Emperyalizminden Doğu-Batı Kıskaçına*, Kanomat Matbaacılık, Ankara 2001.
- Shaw, S. ve Shaw, E. K., *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, cilt 2, E Yayınları, İstanbul 1982.
- Soysal, M., *100 Soruda Anayasa*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1997.
- Soysal, M., *Demokrasiye Giderken*, İdil Yayın, Ankara 1982.

- Tanör, B. ve Yüzbaşıoğlu, N., *1982 Anayasası'na Göre Türk Anayasa Hukuku*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.
- Tanör, B., *İki Anayasa: 1961 ve 1982*, Beta Yayınları, İstanbul 1994.
- Tanör, B., *Osmanlı – Türk Anayasal Gelişmeler*, YKY Yayınları, İstanbul 2017.
- Tanör, B., *Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu*, BDS Yayınları, İstanbul 1994.
- Timur, T., *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, İletişim Yayınları, İstanbul 1994.
- Toker, M., *Tek Partiden Çok Partiye*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1970.
- Tunaya, T. Z., *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009.
- Tunaya, T. Z., *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859–1952*, Arba Yayınları, İstanbul 1995.
- Tuncer, E., *Osmanlı'dan Günümüze Seçimler 1877-1999*, TESAV Yayınları, Ankara 2002.
- Tunç, B., “Avrupa Ekonomik Topluluğu ile İlişkiler”, *Darbeden Muhtıraya Türk Dış Politikası*, Ed. Latif Pınar vd., İmaj Yayınevi, Ankara 2019.
- Tunç, B., “Türk Dış Politikası ve Büyük Güçler”, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Demokrasi ve Dış Politika (1938'den 2000'li Yıllara)*, Ed. Nurgün Koç, İdeal Yayıncılık, İstanbul 2021.
- Tunç, B., *Demokrat Parti Dönemi Kocaeli (1950-1960)*, Eğitim Yayınevi, Konya 2020.
- Tunç, H. Bilir, F. ve Yavuz, B., *Türk Anayasa Hukuku*, Berikan Yayınları, Ankara 2011.
- Tunçay, M., *Türkiye Tarihi:4 (Çağdaş Türkiye 1908–1980)*, (Der. Sina Akşin), Cem Yayınevi, İstanbul 1995.
- Tunçkanat, H., *27 Mayıs 1960 Devrimi (Diktadan Demokrasi)*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1996.
- Turan, Ş., *Türk Devrim Tarihi, Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (10 Kasım 1938 – 14 Mayıs 1950)*, 4. kitap, 1.bölüm, Bilgi Yayınevi, Ankara 1999.

Turhan, M., *Hükümet Sistemleri ve 1982 Anayasası*, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Diyarbakır 1989.

Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası, Geçici 4. Maddesi, tertip:5, cilt:22.

Türkiye Çalışmaları Grubu, *Yıldönümünde 27 Mayıs'ı Hatırlatmak*, SDE Yayınları, Ankara 2010.

Us, A., *Asım Us'un Hatıra Notları (1930-1950)*, Vakıf Matbaası, İstanbul 1996.

Uyar, H., *Vatan Cephesi Uygulamaları*, Boyut Kitapları, İstanbul 2012.

Uygun, O., *1982 Anayasası'nda Temel Hak ve Özgürlüklerin Genel Rejimi*, Kazancı Yayınları, İstanbul 1992.

Ülken, H. Z., *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2017.

Yazıcı, S., *Başkanlık ve Yarı-Başkanlık Sistemleri Türkiye İçin Bir Değerlendirme*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011.

Yılmaz, F., *Türk Anayasa Tarihi(1808-2010)*, İz Yayıncılık, İstanbul 2012.

Yücel, M. S., "Menderes Dönemi (1950-1960) ve Demokrasiye Geçiş", *Türkler Ansiklopedisi cilt:16*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara (2002).

Zürcher, E. J., *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.

2. Makaleler

Akgül, M. E., "Kuvvetler Ayrılığı İlkesinin Dönüşümü ve Günümüz Demokratik Rejimlerindeki Anlamı", *Ankara Barosu Dergisi*, Sayı:4, (2010), ss. 79-101.

Akın, R., "TBMM'nin İlk Bütçe Yasası: 1336 Muvazene-İ Umumiye Kanunu", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Sayı: 2, (2002), ss. 1-40.

Akıncı, A., "Türk Siyasal Hayatında 1980 Sonrası Darbeler ve E-Muhtıra", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt: 15, Sayı: 2, (2013), ss.39-52.

Akyıldız, A., "Demokrasinin Sayılarla Sınavı: Seçim Sistemleri". *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, Sayı:7, (2016), ss.127-148.

Aldıkaçtı, O., "Tartışma", *Anayasa Yargısı Dergisi*, cilt: 3, Ankara (1986), ss. 51-53.

- Anayasa Mahkemesi, *Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Sayı: 9, (1991), ss.1-72.
- Arslan, A., “1950’den 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesine, Genel Seçim Sonuçları Temelinde Türkiye’nin Siyasi Yapısı”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, cilt: 4, Sayı:1, (2007), ss. 1-29.
- Arslan, L., “Türkiye’nin 1961-1980 Arası Döneminde Siyasi Açmazları ve Koalisyonlar”, *Dünya İnsan Bilimleri Dergisi*, Sayı:1, (2023), ss.141-175.
- Arslan, Z., “Olağanüstü Hallerde Anayasal İlkelerin İdamesi”, *Avrupa Anayasa Mahkemeleri Konferansı, XVII. Kongresi Konu: “Anayasa Mahkemelerinin Anayasal İlkelerin İdamesi ve Uygulanmasındaki Rolü”*, Batum (2017).
- Atmaca Y. ve Göç, E., “Türkiye’de 1960 ve 1980 Kurucu Meclisleri: Demokratik Nitelikleri Bağlamında Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme”, *OPUS-Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, cilt:16, Sayı:28, (2020), ss. 1524-1540.
- Aydoğmuş, Ç., “Milli Muhalefet Cephesine Karşı İktidarın Yanıtı: Vatan Cephesi”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, cilt: 8, Sayı:3, (2021), ss. 1172-1188.
- Bandeoğlu, Z., “Maraş Olaylarının Bütünsel Yaklaşım Modeli ile Analizi”, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Ordu, (2016), ss. 573-606.
- Başaran, D., “12 Mart Askeri Muhtırası ve Türk Demokrasisi”, *15-16 Aralık 2016 Uluslararası Demokrasi Sempozyumu “Darbeler ve Tepkiler”*, Giresun, (2017), ss.112-131.
- Başcı, G., “1808 Sened-i İttifak ve 1839 Tanzimat Fermanının 1215 Magna Carta İle Anayasacılık ve İnsan Hakları Açısından Karşılaştırılması” *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı: 46, (2021), ss. 227-242.
- Bozkurt, İ., “Uluslararası Garanti Anlayışı ve 1960 Kıbrıs Garanti Antlaşması'nın Analizi”, *Savunma Bilimleri Dergisi*, cilt:1, Sayı:43, (2023), ss. 117-153.

- Bulut, M., “Türk Anayasal Gelişme Tarihinde Egemenlik Kavramının Geçirdiği Dönüşümün Ana Hatları”, *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, Sayı 14, (2019), ss. 67–136.
- Bulut, S., “Üçüncü Dönem Demokrat Parti İktidarı (1957-1960): Siyasi Baskılar ve Tahkikat Komisyonu”, *Gazi Üniversitesi Akademik Bakış Dergisi*, cilt:2, Sayı:4, Ankara (2009), ss.125-145.
- Büyük, C., “Yasama, Yürütme, Yargı: Platondan Montesquieu’ya Devlet Fonksiyonlarına Genel Bir Bakış”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, cilt:10, Sayı:1, (2010), ss. 159-170.
- Coşkun, Y., “I. Milliyetçi Cephe Hükümetinin İlk Üç Ayında Türk Siyasal Hayatı ve Mecliste İktidar-Muhalefet İlişkisi”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, cilt:38, Sayı:20, (2017), ss. 271-297.
- Çakmak, D., "Türk Siyasal Yaşamında Bir Muhalefet Partisi Örneği: Hürriyet Partisi (1955-1958)", *Gazi Üniversitesi Akademik Bakış Dergisi*, cilt: 2, Sayı: 3, Ankara (2008), ss. 153-186.
- Çakmak, C., “1950’li Seçimler ve Demokrat Parti”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, İletişim Yayınları, Sayı:53, İstanbul (1988).
- Çalışkan, S., “12 Eylül Darbesi’nde Televizyon Yayınlarında Propaganda Faaliyetleri Üzerine İnceleme”, *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi*, cilt: 10, Sayı: 1, (2020), ss. 85–116.
- Çekiç, M., “1982 Anayasası’nın Hükümet Sistemi Açısından Değerlendirilmesi”, *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, Sayı:7, (2016), ss.441-478.
- Çolak, F., “Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş ve Demokrat Parti (1945-1950)”, *Türkler Ansiklopedisi*, Sayı: 14, (2002), ss.774-782.
- Demirci, F., “1982 Anayasası’nda Demokratik Devlet İlkesi: Kavramsal Ve Yapısal Bir Analiz Denemesi”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, cilt: 12, Sayı: 1-21, (2008), ss. 641-661.

- Dursun, S., “Türk Siyasal Hayatında Milliyetçi Cephe Hükümetleri (1975-1977)”, 21. *Yüzyılda Eğitim ve Toplum Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, cilt: 7, Sayı:20, (2018), ss.425-440.
- Ekincikli, M. ve Şahin, A., “27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi Öncesinde Kurulan ‘İhtilal Örgütleri’ ve ‘Dokuz Subay Olayı’ ”, *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:70, Kırgızistan (2019), ss.39-54.
- Ekmen, S. E. ve Fırat, M. S., “Seçim Sistemlerinin Hükümetlere Etkisi”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt: 7, Sayı: 2, Kırıkkale (2017), ss.461-474.
- Erdem, F. H. ve Coşkun, V., “Askeri Yargı ve Askeri Vesayet”, *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, cilt: 14, Sayı: 20-21, (2009). ss. 87-136.
- Erdoğan, M., “1982 Anayasasında Din Özgürlüğü”, *Liberal Düşünce*, Sayı: 18, Ankara 2000, ss. 109-117.
- Erdoğan, M., “Anayasal-Demokratik Bir Rejimde Özgürlük ve Güvenlik”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, yıl:12, Sayı: 24, (2013), ss. 21-29.
- Erdoğan, S., “Türkiye’de Hükümet Sistemi Tartışmaları ve Rasyonelleştirilmiş Parlamenter Sistemi”, *Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt:4, Sayı:2, (2022), ss. 341-365.
- Eren, A., “Büyük Millet Meclisinin Kurucu Meclis Niteliği”, *Anayasa Yargısı Dergisi*, cilt: 37, Sayı:1, (2020), ss. 33-76.
- Erkan, S., “CIA Günlük Raporlarına Göre Türkiye’de 1978 Bülent Ecevit Hükümeti Dönemi”, *History Studies*, cilt:9, Sayı:1, (2017), ss.127-144.
- Erken, A., “Örgüt ve strateji:1965-1980 arasında Milliyetçi Hareket Partisi”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, cilt: 4, Sayı: 7, (2014), ss. 135-162.
- Eroğul, C., “Anayasa Değişikliği Önerisinde Değişiklik Yapılması”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 64/1, (2009), ss. 89-113.
- Ersinadım, H., “1961 Anayasası’ndan Bugüne Sendikaların Sosyal Faaliyetlerinin Hukuki Çerçevesi”, *Kamu-İş Dergisi*, cilt:12, Sayı:4, (2012), ss. 55-99.

- Ertem, B., “12 Mart 1971 Askeri Müdahalesi Sonrası Ara Rejim ve Türkiye Siyasetine Etkileri (1971-1974)”, *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, cilt:8, Sayı:14, (2018), ss. 657-676.
- Esen, S., “18 Nisan 1960 tarihli Tahkikat Komisyonu”, *Mülkiye Dergisi*, cilt:34, Sayı:267, Ankara (2010), ss.162-192.
- Eryılmaz, H. G., “Türkiye’de 1954-57 Dönemi İktidar-Muhalefet İlişkileri”, *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt:7, Sayı:1, İstanbul (2019), ss.72-88.
- Fedayi, C., “Adalet Partisi’nin Birinci Dönemi: 1961-1971”, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, (2019), ss. 123-150.
- Fendoğlu, H. T., “2001 Anayasa Değişikliği Bağlamında Temel Hak Ve Özgürlüklerin Sınırlanması (Ay. Md.13.)”, *Anayasa Yargısı Dergisi*, cilt:19, Ankara (2002), ss. 111-149.
- Gaytancıoğlu, K., “Bakanlar Kurulu Listesinin Cumhurbaşkanınca Reddi: Suat Hayri Ürgüplü Hükümeti Örneği (14 Mayıs 1972)”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Sayı:72, (2017), ss. 1047-1080.
- Gez, B. O., “İbadet Dilinin Türkçeleştirilmesi Aşamalarından Biri: Türkçe Ezan ve Uygulamaları”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, cilt: 2, Sayı: 6, İzmir (1996), ss. 157-167.
- Gökçe, E. U., “1974 Kıbrıs Krizinde CHP-MSP Koalisyon Hükümetinin Karar Alma Süreci”, *Uluslararası Çalışmalar Dergisi*, cilt: 2, Sayı: 1, ss. 41-60.
- Gökçe, S., “İki Darbe Arası Türk Demokrasisi (1961-1980)”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 67, (2020), ss.241-264.
- Gönenç, L., “Türkiye’deki Hükümet Sistemi Tartışmalarına İlişkin Değerlendirmeler”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı: 51, (2013), ss.260-282.
- Gözler, K., "Anayasa Değişikliği Kanunları Üzerinde Cumhurbaşkanının Yetkileri", *Ankara Barosu Dergisi*, yıl: 59, Sayı: 4, Bursa (2001), ss. 35- 81.
- Gözler, K., “Halkoylamasının Değeri”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, cilt: 40, Sayı: 1-4, (1988), ss.97-113.

- Gülbay, A., “Huzursuz Bir Ortaklığın Ses Getiren Hamlesi: CHP-MSP Koalisyon Hükümeti ve Kıbrıs Barış Harekâtı”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, cilt: 15, Sayı: 30, (2019), ss. 333-359.
- Gülen, A., “Erken Demokrat Parti Döneminde Kemalizm Tartışmaları (1950-1953)”, *9. Uluslararası Atatürk Kongresi*, Atatürk Araştırma Merkezi, Amasya (2019), ss. 27-67.
- Güler, G. Y., “Anayasa Değişiklikleri, Kurucu İktidarlar ve Meşruiyet”, *Sayıştay Dergisi*, sayı: 66, (2007), ss. 35-46.
- Güzel, M. N., “1924 Anayasası Döneminde Uygulanan Adı Konmamış Kendine zg Bir Parlamenter Denetim Yolu: İzahat Talebi”, *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, cilt: 24, sayı: 41, (2019), ss. 319-343.
- Güzel, S. ., “Süleyman Demirel’in Askeri ve Sivil Bürokrasi İle İlişkileri”, *E-şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, cilt:9, Sayı:2, (2017), ss.545-565.
- Hasanoğlu, M. ve Aliyev, R., “ Türkiye Ve Kafkaslar ‘da Siyasi Tarih: Demokrasi, Darbeler, Muhtıralar”, *Uluslararası Demokrasi Sempozyumu, Demokrasi: Darbeler ve Tepkiler, Giresun niversitesi*, (2016), ss. 224-273.
- İrem, N., “Jakobenizm – Cumhuriyetçilik Açmazında Kemalist Radikalizm”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, cilt: 5, (2004), ss.1-25.
- Kanadoğlu, K., “Laiklik ve Din zgrlğ”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 109. Sayı, (2013), ss. 353-384.
- Kanca, O., “1950-1960 Arası Türkiye’de Uygulanan Sosyo-Ekonomik Politikalar”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, cilt:9, Sayı:19, (2012), ss. 47-63.
- Karataş, M., “Türkiye’nin 1970’li Yılları ve Milliyetçi Cephe Hükümetleri”, *Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, cilt:5, Sayı:10, (2022), ss. 387-422.
- Kasapsaraçoğlu, M., “Amerikan Belgelerinde Türkiye’nin İç Politikası: Ecevit ve Demirel Hükümetleri Dönemi (1974 - 1980)”, *Akademik Bakış Dergisi*, cilt: 14, Sayı: 28, (2021), ss. 21-42.

- Kaya, Y. ve Şahin, H., “Türk Siyasal Yaşamında Milliyetçi Cephe Hükümetleri Dönemi”, *Tarihin Peşinde Dergisi*, Sayı: 19, (2018), ss. 515-540.
- Keskin, Y. Z., “12 Eylül Ara Rejimi Döneminde Türkiye’de Siyasi Gelişmeler (1980-1983)”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 26, (2020), ss. 703-724.
- Keskin, Y. Z., “Demokrat Parti İktidarı ve Günümüze Yansımaları”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, cilt: 5, Sayı: 1, (2012), ss. 107-130.
- Keskin, Y. Z., “Türkiye Siyaseti ve Devlet Örgütlenmesinde 12 Mart Muhtırasının Etkileri”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt:22, Sayı: TBMM’nin 100.yılı ve Milli İrade Özel Sayısı, (2020), ss. 1-15.
- Kılıç, F., “1982 Anayasasında 2010 Tarihine Kadar Yapılan Değişiklikler”, *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi*, cilt:6, Sayı:5, (2023), ss. 691-700.
- Kılıçoğlu, M. S., “Türkiye’de Yasama Organının Yürütme Organını Siyasi Denetimi”, *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, cilt: 17, Sayı: 1-2, (2013), ss. 31-71.
- Koçlar, B., “Çok Partili Hayata Geçiş Döneminde Hükümet-Muhalefet İlişkisi”, *Türkler Ansiklopedisi 16*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara (2002), ss. 754-764.
- Koloş, U., "Türk Hukukunda İsnadın İspatı Hakkının Çok Boyutlu Hukuk Kavrayışı Bakımından Analizi", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, cilt:72, Sayı:1, İstanbul (2014), ss. 627-672.
- Korkut, L., “Karşılaştırmalı Hukuk Bakış Açısıyla 1982 Anayasasında Silahlı Kuvvetlerin Yürütme ve Yargı Tarafından Denetimi”, *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, cilt: 3, Sayı:1, (2016), ss. 5-47.
- Kurşun, B., “12 Eylül 1980 Askeri Darbesi, Demokrasi ve Türk Basını”, *Academia Dergisi*, ss.1-16.
- Özbudun, E., “Türk Anayasa Mahkemesi’nin Yargısal Aktivizmi ve Siyasal Elitlerin Tepkisi”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, cilt: 62, Sayı:3, (2007), ss. 257-268.

- Özçelik, P. K., “Demokrat Parti’nin Demokrasi Söylemi”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Ankara (2010), ss. 163-187.
- Özer A., “Ülkemizde Egemenlik ve Yargı Erkinin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Karşısındaki Durumu”, *Anayasa Yargısı Dergisi*, cilt: 19, Sayı:1, (2003), ss. 1-8.
- Öztürk, Ş. Nas, F. ve İçöz, E., "24 Ocak Kararları, Neo-Liberal Politikalara ve Türkiye Tarımı", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:2, (2008), ss. 15-32.
- Salep, M., “Siyasi ve Hukuki Açidan 1961 Anayasası’nda Yapılan Değişiklikler (1969-1974)”, *Turkish Studies-Historical Analysis Dergisi*, cilt:14, Sayı:2, (2019), ss. 327-357.
- Saraçoğlu, M. K., “Amerikan Belgelerinde Türkiye’nin İç Politikası: Ecevit ve Demirel Hükümetleri Dönemi (1974 – 1980)”, *Akademik Bakış Dergisi*, cilt: 14, Sayı: 28, (2021), ss. 21-42.
- Sevdi, S., “Bir Darbe Bir Muhtıra Arasında 1961 Seçimleri ve 1973 Seçimleri”, *Academia Edu Dokuz Eylül Üniversitesi*, İzmir (2017), ss. 1-14.
- Sevdi, S., “Zıt Görüşlerin Koalisyonu: CHP-MSP Koalisyonu”, *Akademik Düşünce Enstitüsü*, (2017), ss. 1-21.
- Sezer, İ. E., “Seçimlerin Serbestliği İlkesi Bağlamında Mektupla Oy Kullanımı”, *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, Sayı:18, Ankara (2021), ss. 283-307.
- Soysal, M., “7 Kasım 1982 tarihli Anayasa Halkoylaması Üzerine Bir Değerlendirme: Plebisit Mi, Referandum Mu?”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, cilt:22, Sayı:45, (2022), ss. 977-1005.
- Subaşı, E., “Bir Yeniden Hegemonikleştirme Hamlesi Olarak 12 Mart Döneminde Reform Siyaseti ve Başarısızlığı”, *Mülkiye Dergisi*, (2019), ss. 27-61.
- Sunay C. ve Tunç, B., “50 Yıl Sonra 12 Mart Muhtırasına Yeniden Bakmak”, *Tarih Okulu Dergisi*, yıl: 14, Sayı: 55, (2021), ss. 3904-3936.

- Şahin, E.ve Tunç, B., “Demokrat Parti’nin Kuruluş Süreci ve DP-CHP Siyasi Mücadelesi (1945-1947)”, *Sakarya Üniversitesi Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 1, cilt: 2, (2015), ss. 31-69.
- Şimşek, M., “Çoğulculuk ve Vesayet İkileminde 1961 Anayasası”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt: 22, Sayı: TBMM’nin 100. Yılı ve Millî İrade Özel Sayısı, Afyon (2020), ss. 221-240.
- Tan, T., “1982 Anayasası Yönünden Yürütme Görevi ve Yetkisinin Niteliği (Güçlü Devlet Ya Da Güçlü Yürütme)”, *Anayasa Yargısı Dergisi I*, (1984), ss. 31-47.
- Tanör, B., “1980 Sonrasının Anayasal Bilançosu”, *Yapıt Toplumsal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 14, (1986), ss. 47-74.
- Tatlılıoğlu, K., Gözütok A. ve Uysal, M., “Türkiye’de Askeri Darbelerin Psiko-Sosyal, Ekonomik ve Politik Sonuçları Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, *Uluslararası 15 Temmuz ve Darbeler Küresel Etkiler, Medya ve Demokrasi Sempozyumu*, cilt:3, Kocaeli (2018), ss. 277-297.
- TBMM, “1982 Anayasasında Yasama, Yürütme, Yargı İlişkileri Paneli”, *TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları*, Sayı:20, İstanbul (1986).
- Teziç, E., “Cumhurbaşkanının Geri Gönderme Yetkisi”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, cilt:21, Sayı:1/4, (1987), ss. 83-93.
- Tikveş, Ö., “Anayasa’da On beş Yıllık Dönemde (1961-1976) Yapılan Değişiklikler ve Ekler”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, cilt:34, Sayı: 1-4, (1977), ss. 19-60.
- Toprak, E., “1982 Anayasası’nın Hazırlanma Süreci”, *Uluslararası Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, cilt:1, Sayı:2, Ankara (2020), ss. 177-185.
- Topuzkanamış, E., “Hukuk, Ahlak ve Meslek Etiği Üzerine”, *Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkiyi Dergisi*, İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul (2016), ss. 342-350.
- Tuğluoğlu, F., “1961 Anayasa Referandumu ve DP Tabanı”, *Akademik Bakış Dergisi*, cilt: 12, Sayı: 24, Aksaray (2018), ss. 135-162.

- Tunç, B., “27 Mayıs Askeri Darbesinin Vilayetlerdeki Yansımaları: Bitlis Örneği”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, cilt:5, Sayı:1, (2019), ss. 38-51.
- Tunç, B., “Arşiv Belgelerine Göre Adıyaman’da Vatan Cephesi”, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt:7, (Özel Sayı: Dr. Mahmut Kırkpınar’a Armağan), (2022), ss. 1950-1972.
- Tunç, B., “Arşiv Belgelerine Göre Bilecik’te Vatan Cephesi”, *Tarih Okulu Dergisi*, yıl:11, Sayı:33, (2018), ss. 551-565.
- Tunç, B., “Eskişehir’de Vatan Cephesi”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:52, (2017), ss. 198-212.
- Tunç, B., “Kocaeli’nde Vatan Cephesi”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, yıl:8, Sayı:2, (2015), ss. 733-750.
- Tunç, B., “Milletvekili Genel Seçimlerinde Demokrat Parti’nin Kocaeli’ndeki Seçim Faaliyetleri (1950-1957)”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmalar Dergisi*, cilt: 7, Sayı:1, (2018), ss. 250-264.
- Tunç, B., “Türk Anayasa Tarihinde 1961 Anayasası’nın Yeri ve Önemi”, *Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi*, Sayı:17, cilt:67, (2020), ss. 657-692.
- Tunç, B., “Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti Dönemi Uygulamalarından Vatan Cephesinin Sakarya’daki Yansımaları”, *Curr Res Soc Sci*, cilt:3, Sayı:3, (2017), ss. 154-168.
- Tunç, B., “Türkiye’de Yapılan Halkoylamaları ve Bunların Ağrı’daki Yansımaları”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Sayı:18, cilt:71, (2021), ss. 653-670.
- Tunç, B., ve Özçelik, F., “Cumhuriyet Halk Partisinin 1959 Yılı Gezileri Kapsamında Geyikli Olayları”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, cilt:6, Sayı:3, (2017), ss. 1624-1643.
- Turinay, F., “Dil, Hukuk ve Anayasa: Bir Kelimenin Tarihi”, *Yaşam Bilimleri Dergisi*, cilt:1, Sayı:1, Batman 2012, ss. 477- 495.
- Türk, H. S., “Ana çizgileriyle 1982 Anayasa Tasarısı”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, cilt:40, Sayı:1, (1988), ss. 63-95.

- Uluşahin, N., “Türkiye’de Hükümet Sisteminin Geçirdiği Dönüşüm ve Geleceğe Yönelik Beklentiler”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı:51, (2013), ss. 301-334.
- Uran, P., “Anayasaların Başlangıç Kısımları”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, cilt: 73, Sayı: 1, İstanbul (2015), ss. 223-248.
- Yamaç, M., “İlk Anayasa (1876 Kanun-i Esasisi)”, *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt: 3, sayı: 5, (2014), ss. 54-68.
- Yaman, F. T., “Katılımcı Demokrasi: Kapsam ve Unsurlar”, *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi E-Dergi*, cilt:6, Sayı:2, (2017), ss. 134-158.
- Yeni Forum Anayasa Önerisi, *Yeni Forum Dergisi*, cilt 1, Sayı 17, (1980), ss. 1-25.
- Yıldırım, M., “Sivil-Asker Uyumunun Anayasa Yapım Siyasetine Etkisi: 1971-1973 Anayasa Değişiklikleri”, *Liberal Düşünce Dergisi*, cilt:24, Sayı:93, (2019), ss. 35-58.
- Yıldırım, Z., “Türk Siyasi Hayatında 12 Mart Muhtırası ve Sonuçları”, *Türkiye Günlüğü Dergisi*, Sayı: 97, (2009), ss. 145-163.
- Yılmaz, İ., “1982 Anayasasına Göre Yasama Organı Üye Sayısı Ve Yasama Organı Üye Sayısında Meydana Gelen Değişiklikler”, *Hacettepe HFD*, cilt: 11, Sayı:2, (2021), ss. 932-960.
- Yokuş, S., “Türkiye’de Siyasal Süreçlerin Anayasal Düzleme Yansımaları”, *Democratic Progress Institute*, (2018), ss. 1-32.
- Zengin, M. A. “Katılımcı Demokrasinin Vasıtaları ve Bu Vasıtalardan Referandumun Çevre Hakkına Olan Etkileri”, *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, Sayı:24, (2019), ss. 23-54.

3. Tezler

- Aslan, E., “Türkiye’nin İç Siyasetinde Demokrat Parti (1950-1960)”, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Kırşehir, 2014.
- Çubukçu, H., Kuvvetler Ayrılığı Prensiplerinin Türkiye’de Uygulanış Biçimi (Son Üç Yıllık Uygulama), (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul 2015.

- Karlıkl, Y.,1982 Anayasası Döneminde Kemalizm, (Yayınlanmış Doktora Tezi), *İstanbul Üniversitesi Siyaset Anabilim Dalı*, İstanbul 1994.
- Kaya, M. O., Türk Siyasal Hayatında Adalet Partisi (1961-1971), (Yayınlanmış Doktora Tezi), *Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ABD*, Sakarya 2004.
- Nergiz, B., 12 Eylül Döneminde Milli Güvenlik Konseyi'nin Isınma Faaliyetleri (12 Eylül 1980 – 18 Ekim 1982), (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı*, İstanbul 2012.
- Özgişi, T., “Türk Parlamento Tarihinde Çift Meclis: Cumhuriyet Senatosu Örneği (1960-1980)”, (Yayınlanmış Doktora Tezi), *İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı*, İstanbul 2011.
- Özsarioğlu, F., “Türkiye’de Yargı Bağımsızlığı ve Hâkimlik Teminatı”, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Trabzon 2011.
- Temel, Ö., Türkiye’de Anayasa Yapım Süreçleri ve Demokratik Anayasa Yapımı, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul 2014.

D) Mahkeme Kararları

- AİHM, 10.11.2005, Şahin V. TUR, Nr. 44774/98, s. 78.
- AİHM, 04.12.2008, Dorgu V, FRA, No, 27058/05.
- AYM, Esas: 1984/14, Karar: 1985/7, KT.: 13 Haziran 1985.
- AYM, E. 1986/11, K. 1986/26, KT.: 04 Kasım 1986.
- AYM, E. 1989/1, K. 1989/12, KT.: 07 Mart 1989.
- AYM, E. 1990/36, K. 1991/8/, KT.: 09 Nisan 1991.
- AYM, E. 1990/36, K.. 1991/8, KT.: 09 Nisan 1991.

AYM, E. 1995/17, K. 1995/16, KT.: 21 Haziran 1995.

AYM, E.: 2018/90, K.: 2019/85, KT.: 14 Kasım 2019.

Danıştay 8. Daire, E. 2006/4107, K. 2007/7481, KT.: 28 Aralık 2007.

EK 2: Milliyet ve Son Havadis Gazetelerinin 1960 ve 1961 yıllarındaki olayları anlatan nüshaları.

Anayasanın kabulünden sonra neler yapılacak

[illegible]

Görsel Bakınlar Kurulu top laınışından çıkarken

Meclis, Seçim tarihini 21 Temmuzda tesbit edecek

Yakında siyasi partilere de propaganda serbestisi verilmesi muhtemel

NIKAH SEKERINI ALDI ★ Raymfordik Rakam Makhlil Goldogin
din Kabler replantivna kın Gınel Goldogin nıkah pıkarırdı
pıstıgı. Rıfırdı Bırm Yırm Rakam Chud Rakam, kılmdırdı
pı nıkah pıkarırdı aldıgı bıldı Rakamaldırdı pıkarırdı gırdırdı
mırdı. (Akkırdı — Mırdı Cı)

**Egesei Esas hakkındaki
İddianamesini okudum**

başsavcı D.P. İktidarı devrind
Gazetecilerin karşısına kukl
Savcılar çıkarıldığını söyle

Aydoğdu İLTER

Banka soyan gangsterin hüviyeti tesbit edildi

Comartesti gindul gloriei, gindul
dau' ve madoe kullamado
Baqley Bentamtu soya, mado
diarind' de yasaqan cire'teq
ganga'ler fin de yakalanama
maga.

Taliban ile anlaşma görüşen...

hayat mülküzün en lezzetli mezarları gangsterin bürriyet ni lebbiğ emniğ bulmuşaktadı. Aklınlar gangsterin yakamıznun ap şeneliğ oldubun. kırılmıştolarınt.

TASVİP ★ Her gün önce yapılan referandumun sonuçları ile ilgili çalışmalar dün sabah 11 Seçim Kurulunda devreye girmiş ve oyların toplanarak geçirelmiştir.

Maliye Vekili sanayiciye yardımda bulunacağız dedi

Kemâl Kurdaş yeni bir maden bankasının kurulacağını da gazetemize açıkladı

© 2006 The Authors
Journal compilation © 2006 Blackwell Publishing Ltd

13 milyon seçmenden 9 milyonu oy verdi

Bursa, Bolu, Samsun, Sakarya, Aydın, İzmir, Denizli ve Zonguldak illeri çoğunlukla hayır dedi.

C. Gürsel
neticeden
memnun

Ankara 10 (Hürriyet) Devlet ve Hükümet Başkanı O general Comal Gürsel Anayasamızın dış halk ayına katılımı münasebetiyle alınan nelerden memnun olduğunu büyük Başkanlıkten çıkartarak çıkması ve gazetecilere açıklamaları iyi yapıyor denildi.

Yüksek Seçim Kurulu hakları kama, neticesinde kesin olarak açıkladıkları sonra Başkan Gürsel, radyoda bir konuşma yaptı.

Referandum'un neticesi belli olan Vilâyetler

Ankara, 11 (Hürriyet) — Vilâyetlerden Referandum sonu-
celeri peşpeşe Yüksek Seçim Kuruluna gelmektedir. Vilâyet-
lerle temin edilmek üzere tahsisatın bir kısmı, EVET ve HAYIR
mükafatlarını bildirmektedir.

"Hayır,, diyen Vilâyetler

	KVET	HAYIN	FARK
Burma	110531	109294	58763
Namun	106732	141515	34803
Ayda	90561	110949	20588
Bolu	64000	78000	14000
Zorpalak			10000
Sakarya	66793	74672	7979
İzmir	216000	219000	3000
Düzce	78137	81724	3587

"Evet,, diyen Vilayetler

Vilkyot	Igish	Evel	Hayz
Adios	216781	121161	99620
Adyazman		58580	28800
Afyon		107681	72183
Agri		58274	12888

(Devant: Su 5 Su: 3 de)

Bölük başı geziye çıkıyor

Genel Başkan Osman Bülükbayrak
12 Temmuz Çarşamba günü yer
bir grüye çıkacaktır. Bülükbayrak
(Devlet Say. 2. 2. 2 da)

Doğu bölgesinde ot sıkıntısı var

Ankara, 10 (Haber) — Bakanlar Kurulu bu sabah Devlet Bakanları Cemal Gürsel'in Başkanlığıyla toplandı.

Doğu ilerimizdeki hayvan yetiştiriciliği hakkında konuşuldu.

(Devrim Say. 2. 8. 4 da)

KURTAS ★ Dün gecebiraz önce Malye Vekili Kemal Kurtas saat 12,30 da Villayiten ayrilma ve arkadagimiza ilet bir demagla bulanmagim.

Elizabeth'in kocası sakatlandı

Letim 9 (A.A.) — Bucking
ham merayadan aykylatyn
zire. Injilere Kralystyn ul
Prens Shilin Polo ornash
ekip ornash de perapam, and
ayak bileghil kirmag.

Prens 15 gyl kende bil
tyn maderitlerin igil etigi
de meraydan aykylatyn.

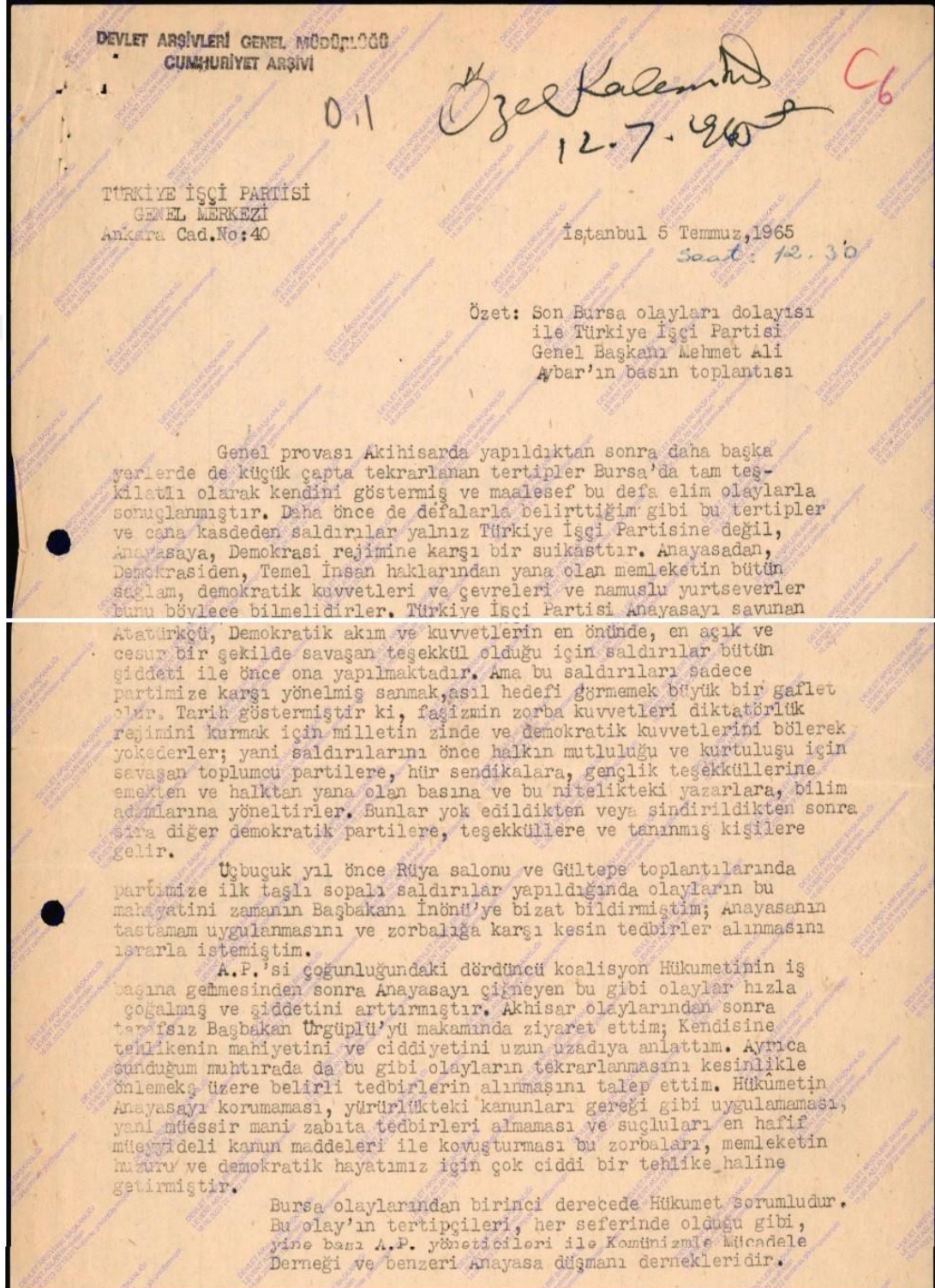
Bir Taşla
Can çıkmayınca

[illegible]

Afyon kaçıran bir şebeke yakalandı

Çağakçılık bürosu memurları üç aylık bir ağıpten sonra 120 kilo ağırlığa ele geçirildi

EK 6: Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivinde yer alan TİP'in Genel Başkanının 5 Temmuz 1965 tarihindeki Bursa olayları sebebi ile yaptığı basın toplantısının nüshası.

EK 9: Resmi Gazete'nin 1980 Askeri Darbesi sonrası Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren tarafından yapılan konuşmayı gösteren 12 Eylül 1980 tarihli nüshası.

T.C. Resmî Gazete

Kuruluş Tarihi: (7 Teşrinievvel 1336) - 7 Ekim 1920

Yönetim ve Yazı İşleri İçin Başbakanlık Neşriyat ve Müdevvenat Genel Müdürlüğüne başvurulur.	12 Eylül 1980 CUMA	Sayı : 17103 MÜKERRER
---	-----------------------	--------------------------

YÜRÜTME VE İDARE BÖLÜMÜ

GENELKURMAY VE MİLLÎ GÜVENLİK KONSEYİ BAŞKANI ORGENERAL KENAN EVREN'İN TÜRK MİLLETİNE AÇIKLAMASI

«— Yüce Türk Milleti :

30 Ağustos Zafer Bayramı dolayısıyla sizlere radyo ve televizyondan hitap etmek imkânını bulmuş ve ayrılan kısıtlı süre içerisinde mümkün olduğu kadar, yurdumuzun içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik durumu ile anarşik ve bölücü eylemleri, alınması gereken tedbirleri çok kısa olarak izah etmeye çalışmışım. Yine çok iyi hatırlayacaksınız ki; iki yıldır her fırsattan istifade ile muhtelif defalar verdiğim beyanat ve radyo televizyon konuşmalarında da bu hayati önemi olan konuları dile getirmiştim.

Kalbi bu vatan ve millet için atan sağduyu sahibi vatandaşlarım kabul edeceklerdir ki; ülkemizin halen içinde bulunduğu hayati önemi haliz siyasi, ekonomik ve sosyal sorunlar, devlet ve milletimizin bekasını tehdit eder boyutlara ulaşmış ve bu hal devletimizi Cumhuriyet tarihimizin en ağır buhranına sürüklemiştir.

Yine hepimizin bildiği ve gördüğü gibi; anarşi, törer ve bölücülük her gün 20 civarında vatandaşımızın hayatını söndürmektedir. Aynı dini ve milli değerleri paylaşan Türk Vatandaşları siyasi çıkarlar uğruna, çeşitli sun'î ayrışmalar yaratılmak suretiyle muhtelif kamplara bölünmüş ve birbirlerinin kanlarını çekinmeden akıtacak kadar gözleri döndürülerek adeta birbirlerine düşman edilmişlerdir.

Atatürk ilkelerini esas alarak kurulan Cumhuriyetimizin bu duruma düşürülebileceğini bundan 10 sene evvel tasavvur dahi etmek mümkün değildi.

Bugüne kadar iktidara gelen çeşitli hükümetlerin, her yıl artan bir hız ile yaygınlaşan ve dünya tarihinde sayısız örnekleri görülen özel harbin sızma ve çöktürme hareketine karşı iç güvenliği sağlayacak kararları ve tedbirleri birinci öncelikle alacaklarını vadetmelerine rağmen; sonuç alacak teşebbüsleri, siyasi çıkar ça-

EK 12: Cumhuriyet Gazetesi'nin anayasayla beraber Kenan Evren'in de Cumhurbaşkanı seçileceğini haber yaptığı 19 Eylül 1982 tarihli nüshası.

ÇAĞDAŞ YATINLARI
MEKTUPLARIYLA
HALIKARNAS
BALIKCISI
AZRA ERHAT
2. BASKI
BİRİNCİ 150 TL.
İsteme Adresi: Tünelcadı Cad. 20/41
CAĞALOĞLU - İSTANBUL

Cumhuriyet

59. Yıl, Sayı: 20880

Kurucusu: Yunus NADİ

30 TL. 19 Eylül 1982 Pazart

**DÖRTLER
DERSANESİ**
Lise Son: 11-18-20 Eylül
Bakımlar: 4-18 Ekim
CAĞALOĞLU - İSTANBUL 22 24 60

Anayasa kabul edilirse Kenan Evren yedi yıl için Cumhurbaşkanı olacak

AÇIKLANAN GEÇİCİ MADDELERE GÖRE

- 1 Cumhurbaşkanı başkanlığı baskı TBMN toplama kadar vekâleti MGK'nin en kademi üyesi yürütecek.
- 2 Cumhurbaşkanı, TBMN toplama kadar MGK ve Genelkurmay Başkanlığı görevlerini sürdürecektir. Daha sonra bu yetki ve görevlerinin tamamı ya da gerekli gördüklerini devredilecektir.
- 3 Cumhurbaşkanı MGK Konseyi, baki kanunların denetimi ile görevlik konularında araştırma ve inceleme yapacak, hükümetten bilgi alabilecektir.
- 4 Anayasa oylamasına katılmayanlar, ilk genel ve yerel seçimlere katılmayacaklar ve aday olamayacaklar.
- 5 Anayasa'nın kabul edilmesinden itibaren 7 yıllık süre içerisinde yapılacak Anayasa değişikliğini Cumhurbaşkanı TBMN'ye geri gönderebilecektir. TBMN'nin Cumhurbaşkanı tekları kabul etmezse Anayasa'nın yürürlükte kalması için 12 Eylül 1982 tarihinden itibaren 7 yıl için Cumhurbaşkanlığı görevi devredilecektir.
- 6 12 Eylül 1982 tarihinden itibaren 7 yıl için Cumhurbaşkanlığı görevi devredilecektir. Bu süre içinde Anayasa'nın yürürlükte kalması için 12 Eylül 1982 tarihinden itibaren 7 yıl için Cumhurbaşkanlığı görevi devredilecektir.
- 7 İlk genel seçimlerden sonra Cumhurbaşkanı MGK Konseyi üyeliği statüsü olan MGK üyelerinin görev süreleri sona erdikten sonra da dokümanlıklarını devam edecek.

ANKARA, (Cumhuriyet Haberi) — Anayasa tasarıları geçici maddelerin dışındaki, Genel Kurul'da kabul edilerek yürürlükte kalacak olan Anayasa'nın 12 Eylül 1982 tarihinden itibaren 7 yıl için Cumhurbaşkanlığı görevi devredilecektir. Bu süre içinde Anayasa'nın yürürlükte kalması için 12 Eylül 1982 tarihinden itibaren 7 yıl için Cumhurbaşkanlığı görevi devredilecektir.

MGK Cumhurbaşkanlığı Konseyi'ne dönüşüyor

Cumhurbaşkanı Kenan Evren, 12 Eylül 1982 tarihinden itibaren 7 yıl için Cumhurbaşkanlığı görevi devredilecektir. Bu süre içinde Anayasa'nın yürürlükte kalması için 12 Eylül 1982 tarihinden itibaren 7 yıl için Cumhurbaşkanlığı görevi devredilecektir.

Evren, Tokat konuşmasında "Bir bankerin iflasıyla devlet batmaz,, dedi "Anayasa için sonra konuşacağım,,

OSMAN PAŞA'NIN MEMLEKETİ — Devlet Başkanı Evren, kendisine kentli fakirliğin bir yansıması olduğunu belirtti. Evren, kendisine kentli fakirliğin bir yansıması olduğunu belirtti. Evren, kendisine kentli fakirliğin bir yansıması olduğunu belirtti.

Yugoslav TV'sine demec verdi
Evren: Seçimler en geç 1984 ilkbaharında

ANKARA (Cumhuriyet Haberi) — Devlet Başkanı Kenan Evren, Yugoslav televizyonuna verdiği demeçte, seçimlerin en geç 1984 ilkbaharında yapılacağını belirtti.

Batı Beyrut'ta Filistinli katliamı

Filistin milleti kamplarında siler tüm fertleriyle öldürüldü. Erkekler duvara dizilerek boğazlarından vuruldu.

Honduras'ta bir toplantıyı basan gerillalar 2'si bakan 60 rehine aldı

Da Histerler Servisi — Honduras'ta bir toplantıyı basan gerillalar, 2 bakanı ve 60 rehine aldı.

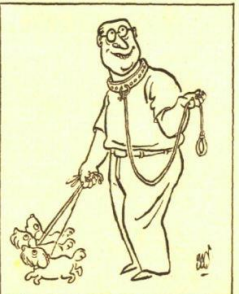
olayların ardındaki GERÇEK

Gecici maddeler

1982 Anayasa tasarılarının geçici maddeleri ile açıklanan, 12 Eylül 1982 tarihinden itibaren 7 yıl için Cumhurbaşkanlığı görevi devredilecektir.

Bolivya'da ordu, yönetimi sivilere bıraktı

LA PAZ (Aa) — 1982 temmuzunda Bolivya'da ordu, yönetimi sivilere bıraktı.

Yüksek Öğretimde
On kayıt için Başvuru süreleri ve Taban Puanları
Bugün 9. sayfa

Eski AKŞAM'ın Son Yılları
1950'li yılların basın özgürlüğü mücadelesi.
Demokrat Parti'nin kendisini destekleyen basına armağanı.
Basma lotaryacılığı girişti.

Salı Günü Cumhuriyet
Gazetecilik anılarını ve AKŞAM gazetesindeki yıllarını yazdı

GÖZLEM
Bir infaz Sorunu...
Yasaların, herkeste eşit olarak uygulanması gerekir. Bu yasaların genelliği ilkesinden anımsatılır.

EK 13: Resmi Gazete'nin 1982 Anayasası'nın kanunlaştığını gösteren 20 Ekim 1982 tarihli nüshası.

T.C. Resmî Gazete

Kuruluş Tarihi : (7 Teşrinievvel 1336) - 7 Ekim 1920

Yönetim ve Yazı İşleri İçin Başbakanlık Neşriyat Daire Başkanlığına başvurulur	20 Ekim 1982 ÇARŞAMBA	Sayı : 17844
---	--------------------------	--------------

YASAMA BÖLÜMÜ

KANUN

TÜRKİYE CUMHURİYETİ ANAYASASI

Kanun No. : 2709

Kabul tarihi : 18/10/1982

B A Ş L A N G I Ç

Ebedî Türk vatan ve milletin bütünlüğüne ve kutsal Türk Devletinin varlığına karşı, Cumhuriyet devrinde benzeri görülmemiş bölücü ve yıkıcı kanlı bir iç savaşın gerçekleşme noktasına yaklaştığı sırada;

Türk milletinin ayrılmaz parçası olan Türk Silahlı Kuvvetlerinin, milletin çağrısıyla gerçekleştirdiği 12 Eylül 1980 harekâtı sonucunda, Türk Milletinin meşrû temsilcileri olan Danışma Meclisince hazırlanıp, Millî Güvenlik Konseyince son şekli verilerek Türk milleti tarafından kabul ve tasvip ve doğrudan doğruya O'nun eliyle vazolunan bu ANAYASA :

— Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu, ölümsüz önder ve eşsiz kahraman Atatürk'ün belirlediği milliyetçilik anlayışı ve O'nun inkılâp ve ilkeleri doğrultusunda;

— Dünya milletler ailesinin eşit haklara sahip şerefli bir üyesi olarak; Türkiye Cumhuriyetinin ilelebet varlığı, refahı, maddî ve manevî mutluluğu ile çağdaş medeniyet düzeyine ulaşma azmî yönünde;

— Millet iradesinin mutlak üstünlüğü, egemenliğin kayıtsız şartsız Türk Milletine ait olduğu ve bunu millet adına kullanmağa yetkili kılınan hiçbir kişi ve kuruluşun, bu Anayasada gösterilen hürriyetçi demokrasi ve bunun icaplarıyla belirlenmiş hukuk düzeni dışına çıkamayacağı;

Yasama Bölümü Sayfa : 1

Resmî Gazete Kodu : 201082

Resmî Gazete Fihristi 64. Sayfadadır.

